

Dones i medi ambient

Generalitat de Catalunya
Departament de Medi Ambient
i Habitatge

Mujeres y medio ambiente
Women and environment

.....
Àngels de l'ecosistema?

Alicia Puleo

.....
Un vincle privilegiat dona-natura?

Rachel Carson i el trànsit de la sensibilitat
naturalista cap a la consciència ecològica.

Maria José Guerra

.....
**Vandana Shiva: una dona entre dones,
l'aigua i la llavor**

Luis Ángel Fernández Hermana

.....
**Gro Harlem Brundtland, la mare de la
sostenibilitat**

Sofia Menéndez

.....
**Wangari Maathai, semblant llavors
de consciència**

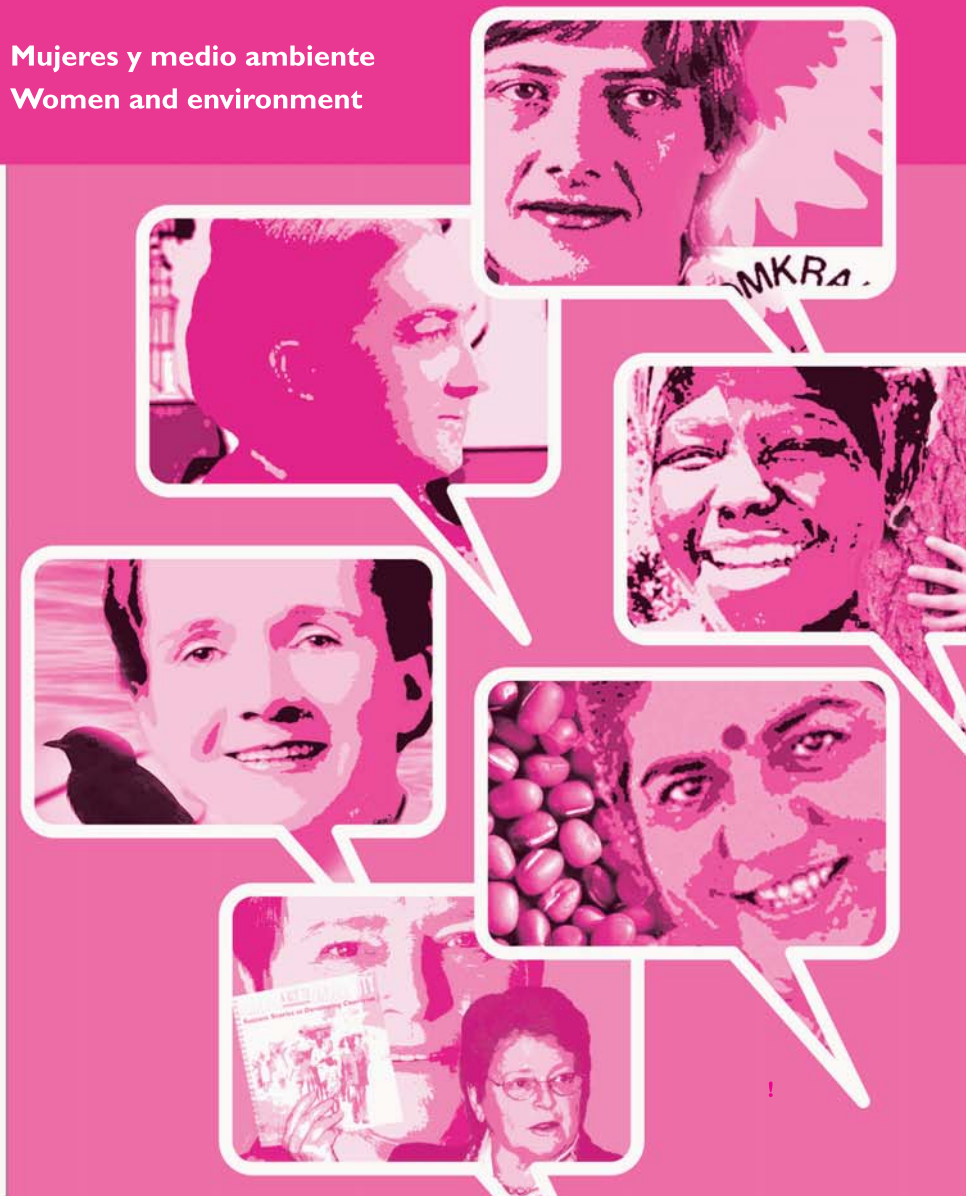
Jordi Pigem

.....
**Ellen Swallow Richards, pionera de les
ciències ambientals**

Mercè Piqueras

.....
**Petra Kelly, la tragèdia d'una gran
esperança**

Joaquim Elcacho

SUMARI

- 3 Editorial**
Lluís Reales
- 4 Àngels de l'ecosistema?**
Alicia Puleo
Des d'una perspectiva de gènere, es repassa la mirada de la filosofia sobre l'ètica de la cura i la seva relació amb la pau i la preservació del medi ambient.
- 14 Un vincle privilegiat dona-natura?**
Rachel Carson i el trànsit de la sensibilitat naturalista cap a la consciència ecològica.
Maria José Guerra
Una anàlisi de la dona que va denunciar l'ús indiscriminat dels pesticides per part de la indústria química i autora del llibre *Primavera silenciosa*.
- 20 Vandana Shiva: una dona entre dones, l'aigua i la llavor**
Luis Ángel Fernández Hermana
La trajectòria d'una dona, especialitzada en física quàntica, que ha esdevingut un referent mundial en l'oposició a la lògica depredadora de les grans corporacions.
- 26 Gro Harlem Brundtland, la mare de la sostenibilitat**
Sofia Menéndez
Impulsora de l'informe «El nostre futur comú», elaborat per les Nacions Unides l'any 1987, el nom d'aquesta metgessa noruega està lligat al concepte de sostenibilitat.
- 34 Wangari Maathai, llavors de consciència**
Jordi Pigem
Activista ecologista, reconeguda l'any 2004 amb el Premi Nobel de la Pau, ha impulsat un moviment de dones que ha plantat més de vint milions d'arbres en dotze països africans.
- 42 Ellen Swallow Richards, pionera de les ciències ambientals**
Mercè Piqueras
Pionera en l'estudi de les ciències ambientals, va ser la primera dona admesa a l'Institut de Tecnologia de Massachusetts (MIT).
- 50 Petra Kelly, la tragèdia d'una gran esperança**
Joaquim Elcacho
Revolucionària i profundament humanista, va ser una de les fundadores d'Els Verds alemanys. Va morir l'any 1992, en circumstàncies estranyes.

SUMARIO

Texto castellano

- 61 Editorial**
Lluís Reales
- 62 ¿Ángeles del ecosistema?**
Alicia Puleo
- 67 ¿Un vínculo privilegiado mujer-naturaleza?**
Rachel Carson y el tránsito de la sensibilidad naturalista a la conciencia ecológica
María José Guerra
- 70 Vandana Shiva: una mujer entre mujeres, el agua y la semilla**
Luis Ángel Fernández Hermana
- 73 Gro Harlem Brundtland, la madre de la sostenibilidad**
Sofía Menéndez
- 79 Wangari Maathai, sembrando semillas de conciencia**
Jordi Pigem
- 80 Ellen Swallow Richards, pionera de las ciencias ambientales**
Mercè Piqueras
- 84 Petra Kelly, la tragedia de una gran esperanza**
Joaquim Elcacho

SUMMARY

English text

- 91 Editorial**
Lluís Reales
- 92 Guardians of the Ecosystem?**
Alicia Puleo
- 97 A special connection between woman and nature?**
Rachel Carson and the transition from naturalistic to ecological consciousness
María José Guerra
- 100 Vandana Shiva: a woman among women, water and seeds**
Luis Ángel Fernández Hermana
- 102 Gro Harlem Brundtland, the mother of sustainability**
Sofía Menéndez
- 108 Wangari Maathai, planting seeds of awareness**
Jordi Pigem
- 109 Ellen Swallow Richards, environmental science pioneer**
Mercè Piqueras
- 113 Petra Kelly, the tragedy of a great hope**
Joaquim Elcacho

Veus que desperten consciències

El dia 27 de maig de 1907 va néixer a Springdale, Pennsilvània, la biòloga i escriptora Rachel Carson, considerada persona fonamental en la història del moviment ambiental. El seu llibre *Primavera silenciosa* està considerat una obra clau del pensament ambiental i ecologista. De fet, la revista *Time* va considerar-la, en un número extraordinari, una de les cent persones més influents del segle XX. Precisament arran d'aquesta efemèride, cent anys del naixement de Carson, hem decidit dedicar un número de *Medi Ambient. Tecnologia i Cultura* a aportacions fetes per dones al pensament i l'acció ambiental. La tria ha estat subjectiva i necessàriament restringida. De segur que falten noms. En qualsevol cas, és una petita aportació que vol fer justícia a tantes i tantes dones que han estat silenciades i ignorades en la història del pensament ambiental i científic en general.

Les protagonistes són d'origen i tarannà diversos. Vives i mortes. De continents allunyats geogràficament, però alhora ben propers pels efectes de la mundialització econòmica. Elles són: Vandana Shiva, Wangari Maathai, Gro Harlem Brundtland, Ellen Swallow, Petra Kelly, a més a més de Rachel Carson. Totes dones d'una gran fortalesa, que han nedat a contracorrent.

El número comença amb l'aportació d'Alicia Puleo, investigadora a la Universitat de Valladolid, que desfa tòpics sobre «el femení» i fa una crítica demolidora de l'antropocentrisme que nega qualsevol consideració moral pel món no humà. En definitiva, una simfonia de veus per despertar consciències. ●

Lluís Reales
Director de *Medi Ambient. Tecnologia i Cultura*

Àngels de l'ecosistema?

Alicia H. Puleo
Càtedra d'Estudis de Gènere
Universitat de Valladolid

L'autora recull algunes aportacions rellevants del col·lectiu femení al pensament i la pràctica ecològica, tot destacant el context material i simbòlic on apareixen. Tanmateix, abunda en l'ètica de la cura i la seva relació amb la pau i el medi ambient i, des de la perspectiva de les teories ecofeministes, fa una crítica al desenvolupament insostenible.

L'interès que desperta la qüestió ambiental en moltes dones ha generat la idea que el col·lectiu femení podria posseir una tendència o una capacitat d'actuació particular davant aquesta crisi ecològica que ja comencem a percebre. L'ecofeminista australiana Val Plumwood¹ afirma que aquesta creença en una naturalesa benefactora innata de les dones seria un retorn del vell estereotip victorià de l'«àngel de la llar» reconvertit ara en «àngel de l'ecosistema». Per a la filòsofa Celia Amorós, d'aquesta manera s'exigiria un treball més a les oprimides: ser salvadores d'un planeta en perill². Altres teòriques³, no sense raó, han assenyalat el perill que, si es dóna per fet que es tracta d'un impuls natural, es resta valor moral a la conducta de les dones compromeses en la defensa ambiental. Com sabem, la tradició filosòfica considera virtuós aquell obrar que no està marcat pels gens, sinó que resulti d'una decisió lliure en què intervinguin la raó i la voluntat. Per evitar l'afegit de «deures naturals», hem de començar, llavors, a observar que no tota dona manifesta una preocupació ambiental, i que la tendresa i l'empatia, considerades atributs femenins, són dots que moltes no tenen. D'altra banda, com a antídota a la proverbial instrumentalització de les dones en pro de bones causes sempre considerades més importants que els seus propis drets, hem de recordar que no convé abandonar les reivindicacions d'igualtat entre els sexes, tot i que ens interressi particularment la qüestió ecològica. En aquestes línies, examinaré el que considero importants aportacions del col·lectiu femení al pensament i a la praxi ecològica, assenyalant

les especials condicions materials i simbòliques que les generen. Em referiré a la relació entre l'ètica de la cura i la preocupació per la pau i per un medi ambient saludable, a la crítica al model de desenvolupament insostenible i la proposta encaminada a superar l'antropocentrisme extrem a través de la universalització de virtuts que històricament han estat considerades pròpies de les dones. Ho faré concedint una particular rellevància a les diferents teories ecofeministes que donen a les dones el paper de subjectes actius de l'ecologia.

L'ètica de la cura i els drets humans de tercera generació: la pau i un medi ambient saludable

Als anys vuitanta del segle passat, l'ètica com a disciplina filosòfica es va veure sacsejada per un profund debat entorn del seu biaix de gènere. Carol Gilligan i altres pensadores van iniciar una crítica a la jerarquització tradicional que veia les virtuts de la cura, l'empatia i l'atenció als altres dependents com a formes elementals i inferiors de la moral. Reaccionant a la classificació dels nivells de la moralitat de Kohlberg, que col·locava el col·lectiu femení en un nivell de subdesenvolupament ètic, l'obra de Gilligan sobre les actituds d'homes i dones mostrava diferències en el seu pensament ètic. Basant-se en estudis empírics, *In a Different Voice* tractava de distingir una forma pròpia de cada sexe en la dilucidació dels dilemes morals. Resultava significatiu que, quan es va demanar a una enquestada que definís el concepte de moral, aquesta va contes-

.....

Moltes dones dels països desenvolupats es van començar a preocupar per l'ecologia en prendre consciència de les amenaces que planaven sobre la seva salut i la dels seus éssers estimats.

.....

tar: «[...] es parteix d'una visió autocrítica, parteix de dir: com estic passant el meu temps i en quin sentit estic treballant? Crec que tinc un veritable afany, un autèntic afany maternal de tenir cura d'algú... Tenir cura de la meua mare, tenir cura de nens, tenir cura del món [...]»⁴. Al seu torn, un jove va afirmar: «La moral és una prescripció. Justícia i moral són essencials, em sembla a mi, per crear el tipus d'ambient, la interacció entre persones, que és indispensable per assolir la major part de les metes individuals. Si volem que uns altres no intervinguin en la nostra recerca del que estem perseguint, cal jugar a aquest joc.» L'autora plantejava que hi havia dues formes de pensament moral que serien complementàries. Mentre que els homes tendien a utilitzar normes i a entendre-les com a regles d'un joc que cal seguir perquè el camp d'acció de cada individu sigui respectat en termes d'igualtat i llibertat, les dones semblaven raonar atenent més les particularitats concretes del context i sentint-se responsables de la cura del seu entorn humà i no humà. Independentment dels intensos debats encara no clausurats que va generar aquesta tesi, es pot dir que va ser molt fèrtil perquè va obrir un ampli camp de comprensió pel que fa a certes pràctiques femenines tradicionals que en el marc contemporani es tradueixen en formes inèdites. Una d'aquestes formes és la preocupació ambiental.

L'epistemologia feminista no va trigar a analitzar la visió científica hegemònica del món i contrastar-la amb l'actitud d'algunes investigadores com Barbara McClintock, que per mitjà de l'empatia, i no de la separació respecte al seu objecte d'estudi, hauria aconseguit els descobriments genètics que la van fer digna del Premi Nobel de Fisiologia i Medicina. Violar i torturar la naturalesa perquè lliuri els seus secrets (el tractament preconitzat com a propi de la ciència per Bacon) serà criticat com una visió parcial, patriarcal i errònia de les relacions amb el món no humà. Carolyn Merchant, en la seva ja clàssica obra *The Death of Nature*⁵, assenyalà, a la fi del segle XX, la instal·lació del complex científicotecnològic com un procés que duu a la dominació i la destrucció.

Tant l'ecologisme com el feminisme i el pacifisme s'inclouen en la categoria de nous moviments socials perquè no es limiten a demanar un repartiment de recursos més equilibrat, sinó que plantegen una altra qualitat de vida, proveeixen d'una mirada distinta sobre la realitat quotidiana i revaloritzen el que havia estat designat

com a diferent i inferior. En aquesta nova visió, la presa de consciència sobre la infravaloració de les pràctiques de la cura té un lloc molt important per al contacte de les dones amb l'ecologia.

Moltes dones dels països desenvolupats es van començar a preocupar per l'ecologia en prendre consciència de les amenaces que planaven sobre la seva salut i la dels seus éssers estimats, particularment els nens i nenes, els més fràgils. Els grups d'anglosaxones que es reunien en l'anomenada «segona onada del feminisme» per discutir la situació de les dones van ampliar el concepte de política⁶. Van arribar a la conclusió que el que semblaven problemes personals tenien un important component social. *Política* ja no era només el que feien els polítics. Es va convertir en un terme que designava les relacions de poder que impregnaven tota la societat, incloent-hi les relacions interpersonals i quotidianes, la salut, la malaltia i la relació amb el propi cos. Aquestes dones, que van analitzar les relacions de parella per investigar si hi havia relacions patriarcales de poder; també van ser les primeres que van començar a plantejar certs problemes derivats de la ciència i la tecnologia com quelcom vinculat al feminisme. Prenent consciència del poder de la propaganda dels laboratoris i les multinacionals farmacèutiques, van iniciar un moviment que ha sabut expressar en veu alta els avantatges i els inconvenients de cadascuna de les innovacions tecnològiques aplicades al cos femení. Així comença la perspectiva ecofeminista, que desenvoluparà una sana desconfiança vers els efectes de la civilització industrial en el cos de les dones.

Aquestes pioneres, professionals de la salut i simples usuàries que aporten els seus valuosos testimoniatges en un treball que continua avui dia, ens han llegat el manual de ginecologia i salut del Col·lectiu de Dones de Boston *Els nostres cossos, les nostres vides*⁷. En totes les seves edicions, aquesta obra parla dels tractaments ginecològics des de la perspectiva feminista d'un moviment independent que, sense caure en un rebuig fonamentalista de qualsevol tractament o medicina (la qual cosa seria una absurda tornada a inconvenients del passat), practica el judici autònom. Es tracta de conservar un cert marge de decisió davant l'opinió dels experts, opinió que, de vegades, canvia radicalment, però ho fa massa tard per a les afectades. Aquest és el cas, per exemple, de la teràpia hormonal substitutiva (THS) per a la menopausa que,

preconitzada com a miraculosa superació de les molèsties del climateri als noranta, actualment es desaconsella per les seves perilloses conseqüències secundàries. El perill de desenvolupar càncer de mama, que ja van assenyalar de forma primerenca informes independents com els del Govern suec i de grups feministes especialitzats en salut, va ser oficialment reconegut quan moltes dones ja duïen anys de THS. El mateix va ocórrer amb el DDT o el PVC. Demà succeirà amb els transgènics i altres novetats a les quals no s'aplica amb prou rigor el principi de precaució.

La preocupació per la salut al si d'una civilització que sotmet els nostres cossos a una tecnològització i mercantilització sense límits és un punt ineludible de l'agenda feminista i ecològica contemporània i un element clau per a l'anàlisi crítica del rumb de la civilització. L'edició de 2000 d'*Els nostres cossos, les nostres vides* anima les dones a tenir cura del medi ambient i a escoltar el propi organisme quan reacciona davant les agressions químiques del mitjà laboral o domèstic. Subratlla també la interconnexió entre racisme, classisme, divisió Nord-Sud i contaminació ambiental. L'holocaust de Bhopal o la localització d'abocadors de residus perillosos en barris pobres d'afroamericans i latins als EUA mostren la distribució desigual de la càrrega de riscos a la societat química en què vivim.

L'any 2002, la Xarxa Mediambiental de Dones de Londres va llançar a través d'Internet una campanya informativa contra la passivitat institucional davant l'alarmant augment dels càncers ginecològics els últims cinquanta anys a causa, principalment, de la contaminació ambiental amb xenotrògens. Com recull el manual ja esmentat i actualment informa el portal *La casa química* de Greenpeace,⁹ aquestes substàncies, pel fet de ser químicament similars a l'estrogen, funcionen com a disruptors endocrins. Es troben als pesticides organoclorats utilitzats a l'agricultura no biològica, a les dioxines de les incineradores que passen, a través de pinsos i pastures contaminades, als productes animals, a les pintures i els vernissos de mobles i parets de les nostres cases, als productes de neteja i perfumeria dels nostres banys, als envasos de plàstic dels productes alimentaris, etc.

Les campanyes de les dones per un medi ambient saludable assenyalen que la medicina, majoritàriament aliena als coneixements ambientals, es concentra a estudiar els factors genètics que expliquen únicament el 10% dels casos de càncer

de mama i tendeix a culpabilitzar les pròpies dones perquè no practiquen esport com a mitjà preventiu. No se sol tenir en compte que els que no consumeixen aliments de producció ecològica poden estar ingerint fins a cinquanta varietats de pesticides per dia. Si bé la contaminació afecta tots dos sexes, a causa del fet que les substàncies tòxiques es fixen millor en el greix, el percentatge de greix més elevat del cos femení i la seva major inestabilitat hormonal el converteixen en particularment sensible a la contaminació. Per aquesta raó, són més nombroses les dones entre els afectats per la síndrome d'hipersensibilitat química múltiple (SHQM),¹⁰ generalment diagnosticat com a al·lèrgia. També els nens i les nenes constitueixen un col·lectiu més exposat als riscos ambientals a causa del fet que ni els seus òrgans ni el seu sistema immunitari estan totalment desenvolupats. En l'actualitat, la llet humana materna conté parafines clorades i piroretardants bromats.

Encara que els problemes ambientals no coneixen fronteres ni es restringeixen a determinats grups humans, tant al Nord com al Sud els efectes varien també segons les diferències de classe social. Si les dones de classes afavorides sofreixen la contaminació sobretot a través del consum d'aliments i estris tòxics, les de classes desfavorides, a més, treballen en medis altament contaminats. Les treballadores, sovint immigrants o pertanyents a minories ètniques, estan exposades a una gran quantitat de substàncies altament nocives en fàbriques i en camps de cultiu o en l'infern de plàstic dels hivernacles. Es tracta d'una nova manera de desigualtat d'una societat que cada dia llança nous verins al medi ambient.¹¹

Així mateix, cal apuntar que les dones solen carregar amb el pes dels problemes posteriors a les catàstrofes ambientals. Com que són el col·lectiu que té cura de les persones dependents (nens, ancians i malalts), els seus treballs augmenten amb la deterioració ambiental. Com ho han provat suficientment els fets posteriors a Txernòbil,¹² les dones tenen cura dels malalts i han de redoblar esforços per trobar aliments no contaminats. Els treballs quotidians, ja per si mateixos importants, es multipliquen. Però aquests són fenòmens que no constitueixen la primera plana dels diaris del món.

Al món anglosaxó, l'ecofeminisme va néixer d'aquesta preocupació per la salut i per la pau en un món amenaçat per l'enfrontament atòmic. Algunes de les primeres ecofeministes van consi-

.....

Les dones solen carregar amb el pes dels problemes posteriors a les catàstrofes ambientals.

.....

.....

Algunes de les primeres ecofeministes van considerar que els homes eren innatament agressius, mentre que les dones eren més afectuoses, maternals, i per tant, més tendents a tenir cura de la naturalesa i del conjunt dels éssers vius.

.....

derar que els homes eren innatament agressius, mentre que les dones eren més afectuoses, maternals, i per tant, més tendents a tenir cura de la naturalesa i del conjunt dels éssers vius. Segons aquesta perspectiva, els sexes es distingien en les seves essències, tal com ho havia afirmat el pensament patriarcal tradicional, encara que en aquesta ocasió s'invertia la valoració. El biologicisme d'aquestes primeres teories va ser molt criticat entre altres raons perquè se'n podia deduir que era impossible modificar les conductes perjudicials mitjançant l'educació.

Posteriorment, allunyant-se de la perspectiva essencialista inicial, altres autores han estudiat la relació entre el militarisme i una mística que opera en la construcció patriarcal *històrica* de la virilitat, i l'han vinculat a l'agressivitat, la caça i les gestes bèl·liques. És indubtable que així com s'ha parlat d'una *mística de la feminitat* que reduïa a estereotips les possibilitats d'elecció de vida de les dones, també correspon analitzar i criticar una *mística de la masculinitat*¹³ que, en l'actualitat, amb l'armament existent, és molt perillosa per a la supervivència de la humanitat i de la resta dels éssers vius. Després de tretze anys de lluita no violenta en nom de la cura de la vida, les manifestacions pacifistes de les feministes angleses van aconseguir desallotjar la base

de míssils de l'OTAN a Greenham Common. Ho van aconseguir amb campaments als quals donaven els colors de l'arc de Sant Martí i tancant simbòlicament les entrades de la base amb unes xarxes teixides que representaven l'entramat de tot allò orgànic amenaçat per la guerra atòmica. Tot el segle XX és ple d'iniciatives de dones contra la violència armada.¹⁴

Entre les nombroses dones que han lluitat i lluiten per la pau i la sostenibilitat, és necessari recordar Petra Kelly, cofundadora dels verds alemanys i la mort de la qual roman envoltada de misteri.¹⁵ Per a Kelly: «Hi ha una relació clara i profunda entre militarisme, degradació ambiental i sexisme.»¹⁶ I sexisme era el que traspuaven les crítiques a Rachel Carson quan es va atrevir a denunciar a *Primavera silenciosa*, un llibre fonamental per al naixement de la consciència ecologista, el biocidi provocat per la utilització massiva de pesticides a l'agricultura.¹⁷

El desenvolupament insostenible vist per pensadores i activistes del Sud

.....

Als països anomenats del Sud, diversos estudis han mostrat que les formes de desenvolupament basades en la confiança cega en la tecnologia i guiades exclusivament per les lleis del mercat han afectat profundament no solament

l'entorn natural sinó també la vida dels més pobres i, entre aquests, sobretot les dones i els nens. Abans trobaven la llenya per cuinar al costat del poblat; actualment, han de fer quilòmetres per trobar-la, a causa de la destrucció dels boscos per la introducció de monocultius destinats al mercat mundial i per fabricar mobles i altres objectes de fustes exòtiques que compra el primer món. Abans disposaven de part de la producció agrícola per alimentar els seus fills; ara, amb la «modernització» i «racionalització», tot es comercialitza. Sorgeix així la desnutrició produïda pels mateixos que proclamen posseir la solució a la fam al món gràcies als organismes genèticament modificats i patentats per les multinacionals dels països més poderosos. Afegim a aquest panorama les «catàstrofes naturals» originades per la desforestació, el canvi climàtic, el desviament dels rius, la instal·lació d'indústries contaminants no subjectes a reglamentació i altres despropòsits ambientals.

Una de les primeres veus femenines a denunciar aquests efectes negatius de la modernització als països del Sud va ser Vandana Shiva. Científica i filòsofa de l'Índia, ha estat Premi Nobel alternatiu i actualment és una important figura del moviment internacional per una globalització alternativa. La seva participació juvenil

en el moviment Chipko va canviar les seves idees pel que fa a l'energia atòmica. Va abandonar el seu entusiasme tecnològic de titulada en Física Nuclear. Amb els seus llibres, Shiva donarà a conèixer a tot el món el moviment Chipko, format per dones rurals de l'Himàlaia que van salvar els boscos comunals en una acció concertada i altament simbòlica, inspirada en el principi de no-violència de Gandhi. En toms de vigilància, impedièren la tala abraçant-se als arbres en nom del principi femení de la naturalesa, i oposant-se als seus marits, que ja s'havien deixat convèncer sobre la conveniència de vendre els terrenys comunals per a fins d'explotació comercial. Com elles, Shiva també s'inspira en l'antiga cosmologia de l'Índia, afirmant que l'energia femenina és l'energia natural i que les activitats rurals de les dones de la seva terra estan en total harmonia amb el medi ambient. En la segona part del llibre que la va fer cèlebre, *Abraçar la vida. Dones, ecologia i desenvolupament*, aquesta pensadora assenyala que en l'economia de subsistència basada en el cultiu de l'hort, les camperoles coneixen el valor ecològic de varietats de plantes que als ulls dels «experts» occidentals semblen simples males herbes que s'han de destruir. I ens explica de manera senzilla i magistral com actua el desenvolupament «a la manera occidental», que substitueix els cultius tradicionals per monocultius destinats al mercat: es concedeixen crèdits als camperols per comprar llavors manipulades que requereixen, al seu torn, l'aplicació de certs pesticides venuts per les mateixes empreses que subministren les llavors. Es crea així un cercle interminable de dependència i endeutament. Les obres faraòniques per subministrar aigua de reg i la destrucció de la flora local comporten l'alteració de l'ecosistema; es produeixen aleshores els anomenats «desastres naturals», que van des dels processos de desertització fins a les inundacions. A *Collita robada* mostra que els que viuen d'una economia d'autoabastament local acaben, desarrats i sumits en la misèria, a les barraques de les grans ciutats del tercer món.¹⁸ El que Shiva anomena «el mal desenvolupament» preconitzat per Occident implica la desaparició de la diversitat cultural i la destrucció de la biodiversitat. En *Manifest per a una democràcia de la Terra*¹⁹ mostra la vinculació d'aquestes conseqüències nefastes del mal desenvolupament amb l'avanç de la violència i els fonamentalismes, i proposa com a solució

un ús sostenible i equitatiu, accessible a tothom, dels recursos de la terra.

L'ecofeminisme espiritualista i social llatinoamericana té en Ivone Gebara una de les seves pensadores més conegudes. Es tracta d'una teòloga que forma part d'un grup amb presència en diferents països del Con Sud i l'òrgan d'expressió del qual és la revista *Con-spirando*. En sintonia amb les noves preocupacions ecologistes de la teologia de l'alliberament, encara que en diàleg crític amb ella des d'una perspectiva feminista, Gebara sosté la necessitat d'una *ecojustícia* o justícia ecològica que atengui els pobles indígenes com a primeres i principals víctimes de l'actual deterioració ambiental. I adverteix que, entre les víctimes, les dones s'emporten la pitjor part, a causa de les seves tradicionals responsabilitats en la cria dels fills.

No pretenc esmentar aquí totes les dones que han destacat a Llatinoamèrica pel seu activisme en defensa del medi ambient. Són molt nombroses; algunes són capdavanteres dels nous moviments indígenes i lluiten per preservar les seves terres ancestrals. Només n'esmentaré dues, de destí desigual: la religiosa Dorothy Stang, assassinada a tirs a l'Amazones el 2005 per la seva defensa de la selva i dels sense terra davant els hisendats i fustaires, i Marina Silva, ambientalista, filla de *seringueiros*, que va arribar a ser ministra de Medi Ambient amb el govern de Lula.

A l'Àfrica destaca la figura de l'activista ecologista Wangari Maathai, que va rebre el 2004 el Premi Nobel de la Pau per la creació i coordinació del Moviment del Cinturó Verd de Kenya (Green Belt), associació de dones que ha plantat més de vint milions d'arbres a dotze països africans. Presidenta del Consell Nacional de Dones de Kenya, va aconseguir introduir la idea de plantar arbres per combatre la desertització i, al mateix temps, proveir de recursos les dones pobres i millorar-los la vida. No és l'únic exemple d'aquesta hàbil combinació. Al Senegal, al nord de Dakar; i vencent l'oposició dels homes dels seus llogarets, més de 1.500 dones han treballat en un projecte que han batejat amb el nom d'una divinitat femenina del lloc, Ker Cupaam (Mare Líder Cupaam), i han aconseguit recuperar l'ecosistema d'un llac en via de desaparició.²⁰ Utilitzant microcrèdits del Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD), la plantació realitzada als

.....

**L'ecofeminisme
espiritualista i social
llatinoamericà té en
Ivone Gebara una de
les seves pensadores
més conegudes.**

.....

manglars va permetre revertir el procés i crear un parc natural, actualment font d'ingressos turístics. Les participants s'han convertit en ardents defensores del medi ambient; una de les raons que esgrimeixen és la responsabilitat envers les generacions futures.

La lluita dels col·lectius de dones rurals del Sud i la teorització que s'ha fet sobre aquesta lluita han marcat les últimes conferències mundials sobre la dona de l'ONU. Tenint en compte que la contaminació i les catàstrofes naturals afecten particularment el col·lectiu femení, la Plataforma d'Acció de Beijing va plantejar la necessitat de fomentar la participació de les dones en la presa de decisions ambientals. Per aquest motiu la tendència actual, encara imperfectament introduïda, és l'aplicació de la perspectiva de gènere en el disseny dels programes de desenvolupament. Es reconeix ara que els horts de les dones en les societats tradicionals són models d'aprofitament sostenible de la terra que es basen en el cultiu de plantes perennes de gran rendiment, i utilitzen restes vegetals i fem com a fertilitzants. D'aquesta manera, alimenten eficaçment la comunitat sense produir contaminació. En aquest nou plantejament de la sostenibilitat articular teòricament en les aportacions d'autores com Vandana Shiva o Bina Agarwal, les dones són reconegudes com a coneixe-

dores actives del medi natural i excel·lents gestores del desenvolupament sostenible. No solament en els programes destinats a països del Sud s'intenta compaginar la sostenibilitat amb la millora de les condicions de vida i d'accés al poder de decisió de les dones. Al nostre país s'han fet estudis sobre el perfil i les motivacions de les dones que es dediquen a l'agroecologia,²¹ i s'estan dissenyant les primeres polítiques d'acció positiva destinades a impulsar empreses de dones que es basin en principis ecològics de producció.

Avançant més enllà de l'antropocentrisme extrem

En una època en què el poder de la tecnologia és tan enorme, l'ètica ecològica ha cridat l'atenció sobre un prejudici que es torna contra la humanitat: la idea que tot existeix en funció de l'ésser humà i per satisfer els seus més mínims capritxos. L'antropocentrisme extrem concep només els humans com a dignes de consideració moral. Tots els altres éssers vius, fins i tot els més estretament emparentats amb l'*Homo sapiens*, són concebuts com a simples mitjans per als humans. Al segle XX, les dones ens hem incorporat al món del treball assalariat, a l'esfera de la cultura, de la política; en una paraula,

al que s'anomena el món públic. L'accés als llocs de decisió encara és molt difícil i lent, però no es pot ignorar el canvi que ha tingut lloc. Fa uns cinquanta anys, el món domèstic era majoritàriament considerat, encara, l'àmbit exclusiu de les dones, fins al punt que l'expressió «dona pública» tenia un significat absolutament diferent d'«home públic».

El nostre ingrés en l'àmbit públic significa també la possibilitat de revisar críticament una cultura forjada durant una llarga història d'exclusió de les dones. El cicle de vindicacions d'igualtat precedeix, com és lògic, el moment de descobrir i crítica del subtext de gènere del que anteriorment apareixia com a universal i neutre.²² L'androcentrisme o biaix patriarcal de la cultura és el resultat lògic d'aquesta història. Des del pensament androcèntric s'han devaluat totes les activitats i maneres de percebre i sentir el món considerades femenines. La filosofia ha conceptualitzat «la dona» com a naturalesa i sexualitat.²³ El pensament occidental ha generalitzat una percepció «arrogant» del món²⁴ en què la naturalesa és simple matèria primera,²⁵ inferior i existent per ser dominada i explotada per una raó despallada de sentiments compassius.²⁶

Per tot això, l'ecofeminisme s'ha interessat particularment per l'anomenada «ètica de la cura»

.....

Des del pensament androcèntric s'han devaluat totes les activitats i maneres de percebre i sentir el món considerades femenines.

.....

de les dones, estudiada per teòriques com Gilligan. S'ha assenyalat que totes les tasques relacionades amb la subsistència i el manteniment de la vida (començant per les domèstiques) han estat injustament devaluades²⁷ a causa de l'estatus inferior atorgat a la naturalesa.

Insisteixo que això no significa creure que tota dona practica l'ètica de la cura i és un «àngel de l'ecosistema». Els individus varien enormement els uns dels altres. Els elements que poden desencadenar una consciència ecològica són molt variats i no poden reduir-se a la pertinença a un sexe. Però hi ha estils, subcultures de gènere, que es manifesten estadísticament. Les dades empíriques mostren que, a escala mundial, les dones constitueixen gran part de les bases del moviment ecologista i gairebé la totalitat de la mà d'obra no remunerada dels grups de protecció animal, la generosa activitat dels quals és generalment mirada com a capritx i debilitat femenina. A aquestes dades hem d'afegir la constància de les innombrables dones, de vegades ancianes, que veiem alimentant animals abandonats, mogudes per la compassió, en algun carrer perdut de petites i grans ciutats. El diari *El País* titulava: «Elles salvaran els primats. La lluita de Jane Goodall i altres dones, moltes espanyoles, per aturar l'extinció d'espècies de simis» (*Tierra*, mensual de medi ambient de *El País*, maig de 2007, núm. 2). Com assenyalava Marta I. González,²⁸ primatòlogues com Diane Fossey, assassinada per la seva defensa dels goril·les, o la més afortunada Jane Goodall, premi Príncep d'Astúries, que va revolucionar el coneixement que es tenia de les societats de ximpanzés, han destacat en l'observació científica de la naturalesa justament perquè van saber establir una empatia amb els éssers vius no humans i d'aquesta manera els van conèixer millor; per això van superar estudis esquemàtics i reduccionistes anteriors. Quan l'antropòleg Louis Leakey les va triar per tirar endavant la investigació, tenia en compte les actituds de cura i escolta atenta, històricament femenines.

La crisi ecològica actual ens obliga a replantejar-nos la nostra visió del món i preguntar-nos pel valor assignat a la naturalesa, a les activitats de la cura de la vida i als sentiments d'empatia amb el no-humà.²⁹ Aquest qüestionament serà una forma més de participació de les dones en la construcció d'una nova cultura.

La idea cartesiana que l'animal és tan sols una màquina incapaç fins i tot de sentir dolor havia estat vivament rebutjada per les dones il·lustrades dels segles XVII i XVIII. La polèmica va ser tan

gran que un deixeble de Descartes se'n va mofar en una de les seves obres, en què afirmava que el plaer de ser admirades contínuament per les seves mascotes les duia a atorgar-los facultats que no posseïen. La violència i la dominació exercida quotidianament sobre els animals no humans ja havia revoltat algunes sufragistes (Mary Wollstonecraft, Susan B. Anthony, Elizabeth Cady Stanton, Lucy Stone, Charlotte Perkins Gilman i moltes altres). Compaginaven la reivindicació del vot femení amb la lluita contra la institució de l'esclavitud, la protecció de la infància, el vegetarianisme i el proteccionisme d'animals. Aquest és el cas, per exemple, de Caroline Earle White, que el 1883 va fundar l'*American Antivivisection Society*³⁰. Algunes d'aquestes pioneres van assenyalat les coincidències entre el tracte que rebien per part de la ciència els animals de laboratori i la violència contra les dones. La tornada d'aquesta temàtica a la fi del segle XX presenta diferents aspectes. S'ha discutit sobre el perfil androcèntric de la ciència i s'han fet estudis sobre la connexió entre l'experimentació dels efectes de la radiació o de la toxicitat de pesticides sobre animals de laboratori i la posterior pol·lució del medi ambient amb especial impacte sobre dones i nens. La caça, l'infern de la ramaderia intensiva i la compassió vers els animals³¹ han estat objecte d'assajos apassionants. S'han portat a terme interessants anàlisis psicològiques sobre la relació entre la violència contra els animals present en nombroses activitats d'oci i la formació de la identitat viril com a rebuig dels aspectes relacionats amb la mare i el que és femení. La caça esportiva ha estat interpretada com una forma ritualitzada de calmar l'ansietat provocada pel desig de retornar a la naturalesa experimentada com a animal i femenina que el nen ha rebutjat per convertir-se en baró.³² També s'ha demostrat la utilització de la violència contra animals domèstics per part de maltractadors habituals com una estratègia de control sobre les seves parelles, per fer-los mal, produir-los pànic, coaccionar-les i privar-les de suport emocional.³³ La teòrica ecofeminista Marti Keel és una de les fundadores de *Feminist for Animals Rights*, grup dedicat al ciberactivisme ecologista i animalista i a altres activitats d'educació, creació artística i assistència. Entre aquestes últimes, s'hi inclou la tasca d'ajudar les dones víctimes de violència de gènere acollint els seus animals domès-

tics en el moment que s'han d'allunyar de la seva llar i la seva parella.

Així mateix, la crítica literària ha explorat la representació dels animals en la narrativa i ha posat en relleu les profundes transformacions experimentades per algunes escriptores contemporànies.³⁴ Seguint el fil d'aquesta qüestió, em sembla interessant recordar el caràcter pioner de l'obra de Colette i la dedicació de Marguerite Yourcenar a la condició animal, amb la seva intervenció en la redacció de la Declaració Universal dels Drets de l'Animal proclamada per la Lliga Internacional dels Drets de l'Animal el 1978 i posteriorment aprovada per la Unesco i l'ONU.

En els diferents corrents ecofeministes actuals hi ha una voluntat comuna de canviar la visió que tenim sobre els animals no humans i, com a mínim, millorar la seva situació. I això es deu a tres raons complementàries: es constaten i es lamenten els innombrables sofriments que pateixen (particularment en aquest inimaginable infern de les granges industrials, on se'ls priva de moviment i de qualsevol expressió dels seus comportaments no destinada a produir més i més carn per al mercat); es planteja la recerca d'una qualitat de vida humana que inclogui el floriment de les nostres capacitats d'empatia amb altres éssers vius; finalment, es relaciona el tracte als animals de granja amb la lluita contra el desenvolupament neoliberal dels països del tercer món. Amb aquest últim objectiu, Vandana Shiva fa de la contraposició entre «vaques sagrades» i «vaques boges» la metàfora d'una civilització ecològica davant una altra d'industrial que no diferencia entre màquines i éssers vius. En la seva denúncia de l'avanç de la dieta carnívora enfront de la tradició vegetariana local i del desplaçament de les pràctiques agrícoles i ramaderes tradicionals per la producció per a les multinacionals del menjar escombraria afirma: «Una vaca no és només una màquina de fabricar llet o carn, encara que la indústria la tracti així. [...] Negar a les vaques i a altres animals la seva condició de subjectes, tractar-los com a mera matèria primera, és entrar en convergència amb el punt de vista del patriarcat capitalista.»³⁵

Segons teòlogues cristianes com Rosemary Radford Ruether o Ivone Gebara, per superar l'antropocentrisme (posició que nega tota consideració moral envers el món no humà), és necessari canviar la imatge patriarcal d'un *Déu separat de la naturalesa* i subscriure una visió de Déu

•••••

**El menyspreu dels
valors de la cura,
relegats a l'esfera
feminitzada del
que és domèstic,
és un dels factors
que condueixen
la humanitat a una
carrera suïcida
d'enfrontaments
bèl·lics
i desenvolupament
insostenible.**

•••••

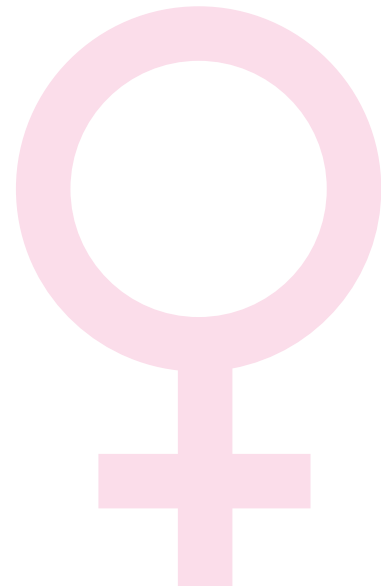
en la naturalesa que permeti estendre la compassió, l'empatia i el respecte no solament als humans, sinó també als altres éssers vius i a la resta de la Creació com a part de la divinitat. Per arribar a aquesta visió integradora s'ha d'abandonar l'oposició jerarquitzada esperit/matèria, ànima/cos que ha sustentat durant molts segles la misogínia, la dimonització de les dones i el menyspreu de la vida no humana. Des d'una visió no teològica, és indubtable que també serà necessari superar els seus correlats laics cultura/naturalesa, ment/cos.

He sostingut en un altre lloc que una autèntica educació per a la sostenibilitat no es pot reduir a una simple consigna de millor gestió dels recursos naturals. Evidentment, la millora de la gestió és imprescindible, però no suficient per a aquest gran canvi cultural exigint per l'augment de la potència tecnològica de la humanitat i la consegüent pressió sobre la Terra. Hem d'afavorir una educació sentimental ecològica que estableixi les bases emocionals de les bones pràctiques per a la sostenibilitat. El menyspreu dels valors de la cura, relegats a l'esfera feminitzada del que és domèstic, és un dels factors que condueixen la humanitat a una carrera suïcida d'enfrontaments bèl·lics i desenvolupament insostenible. L'extrem dualisme conreat per la nostra civilització ha de ser analitzat i qüestionat com un subtext que en gran manera respon a claus de gènere i que incideix en la persistència de la desigualtat entre els sexes i en l'actual crisi ecològica.

Les anàlisis ecofeministes de les oposicions naturalesa/cultura, dona/baró, animal/humà, i de sentiment/raó, matèria/esperit, cos/ànima denuncien el funcionament d'una jerarquització que desvaloritza les dones, les seves tasques, els animals no humans, els sentiments, el que és corporal i tot el que es designi com a naturalesa davant una raó i una cultura concebudes com a masculines i totalment allunyades i alliberades «del que és natural».

No es tracta que les dones es converteixin en úniques salvadores del planeta. Tant homes com dones ens hem de concebre com a faedors de la cultura i integrants d'una naturalesa amenaçada i necessitada de cures. Per a això, hem d'incloure en el cànon del que és humà actituds i valors devaluats i fins ara considerats «femenins per naturalesa». Avançarem així cap a una nova cultura animada pel desig de justícia i per la voluntat compassiva cap a un món

natural meravellós que és prop de la desaparició total. Acabo aquestes línies amb malenconia, però també amb agraïment a totes les dones cèlebres o anònimes, tan sovint oblidades, que han ofert noves perspectives per a aquesta gran tasca que tenim avui els humans: tornar-nos més modestos, assenyats i empàtics per conservar la nostra amenaçada casa comuna. ●

- ¹ PLUMWOOD, Val. *Feminism and the Mastery of Nature*, Nova York: Routledge, 1993.
- ² AMORÓS, C. *Tiempo de feminismo. Sobre feminismo, proyecto ilustrado y postmodernidad*. Madrid: Cátedra, 1997, pàg. 396.
- ³ FEMENÍAS, María Luisa; SPADARO, María Cristina. «¿Ecopasividad o ecofeminismo?». A: CAVANA, María Luisa; PULEO, Alicia; SEGURA, Cristina. *Mujeres y ecología. Historia, pensamiento, Sociedad*. Madrid: Almudayna, 2004, pàg. 233-242.
- ⁴ GILLIGAN, C. *La moral y la teoría* (trad. de J.J. Utrilla). Mèxic: FCE, 1985, pàg. 163-164.
- ⁵ MERCHANT, Carolyn. *The Death of Nature: Woman, Ecology, and the Scientific Revolution*. San Francisco: Harper and Row, 1981.
- ⁶ PULEO, Alicia H. «Lo personal es político: el surgimiento del feminismo radical». A: AMORÓS, Celia; DE MIGUEL, Ana (ed.). *Historia de la teoría feminista. De la ilustración a la globalización*. Vol. 2, ed. cit., pàg. 35-67.
- ⁷ A l'hora de decidir entre diferents opcions que la medicina ofereix actualment, recomano per la seva enorme utilitat l'edició augmentada i actualitzada de l'any 2000 (*Els nostres cossos, les nostres vides*, edició castellana de *The Boston Women's Health Book Collective*, Barcelona: Plaza & Janés, 2000). L'edició original és dels anys setanta i, per tant, no parla de problemes i tractaments que van sorgir amb posterioritat.
- ⁸ PULEO, Alicia. «El ecofeminismo y la salud de las mujeres». *Meridiam*, núm. 30, tercer trimestre, 2003, pàg. 28-29.
- ⁹ Vegeu la pàgina web de Greenpeace següent: <http://archivo.greenpeace.org/toxicoshtmlhome.html> (data de consulta: 18 de maig de 2007).
- ¹⁰ Col·lectiu de Dones de Boston, *Els nostres cossos, les nostres vides*, ed. cit., pàg. 477-478. Vegeu també la revista digital *Dones i Salut*: <http://mys.matriz.net> (data de consulta: 18 de maig de 2007).
- ¹¹ Greenpeace informa de 100.000 substàncies diferents introduïdes des dels anys quaranta del segle XX.
- ¹² MIES, María; SHIVA, Vandana. *Ecofeminismo. Teoría crítica y perspectivas* (trad. Mirreia Bofill, Eduardo Iriarte i Marta Pérez Sánchez). Barcelona: Icaria, Barcelona, 1997, pàg. 137-145.
- ¹³ MIEDZIAN, Myriam. *Chicos son, hombres serán. Cómo romper los lazos entre masculinidad y violencia*. Pròleg de Marina Subirats i traducció de Miguel Martínez. Cuadernos inacabados, Ed. Horas y horas, 1995.
- ¹⁴ Sobre això, vegeu el llibre de Carmen MAGALLÓN. *Mujeres en pie de paz*. Madrid: Siglo XXI, 2006.
- ¹⁵ L'ecofeminista californiana Starhawk assenyala que l'informe oficial conclouia que s'havia suïcidat juntament amb la seva parella i, encara que van subsistir els dubtes en el seu entorn més pròxim, no va tenir lloc cap investigació posterior.
- ¹⁶ KELLY, Petra. *Por un futuro alternativo* (trad. d'Agustín López i María Tabuyo). Barcelona: Paidós, 1997, pàg. 29.
- ¹⁷ Remeto a l'article de María José Guerra, en aquest mateix número, titulat «Un vincle privilegiat dona-naturalista? Rachel Carson i el trànsit de la sensibilitat naturalista a la consciència ecològica».
- ¹⁸ SHIVA, Vandana. *Cosecha robada. El secuestro del suministro mundial de alimentos*. Barcelona: Paidós, 2003.
- ¹⁹ Edició castellana en l'editorial Paidós, 2006.
- ²⁰ *Addressing desertification and land degradation. The activities of the European Community in the context of the United Nations Convention to Combat Desertification*. European Commission. Comissió Europea, setembre de 2000.
- ²¹ MARTÍNEZ SOLIMÁN, Magali; SABATÉ MARTÍNEZ, Ana. «Mujeres productoras en agricultura ecológica». A: LÓPEZ ESTÉBANEZ, N.; MARTÍNEZ GARRIDO, E.; SÁEZ POMBO, E. (ed.). *Mujeres, medio ambiente y desarrollo rural*. Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid, 2004, pàg. 123-134.
- ²² Vegeu AMORÓS, Celia. *La gran diferencia y sus pequeñas consecuencias... para las luchas de las mujeres*. Madrid: Cátedra, 2005, pàg. 44.
- ²³ PULEO, Alicia. *Dialéctica de la sexualidad. Género y sexo en la Filosofía Contemporánea*. Madrid: Cátedra, 1992.
- ²⁴ WARREN, Karen, *op. cit.*
- ²⁵ SHIVA, Vandana. *Abrazar la vida. Mujer, ecología y desarrollo* (trad. Instituto del Tercer Mundo de Montevideo, Uruguay). Madrid: Horas y horas, 1995. (Cuadernos inacabados, 18).
- ²⁶ PLUMWOOD, Val, *op. cit.* Vegeu també de la mateixa autora: *Environmental Culture. The ecological crisis of reason*, Routledge, 2002.
- ²⁷ MELLOR, Mary. *Feminism and Ecology*. Cambridge: Polity Press, Nova York University Press, 1997.
- ²⁸ GONZÁLEZ, Marta I. «Creer para ver: Primates, homínidos y mujeres». A: DIVERSOS AUTORS. *Mujeres pioneras*. Editora Municipal, Ayuntamiento de Albacete, pàg. 11-23. (Col·lecció «La Historia no contada»).
- ²⁹ Sobre això hi ha una lectura imprescindible: GOODALL, Jane; BEKOFF, Marc. *Los diez mandamientos para compartir el planeta con los animales que amamos*. Barcelona: Paidós, 2003.
- ³⁰ Per a un estudi històric detallat, vegeu: BEERS, Diane. *For the Prevention of Cruelty. The History and Legacy of Animal Rights Activism in the United States*. Swallow Press / Ohio University Press, 2006.
- ³¹ Vegeu GRUEN, Lori. «Los animales». A: SINGER, Peter. *Compendio de Ética*. Madrid: Alianza, 1995, pàg. 469-482.
- ³² Vegeu KHEEL, Marti. «Licence to Kill: An Ecofeminist Critique of Hunters's Discourse». A: ADAMS, Carol; DONOVAN, Josephine (ed.). *Animals & Women. Feminist Theoretical Explorations*. Durham and London: Duke University Press, 1995, pàg. 85-125.
- ³³ Sobre la relació entre violència en humans i animals, vegeu: <http://www.gevha.com>. Es pot consultar també en castellà el treball de la biòloga especialista en criminologia Núria Querol i Vinyes «El enemigo en casa», a <http://www.altarriba.org/bmaltrato.htm>. Vegeu ADAMS, Carol. «Woman-Battering and Harm to Animals». A: ADAMS, Carol; DONOVAN, Josephine (ed.). *op. cit.*, pàg. 55-84.
- ³⁴ Vegeu SCHOLTMEIJER, Marian. «The Power of Otherness: Animals in Women's Fiction». A: ADAMS, Carol; DONOVAN, Josephine (ed.). *op. cit.*, pàg. 231-262. Vegeu també DESBLACHE, Lucile. «Animalidad e identidad femenina en la literatura francesa actual: el caso de Maryline Desbiolles». A: CAVANA, María Luisa; PULEO, Alicia; SEGURA, Cristina. *Mujeres y ecología. Historia, pensamiento, sociedad*. Madrid: Almudayna, 2004, pàg. 189-200. D'aquesta mateixa autora: «Beauties and Beasts: contrasting visions of animal representation in women's contemporary fiction». A: SEAGO, Karen; ARMBRUSTER, Karla (ed.). *Literary Beasts: the representation of animals in contemporary literature*. Comparative Critical Studies, volum 2, núm. 3, Edinburgh University Press, 2005, pàg. 381-395; i «Signes du temps: animaux et visions du passé dans la fiction contemporaine». A: DESBLACHE, Lucile (ed.). *Ecrire l'animal aujourd'hui*. Presses Universitaires Blaise Pascal, 2006, pàg. 269-279.
- ³⁵ SHIVA, V. *Cosecha robada. El secuestro del suministro mundial de alimentos*. Barcelona: Paidós, 2003, pàg. 95.

DONES I MEDI AMBIENT

Un vincle privilegiat dona-natura?

Rachel Carson i el trànsit de la sensibilitat naturalista cap a la consciència ecològica¹

N

O

María José Guerra Palmero
Centre d'Estudis de la Dona de la
Universitat de La Laguna

L'autora aprofundeix en la figura de Rachel Carson, autora del famós llibre Primavera silenciosa. Aquesta obra es considera el trànsit de la sensibilitat naturalista cap a la consciència ecològica, originada en la tendència suïcida de la nostra civilització. Pel que fa a la figura de Carson, ha estat comparada amb Cassandra: ambdues van ser agitadores de l'esperit conformista del seu temps.

S

R

C

No puc reconstruir aquí l'espectre de les crítiques que han rebut els ecofeminismes essencialistes (PULEO, 2000) i que, en general, considero justes i adequades. Em situo, pel que fa al cas, entre les que creuen que l'explicació d'un hipotètic vincle privilegiat entre dones i naturalesa ha de romandre dins d'un marc explicatiu social i material. És a dir, un vincle que remet bàsicament als rols ocupats per les dones en el sistema patriarcal-capitalista. Els rols relacionats amb la cura i la salvaguarda de la supervivència i de la salut dels altres concrets afinen, o poden ser un factor per afinar, la sensibilitat moral de les dones davant els problemes ambientals i davant les amenaces a la vida i la salut dels propers i dels aliens. Deixo de banda, també, la connexió lligada a les experiències de la biologia cíclica de les dones i al fet de la maternitat, ja que opino que no es poden fer interpretacions lineals que connectin aquests fets «naturals» —modelats culturalment per l'imaginari simbòlic patriarcal— amb l'assoliment de més consciència ecològica o de més proximitat a la naturalesa, signifiqui això el que signifiqui. No oblidem que la presa de partit ecofeminista, en la versió que sigui —AGRA (comp.), 1997—, és una opció minoritària i moltes vegades desacreditada dins la mateixa pluralitat feminista. Després d'aquesta evasiva, m'és possible afrontar alguns dels múltiples significats que des d'una perspectiva materialista i social es poden atorgar al tema del «vincle privilegiat» i, després, intentar una aplicació al cas Carson, en què, sobretot, tindrà en compte la manera com percep moralment l'emergent problema de

la contaminació com a deterioració ambiental imparabile que ja ella l'any seixanta defineix en termes globals. Carson transita així des del seu *background* naturalista (BUELL, 1995) fins a la formulació d'una clara consciència ecologista que precipita la seva proposta d'una ètica de la responsabilitat com a única sortida al problema de la degradació ecològica caracteritzada per ella mateixa com a «biocidi». Aquesta opció l'obligarà a criticar el model de desenvolupament econòmic accelerat i desconsiderat que trenca els lligams amb la trama natural que ens sosté. Quant a això, Carson ha estat assimilada a la trista figura de Cassandra per donar la veu d'alarma davant la crisi desfermada davant l'escepticisme conformista del seu temps. Les preguntes a les quals hem d'intentar respondre són: Per què Carson? Per què una dona va assumir la valenta tasca de desautoritzar la cultura biocida del nostre temps?

I. «Des de baix»: perspectiva moral i sistema de dominació

Situada en unes coordenades històriques i socials, M. Mellor (1997: 105 i seq.) resumeix l'apel·lació al criteri de l'experiència de les dones indicant que la situació de «desavantatge» en el sistema sexe-gènere és la que pot precipitar una percepció moral correcta dels problemes ambientals i fer emergir la consciència ecofe-

Article publicat en el llibre següent: CAVANA, María Luisa ; PULEO, Alicia; SEGURA, Cristina (coord.). *Mujeres y ecología. Historia, pensamiento, sociedad*. Madrid: Almudayna, 2004.

Un vincle privilegiat dona-natura?
Rachel Carson i el trànsit de la sensibilitat naturalista
 cap a la consciència ecològica
 Maria José Guerra

.....

**Carson ha estat
 assimilada a la trista
 figura de Cassandra
 per donar la veu
 d'alarma davant la
 crisi desfermada
 davant
 l'escepticisme
 conformista del seu
 temps.**

.....

minista. La mateixa Mellor assenyalava la filiació de l'*standpoint feminism* en la tradició hegelomarxista que arrenca de l'anàlisi de la dialèctica de l'amo i l'esclau. Segons aquesta teoria: «Per a les ecofeministes, les dones, a causa del seu desavantatge estructural, poden veure la dinàmica de la relació entre humanitat i naturalesa més clarament que no pas els homes (relativament) privilegiats» (MELLOR, 1997: 105-6). La materialitat de les tasques assignades a les dones ha fet invisible part del metabolisme naturalesa-humanitat. Aquesta base material és la que activaria l'emergència de la perspectiva correcta. Més enllà de la canònica proposta de Hartsock, Mellor també comenta la tesi de P. Collins, segons la qual els «coneixements subjugats» de les dones afroamericanes els permeten una perspectiva privilegiada en la seva condició d'*outsiders-within* (MELLOR: 108). Més enllà d'altres problemes, com el de la veu unívoca del col·lectiu oprimint que descarta el pluralisme o la responsabilitat d'aquest respecte a la proposta de solucions, volem posar de manifest el caràcter idealitzador d'aquest tipus d'assumpcions. Tan cert com que l'opressió pot ser un factor que faciliti l'aprehensió d'aspectes ignorats pel discurs hegemònic dels opressors és que aquest mateix fet pot ser un factor que impedeixi reconèixer la mecànica mateixa de l'opressió i obstaculitzi la intel·lecció de la veritable situació de desavantatge una vegada la violència simbòlica (BOURDIEU, 1998) s'exerceix per mitjà de les interpretacions legitimadores de l'*statu quo*. D'altra banda, el recompte d'objeccions a l'*standpoint feminism* que duu a terme Mellor posa de manifest que apel·lar a la situació, a la perspectiva, comporta sempre assumir una certa parcialitat. Les propostes pragmàtiques d'autores com Iris Young (1997) posen de manifest la necessitat d'articular les modulacions de les veus en un diàleg no aliè a tensions en què ningú no s'atribueixi una possessió inequívoca de la veritat. Només així podrem anar reformulant visions contrahegemòniques que desafii les interpretacions dominants (FRASER, 1997). No podem deixar d'assumir que l'objectivitat és una noció contestada i que el seu fonament avui només pot ser intersubjectiu i dialògic. Aquestes mateixes consideracions, en principi aplicades al privilegi epistèmic, poden servir per desautoritzar les propostes morals d'una ètica de la cura com a expressió estricta de la veu i experiència de les dones (GUERRA, 1998). Aquest breu repàs als proble-

mes de la tesi de l'*standpoint feminism* ens permeten transitar a la consideració del cas Carson amb especial referència al seu encert a mostrar el tipus de relacions biocides i genocides establertes per la nostra civilització davant la naturalesa i la pròpia humanitat. Va tenir alguna cosa a veure en tot això el gènere?

2. El cas Carson: excentricitat i independència

Primavera silenciosa és, allora, un text científic, moral i literari en què es mostra amb mestratge i rigor la independència intel·lectual i el judici encertat de l'autora sobre una qüestió que exigeix una presa de posició ètica i política. S'hi manifesta la urgència per canviar de rumb, per transitar «un altre camí» que reconsideri la nostra forma de vida apartada de la biosfera i en guerra amb ella. Aquesta obra, de l'any 1960, assenyalava sense embuts el trànsit de la sensibilitat naturalista —d'un marcat caràcter estètic i moral, i referida, sobretot, a la relació de la naturalesa com a factor d'autorealització personal i autenticitat— a la consciència ecològica en què la marxa de la nostra civilització queda objectada per la seva direcció suïcida. Aquest diagnòstic revela noves dimensions de la responsabilitat humana —col·lectives en les seves dimensions ètiques i polítiques— davant la protecció i cura de la naturalesa que, de recurs disponible i inesgotable, es torna a considerar com a *terra mater*, com a sosteniment indispensable de la continuïtat de la vida humana sobre la terra, un sosteniment amenaçat que revela la seva fragilitat enfront de les agressions. En l'obra de Carson es podrien entremesclar el suposat privilegi epistèmic, del qual tant parlen les epistemologies feministes radicals (GÓMEZ, 1998) i el motiu de la «seducció per la vida» —que Fox Keller aplica com a clau interpretativa a l'obra de Barbara McClintock (FOX KELLER, 1984) amb el privilegi d'una percepció moral correcta que, en aquest cas, es reformularia, com al·ludíem abans, en els termes de la «veu diferent» encunyada per Gilligan i altres per a l'anomenada «ètica de la cura». En aquest sentit últim, una interpretació plausible de l'obra de Carson seria la d'una formulació d'una ètica de la cura i la responsabilitat que pren com a imperatiu principal oposar-se a una cultura i a una praxi de guerra de la humanitat contra la naturalesa. Ens enfrontem a la guerra més insen-

.....

D'alguna manera, Carson és una exiliada, almenys parcialment, del destí de la dona: mai no es va casar, va viure amb la seva mare, de qui va tenir cura, i va haver d'adoptar un nebot.

.....

sata per convertir tota suposada victòria en pírrica.

Respecte a això, no hem d'oblidar que el biocidi provocat pels pesticides és una conseqüència més de la indústria generada per la Segona Guerra Mundial i que Carson apunta lligant-ho a les investigacions alemanyes sobre els gasos nerviosos, a l'increment de la leucèmia provocada per la utilització de la bomba atòmica a Hiroshima –que ara revivim amb la previsible «síndrome dels Balcans» i amb l'obstinació de l'OTAN a continuar dient que l'urani emporbit en un còctel mortífer junt amb altres elements no devasta els seus propis servidors i el castigat territori kosovar– i als enverinaments químics provocats a les muntanyes Rocalloses per la investigació química militar nord-americana als anys quaranta. Tal com assenyala Buell (1995: 293), Carson aprofita aquestes «coincidències» per forjar una «analogia moral» de gran impacte entre guerra i contaminació, perquè aquesta última no és una altra cosa que una guerra no declarada contra el medi ambient i els éssers humans. Carson és conscient del caràcter global del repte i aquest és un altre dels seus encerts profètics. Només una revolució moral

podria afrontar el canvi necessari en la civilització per frenar el complex militar-industrial i el seu ànim destructiu miop. De la percepció de la globalitat del repte es deriva precisament el seu pessimisme. Cassandra-Carson, una vegada més, va tenir raó, i per comprovar-ho n'hi ha prou de contemplar el frustrant espectacle de l'última cimera mundial sobre la restricció d'emissions de CO₂. Tampoc no hem d'oblidar que Carson escriu la seva última obra sabent que pateix un càncer que acabarà amb la seva vida. Res ni ningú no sembla que es pugui salvar de l'enverinament que accelera la mort.

Però tornem a la connexió ecofeminista inspirada per les tesis de l'*standpoint feminism*. Si tal com ens l'ha presentat Mary Mellor la reduïm a la visió que obtenim «des de baix», el que resultarà obvi és que Carson és una excepció al destí programat pel patriarcat per a les dones a causa d'un conjunt de factors complexos dels quals no és el menor el fet que les dones s'hagin començat a incorporar al treball remunerat i als sistemes educatius superiors durant el segle que acaba d'acabar. Socialment, la seva pertinença a la classe mitjana la va catapultar a l'assoliment d'una educació superior i al món del treball.

La seva vocació científica i literària es va veure encoratjada especialment per la seva mare, i va assolir el que pocs i poques aconsegueixen: convertir-se en una autora d'èxit i poder viure d'escriure fent convergir la seva formació com a biòloga marina amb el seu talent literari. Aquesta capacitat es va alimentar de la tradició naturalista nord-americana inaugurada per Thoreau. En principi, Carson està seduïda pel mar de la mateixa manera que Thoreau ho està pel bosc, és a dir, pel caràcter misteriós i aliè a allò que és humà de l'oceà, però, també, la fascina el tràfec de petits éssers a la costa lluitant aferrissadament entre les mareas. La comprensió dels cicles naturals i de la seva equilibrada complexitat la commou. Ens trobem amb una sensibilitat que tant es deixa afectar pel que el mar té de sublim, ja sigui en calma o en furiosa tempestat, com per la humilitat microscòpica d'un simple bacteri, que, no obstant això, és absolutament necessària perquè el cicle de la vida continuï. La capacitat de laboriosa observació i d'atenció minuciosa als detalls es combina amb una potència intel·lectual capaç de donar compte de tot seguint el cànon de la ciència ecològica en la seva atenció a les

Un vincle privilegiat dona-natura?
Rachel Carson i el trànsit de la sensibilitat naturalista cap a la consciència ecològica
Maria José Guerra

interaccions. Però l'encanteri es trenca, l'autosuficiència de la naturalesa queda arruïnada per la violenta irrupció humana, que destrueix i embruta la naturalesa verge. Carson es veu obligada a reformular el llegat naturalista i científic en el mateix sentit que ho va fer Aldo Leopold en *Una ètica de la terra*. Renúncia per complet al dissenyi baconià del saber per superar i dominar la naturalesa. En despertar del confortable somni naturalista, s'ha d'enfrontar al malson de la destrucció ambiental i convertir-se en moralista que adverteix de la nostra marxa cap a la catàstrofe.

La meua tesi és que Carson, més enllà de les possibles determinacions genèriques, ho pot fer perquè en ella concorren uns altres tipus de vincles privilegiats. D'alguna manera, Carson és una exiliada, almenys parcialment, del destí de la dona: mai no es va casar; va viure amb la seva mare, de qui va tenir cura, i va haver d'adoptar un nebot. Aquest exili, aquesta posició excèntrica és la que li va permetre estudiar, llegir, passejar i observar la naturalesa, qualificar-se i exercir una professió en l'Administració pública plenament relacionada amb els seus interessos en biologia marina, a més d'escriure, escriure i escriure. L'escassetat econòmica de la seva classe poc acomodada va ser un esperó per haver de guanyar-se sempre la vida, i des de ben petita va desitjar ser escriptora. En aquestes condicions, que sí que es poden considerar com a privilegiades, en el sentit que Carson tenia un projecte de vida lligat a la transcendència tal com l'entenia Beauvoir; va poder emergir una sensibilitat enormement nodrida per referències literàries, filosòfiques i científiques, que li va dur a veure, a poder veure, el que ningú o gairebé ningú no veia malgrat que estigués davant els seus ulls. Si d'aquesta constel·lació he de rescatar alguna cosa és, precisament, la condició de la *independència*. Carson fou una dona independent en un món —els Estats Units als anys cinquanta, que és la seva dècada més productiva— en què triomfava l'«adorable» Doris Day i els seus personatges de mestressa de casa autosatisfeta en el seu món suburbà. Un somni americà que Betty Friedan destrossaria poc després. Però a la independència vital s'hi ha de poder sumar la seva llunyania i bandejament enfront de l'*statu quo*: «Rachel Carson, efectivament venia de fora de l'establishment acadèmic i professional i es dirigiria a la comunitat científica i literària amb el seu llibre sobre la història natural dels oceans de la terra. Amb només

.....

**No podem oblidar
que Carson
s'enfrontava als
interessos econòmics
de la indústria
química, que
respondria amb una
ferotgia de caràcter
misogin davant
el desafiament
d'aquesta
«histèrica».**

.....

un màster en Zoologia i sense *pedigree* literari, aquesta editora de publicacions governamentals sobre la naturalesa va produir un llibre científic per a l'audiència popular i es va convertir en una sensació literària» (LEAR, 1997:206). El seu punt de vista, segons el meu parer, es beneficia de l'assoliment de diversos tipus d'independència i, decididament, l'escriptura de *Primavera silenciosa* deu molt a la seva posició ben consolidada com a escriptora reconeguda que pot iniciar una investigació consultant una immensitat de fonts variades al marge dels interessos corporatius tant de la universitat com de la indústria que, no hem d'oblidar-ho, sufragava i sufraga gran part de les investigacions als EUA. El treball de documentació per al llibre que ens ocupa va ser immens i la va obligar a mantenir una nodrida correspondència amb nombrosos metges, investigadors i agricultors. Tot aquest intercanvi va redundar en el rigor de la presentació de les seves tesis. No podem oblidar que Carson s'enfrontava als interessos econòmics de la indústria química, que respondria amb una ferotgia de caràcter misogin davant el desafiament d'aquesta «histèrica», «sacerdotessa de la naturalesa», «amant dels animals», «mística trastornada», i un llarg etcètera de desqualificacions clarament sexistes. On és òbvia la influència del gènere és en la recepció crítica del llibre, en què, entre molts altres assumptes, se la desautoritza i desqualifica pel fet de ser dona. L'estereotip de la monja, lliurada a la causa de la defensa de la naturalesa, i de la histèrica, atès que profetitzava la catàstrofe si no es canvia de rumb, seran els predominants. La solteria de Carson és un dels motius que «crida» a aquests tòpics. Per no argumentar amb fets i raons enfront de les tesis del llibre, els crítics, simplement, descrediten sense més ni més l'autora. D'altra banda, Carson fa una estirada d'orelles a la ceguesa de l'exercici de la medicina en el seu temps en posar-lo davant el desafiament de la toxicologia ambiental i fa una crida a la ciutadania a entendre la salut des d'una perspectiva pública exigint la transparència informativa que requereix la democràcia ben entesa. En conclusió, la visió del deteriorament ambiental global del nostre planeta i la denúncia d'una cultura biocida cega i insensata per part de Carson responen a una percepció moral d'un nou problema que lluitava per obtenir una formulació justa de la qual es poguessin extreure conseqüències. L'encert de Cassandra-Carson en el diagnòstic moral va precipitar el fet d'albirar la necessitat de canviar el rumb de la civilització

i d'afrontar la responsabilitat davant un problema, la contaminació, que, per primera vegada, va ser formulat en la seva estricta dimensió global. Les tesis de l'*standpoint feminism* han de ser convenientment matisades i afinades per ser aplicades a Carson. No solament «des de baix» es pot apreciar una altra perspectiva; l'assoliment de cotes importants d'independència –enfront d'interessos econòmics, pressions corporatives, ja fossin científiques o literàries, i, als efectes del sistema sexe-gènere, enfront de la institució clau del matrimoni– al costat dels nutrients científics (l'ecologia com a ciència de la complexitat i la interdependència), referents morals (la tesi biocèntrica d'A. Schweitzer de «reverència per la vida») i literaris (les claus del naturalisme inaugurat per Thoreau) poden fer fructificar una percepció moral del problema que assoleixi formular-lo en els seus termes justos. La interpretació que faig de l'assoliment de la independència implica poder construir criteris propis per jutjar. I contràriament al que podria semblar, aquesta independència és la que permet posar en funcionament la capacitat per escoltar i deixar-se influir per múltiples idees i perspectives fins que cristal·litzi la pròpia en un exercici d'atent escrutini dels batecs del present. Crec que el fet d'«estar fora» pot ser, almenys, una posició igualment valuosa que el fet d'«estar sota» (BENHABIB, 1992). «Estar fora» és una posició relativa, mai absoluta, que pot ser producte d'atzars biogràfics o d'una opció. L'excepcionalitat del cas Carson ve marcada precisament per la sort que hi hagi editors prou sensibles i atents per no rebutjar una veu que expressava el compromís intens amb la naturalesa, una naturalesa que és quelcom més que la nostra llar i estatge. En aquest cas, crec que el privilegi epistèmic i moral, i des d'una perspectiva purament material i social, neix de la sobreabundància d'experiències i recursos que trobem en la biografia de Carson i no de l'escassetat, ni de la privació. No del desavantatge. Carson va aconseguir, en part, desentendre's de les constriccions del sistema sexe-gènere pel fet de disposar d'una atrafegada «habitació pròpia». Va tenir sort i va arribar un moment que la van deixar fer; li van permetre fructificar. Passejar sola pels boscos i esquivar els animats bassals de la costa de Maine amb ànim escrutador són plaers dels quals la majoria de les dones preocupades pel sentit estricte de la supervivència i de la cura dels altres no poden gaudir.

No obstant això, la sensibilitat moral de Carson s'avé bé i malament amb l'estereotip de la «veu diferent». D'una banda, destaquem la seva capacitat per atendre les relacions i desbaratar els prejudicis reduccionistes de la comprensió científica, la pietat pels humils animals i la seva capacitat per a l'empatia i la preocupació per la salut humana, que tenen en *Primavera silenciosa* el mateix rang d'importància. El seu ecobiocentrisme és, segons el meu modest parer, un humanisme i, sobretot, una crida a una ètica de la responsabilitat davant la danyada i maltractada biosfera. D'altra banda, diguem del «costat masculí», Carson es mostra desafidora i segura en plantejar la denúncia contra l'ús indiscriminat dels pesticides, encarna aquí gairebé una imatge quixotesca, la del coratge de l'escriptora que s'enfronta sola a la poderosa indústria química, fa gala d'una gran capacitat deductiva en treure conseqüències del fet de l'enverinament massiu i adquireix una comprensió global de l'assumpte al mateix temps que exigeix la salvaguarda dels drets humans individuals a la vida i a la salut. Carson postil·la una extensió del concepte de justícia en incloure les formes vives, siguin quines siguin, i l'aigua, l'aire, la terra en la seva consideració moral del problema. La interdependència és la clau i, a poc a poc, el verí també arribarà a nosaltres. El biocidi és un suïcidi de tota la humanitat. Les dues veus morals es conjuguen i fructifiquen. Cap de les dues, ni la de la cura i la responsabilitat, ni la de la justícia i els drets, ofega l'altra. Més que contrarestar-se es potencien: la justícia i la salvaguarda dels drets exigeixen tenir cura de la naturalesa i respectar-la; tenir-ne cura requereix, al seu torn, un subjecte autònom confiat a defensar el seu dret a la salut i a la vida, que és un dret estès perquè els cicles naturals no es vegin arruïnats per l'enverinament. La nostra identitat planetària com a humanitat embarcada en una odissea suïcida va ser assenyalada sense embuts per la tasca d'il·lustració ecològica de Carson, i la nostra condició radicalment dependent de la Terra i els seus altres habitants, els animals, va ser revelada davant l'extraviat anhel de domini i explotació de la biosfera de la nostra letal civilització. La consigna era per a Carson, i continua essent per a nosaltres, la d'*aturar el biocidi* i qüestionar la cultura irresponsable i miop que el sustenta. Una cultura que no és sinó una altra manifestació del basament patriarcal que subjuga i estableix l'injust desavantatge per a la majoria de les dones. ●

.....

Referències bibliogràfiques

AGRA, M. X. (comp.) *Ecología y feminismo*. Comares, 1998.

BENHABIB, S. *Situating the Self*. Sage, 1992.

BOURDIEU, P. *Meditaciones pascalianas*. Anagrama, 1998.

BUELL, L. *The Environmental Imagination. Thoreau, Nature Writing, and the Formation of the American Culture*. Harvard University Press, 1995.

BROOKS, P. *Rachel Carson. Precursora del movimiento ecologista*. Gedisa, 1993.

CARSON, R. *Primavera silenciosa*. Grijalbo, 1980. (Edició original en anglès, 1960).

CARSON, R. *El mar que nos rodea*. Grijalbo, 1978.

FRASER, N. *Justice Interruptus*. Routledge, 1997.

FOX KELLER, E. *Seducida por lo vivo. Vida y obra de Barbara McClintock*. Fontalba, 1984.

GÓMEZ, A. «De la mujer en la ciencia a las epistemologías feministas». A: GÓMEZ, A.; TALLY, J. (ed.). *La construcción cultural de lo femenino*. Instituto Canario de la Mujer, 1998.

GUERRA, M. J. «La (des)conexión mujeres/naturaleza: algunas propuestas eco y ciberfeministas». A: MOLLÁ, A. (ed.). *Después de Marx y Freud*. Servicio de Publicaciones del Cabildo Insular de Tenerife, 1999.

GUERRA, M. J. *Mujer, identidad y reconocimiento*. Habermas y la crítica feminista. Instituto Canario de la Mujer, 1998.

LEAR, L. *Rachel Carson. Witness for Nature*. Allen Lane, The Penguin Press, 1997.

MELLOR, M. «Women and Nature: A Privileged Standpoint?». A: *Feminism and Ecology*. New York Universities Press, 1997.

PULEO, A. «Ecofeminismo: hacia una redefinición filosófico-política de "naturaleza" y "ser humano"». A: AMORÓS, C. (ed.). *Filosofía y feminismo*. Ed. Síntesis, 2000.

YOUNG, I. *Intersecting Voices*. Princeton University Press, 1997.

DONES I MEDI AMBIENT

Vandana Shiva: una dona entre dones, l'aigua i la llavor

Luis Ángel Fernández Hermana
Periodista i consultor

Investigadora en física quàntica, va deixar la carrera científica i ha esdevingut una de les veus del món més influents del moviment en defensa del medi ambient. Les seves idees i el seu activisme, que incorpora la no-violència de Gandhi, han inspirat nombrosos moviments socials liderats per dones.

VANDANA SHIVA

Aigua, llavors i dones; aquest és el tríode sobre el qual s'ha sustentat una de les veus més formidables del moviment ambiental de l'Índia i, de passada, de tot el planeta. Vandana Shiva (nascuda el 5 de novembre de 1952, a Dhera Dun, Uttarakhand, Índia), la científica a qui tothom augurava una prometedora carrera com a investigadora especialitzada en física quàntica, un dia, que potser no recordi gaire bé, va començar a fer-se preguntes les respostes de les quals van anar desfent fils aparentment disperss, uns de trenat cultural, altres de procedència agrícola, altres portadors de tradicions que es perdien en la nit dels temps i que s'havien preservat al si familiar. Però, al final, davant els seus ulls va aparèixer un tapís que no li va agradar gens, on es perfilava amb claredat una imatge de desintegració ecològica, rapinya de coneixements populars, malbaratament de recursos comuns, veus frustrades que clamaven en el desert i, per sobre de tot, una lògica econòmica que sabotjava constantment qualsevol índex d'organització democràtica dels camperols i agricultors del seu país.

Shiva, filla d'un conservador forestal i d'una granjera, no va dir adéu a la ciència, però tampoc va donar l'esquena a una realitat que es trencava en mil bocins, sense que res ni ningú no pogués expressar l'enormitat del desastre que s'estava perpetrant. A partir dels anys setanta, els camperols de l'Amèrica Llatina, de l'Àfrica i, sobretot, del sud-est asiàtic van aprendre aviat que rere certes sigles o denominacions aparentment innòcues s'amagaven perills difícils de discernir o d'eludir: L'Acord General de Comerç i Tarifes (GATT) i la seva Ronda de l'Uruguai, el Banc

Mundial (BM) o el Fons Monetari Internacional (FMI) gaudien llavors d'un prestigi al món occidental. De fet, eren matèria informativa habitual i necessària en els diaris de color salmó, sobretot *The Financial Times*, i en els suplementos d'economia dels grans mitjans de comunicació. Però, al revés del que succeïa a l'Índia, rars vegades saltaven a les seccions de societat, ni de bon tros a la de successos. A Occident, per què dir-ho d'una altra manera, la vastíssima majoria del que s'anomenava «opinió pública» —o, pitjor, públic entès i il·lustrat— no tenia la més remota idea del que significava, per exemple, l'«ajustament estructural», la política que aplicava el Banc Mundial als programes agrícoles del Tercer Món, finançada per l'FMI i sustentada pel bastiment jurídic del GATT.

Els camperols sí que sabien de què anava l'assumpte, encara que ho van aprendre per la via del pal, no de la pastanaga, valgui la ironia. Aquest ajustament estructural va treure al carrer milions d'agricultors en els tres continents, va provocar moviments de protestes que van arribar fins a les mateixes escalinates del poder; i va regar de sang i desgràcia regions senceres, mentre el Nord, aquest punt cardinal de la geografia socioeconòmica de la nostra era, mirava cap a una altra banda. Davant el vendaval que es refermava com a preludi dels anys de Reagan i Bush, Vandana Shiva va tenir l'oportunitat de refugiar-se al Nord, concretament a la Universitat d'Ontario Occidental, i dedicar-se completament a la ciència, en la qual havia començat a fer algunes contribucions sobre les «variacions ocultes i la no-localització en la teoria quàntica».

.....

L'herència de Gandhi, encarnada en les dones que van assumir aquests principis, va afegir la dimensió no violenta que ha caracteritzat les iniciatives promogudes per Shiva.

.....

Monocultius de la ment

.....

Però les dones, les llavors i l'aigua van trucar a la seva porta. El Govern li va demanar que participés com a experta en alguns equips que havien d'investigar la sobtada escassetesa d'aigua en regions on abans n'hi havia en abundància. Shiva va descobrir que els tres elements estaven indisolublement encadenats, però que, en uns casos, els programes agraris d'ajustament estructural i, en altres, l'entrada en escena de noves forces econòmiques, en particular les corporacions de les llavors i de l'*agrobusiness*, armades de necessitats específiques i de capacitats persuasives irresistibles, estaven alterant radicalment escenaris socials tradicionals sense que s'hagués arbitrat una escapatòria més viable que la desaparició lliça i directa de milions de persones. Shiva va emprendre llavors un camí que la va marcar per a la resta de la seva vida. A l'Institut Indi de Ciència i l'Institut Indi de Gestió de Bangalore va investigar les relacions entre la política científica, la tecnològica i l'ambiental. I el 1982 va obrir les portes de la Fundació per a la Recerca en Ciència, Tecnologia i Ecologia, un laboratori d'idees que des de llavors ha nodrit l'activitat dels moviments ambientals indis i de la Xarxa del Tercer Món, en aquell moment, amb seu a Malàisia.

La força d'aquestes idees residia, sobretot, en el blindatge moral de la protecció del medi ambient i de les persones, sobretot les dones, que han fet aquesta tasca al llarg de segles. Shiva mai no es va aturar en la defensa economicista de grups o poblats, el rescat incondicional d'alguns recursos enfront del primer enemic que se li aparegués en el camí, o la denúncia sistemàtica de la rapinya de forces polítiques o econòmiques superiors. La lògica econòmica capitalista, l'impetuós avanç de la qual es va arribar a resumir al final del Govern de Ronald Reagan amb la frase «la fi de la història», va ser contestada amb idees i accions que assenyalaven la perversitat d'una política que tenia com a conseqüència ineluctable l'«apartament» de milions de persones dels processos productius o, en altres paraules, una condemna sense remissió a la supervivència i la desaparició.

El paquet maleït contenia gent, comunitats i biodiversitat. Fou contra aquest destí que Shiva va dotar d'una singular força moral els moviments, que van anar contestant, de manera diferent i amb estratègies diverses, els ajustaments estructurals. Tots ells van posar en primera

línia el seu dret a usar els recursos que sempre havien estat de tots i ara es volien segrestar després de raonaments en pro del benefici econòmic i l'eficiència, i a gaudir-ne. L'herència de Gandhi, encarnada en les dones que van assumir aquests principis, va afegir la dimensió no violenta que ha caracteritzat les iniciatives promogudes per Shiva i que ella mateixa ha sintetitzat en un recordatori contundent: «Les societats no viuen només del comerç, sinó, fonamentalment, de principis coherents, sistemes organitzats i visions globals.»

Els canaris de les ecocrisis

.....

En aquest context van aparèixer moviments com Chipko, integrat fonamentalment per dones del Nepal i de l'Índia, que van adoptar la tàctica d'abraçar-se als arbres per evitar que la tala indiscriminada i massiva de boscos causés devastadores inundacions i fes desaparèixer les barres naturals que havien permès embassar l'aigua per a les èpoques d'escassetesa. A partir d'aleshores, les dones van assolir un protagonisme incontestable en els moviments de defensa del medi ambient. Shiva les va denominar «els canaris de les ecocrisis», ja que eren les primeres a emetre el senyal d'alarma quan alguna cosa no anava bé; aquestes dones eren un factor d'innovació i conservació de cultures arrelades en llavors, cultius i gestió comuna de l'aigua.

Als anys vuitanta, Shiva va participar activament en el projecte Navdanya —o «nou llavors»—, que implicava els corresponents sistemes de cultiu, la biodiversitat associada a aquests sistemes, i el tipus d'organització social a la qual donen lloc. Com ha explicat la científica en nombroses conferències i llibres, era un moviment que englobava des del germen de la planta fins a aspectes com la dimensió còsmica d'aquestes llavors, pel fet d'estar relacionades amb diferents parts del cos i la ment o associades a cicles de fertilitat. En paraules de la mateixa Shiva: «Aquestes nou llavors són béns públics que potencien la cohesió social i al voltant dels quals sorgeix un tipus d'organització i economia específics. Navdanya és un moviment cultural, i alhora agrícola i ambiental. Navdanya comporta una integració de la dona en les tasques col·lectives que altres tipus d'agricultura li neguen per condemnar-la a un paper subordinat i secundari. Des d'aquest punt de vista, es tracta també d'un moviment que retorna a la dona els seus atributs físics i espirituals perquè ocupi un paper

crucial en el sosteniment de la comunitat i en la vertebració del grup.»

Biodiversitat i biopirateria

Progressivament, la defensa de la biodiversitat com un dels valors suprems de l'organització social va situar en el mateix camp de batalla aquests moviments ambientals, d'una banda, i les empreses que van començar a utilitzar els avenços en biotecnologia per fabricar noves llavors protegides per lleis de propietat intel·lectual o, com en el cas de les farmacèutiques, a buscar principis actius en plantes que es poguessin convertir en fàrmacs. Vandana Shiva, sota la qualificació de «biopirateria» ha denunciat en repetides ocasions la ironia que els pesticides naturals tradicionalment utilitzats pels camperols indis, que en les últimes dècades s'han perdut acceleradament, ara són buscats per les companyies químiques occidentals.

L'aplicació de les polítiques d'ajustament estructural va dur als carrers de Nova Delhi, Bangalore, Hospet i altres ciutats menors d'Utter Pradesh centenars de milers d'agricultors indis durant els primers anys de la dècada dels noranta del segle passat. Només a Hospet (Karnataka) es van celebrar trobades que van superar el mig milió de persones en un cap de setmana. Occident tot just escoltava algunes remors d'aquelles onades de protestes dirigides contra les mesures adoptades pel Govern indi per posar en pràctica els programes agrícoles promoguts pel Fons Monetari Internacional i el Banc Mundial, i contra les propostes de la Ronda de l'Uruguai del GATT sobre els drets de propietat intel·lectual, que els obligava a comprar les seves pròpies llavors a les companyies estrangeres, que ara les venien amb lleugeres modificacions. Aquelles mobilitzacions, que es van conèixer com el Moviment de la Llabor Satyagraha, van ser impulsades per l'Associació d'Agricultors de l'Estat Karnataka (KRRS), fundada el 1991. El programa de la KRRS, inspirat en gran manera en els plantejaments de Vandana Shiva, s'oposava a la «colonització de la llavor» a través del mite occidental de les «llavors miraculoses», a la destrucció de la diversitat genètica, a la pseudoestabilitat ecològica que produeixen els monocultius de la revolució verda, i a la toxicitat i les malalties del sòl per l'ús intensiu de fertilitzants i plaguicides per a les varietats d'alt rendiment. Tot això dins del context de la lluita contra l'explotació indiscriminada dels recursos naturals i la preservació dels

coneixements adquirits al llarg de segles per protegir el medi ambient. Aquests moviments reivindicaven una democràcia representativa de base que retornés la veu a les comunitats agrícoles, sobretot a les dones com a portadores dels coneixements que ara estaven a punt de perdre per culpa de les corporacions.

Vandana Shiva explicava en aquells anys als qui volien escoltar a Europa que, mentre se celebraven les reunions de la Ronda de l'Uruguai a Brussel·les i tot el debat estava centrat en si els EUA aconseguirien empènyer amb el colze una mica més la UE (en aquell temps Comunitat Econòmica Europea) i la seva política agrària, els agricultors de l'Índia es veien forçats a sortir al carrer per defensar una cosa tan elemental com les seves llavors. «Els agricultors sabien que les corporacions els robaven les seves llavors, les modificaven, les protegien amb els seus drets de propietat intel·lectual i després havien de recomprar-les a preus molt alts. Ara com ara, els únics règims que existeixen de protecció dels drets de propietat intel·lectual són els del Nord; per tant, la nostra agricultura és per a ells un botí obert a l'espoliació. En l'època de Gandhi el símbol era la filadora, emblema de la nostra indústria tèxtil amenaçada per la política colonial. Avui hem canviat i el nostre símbol és la llavor que, en el fons, representa un missatge molt semblant. La nostra riquesa depèn de com conreem la terra, com ens alimentem i com ens protegim culturalment. És la nostra defensa contra la destrucció», declarava en aquell moment Shiva.

Aquells enfrontaments dels anys noranta van radicalitzar el discurs del moviment ambiental indi. Vandana Shiva va encamar aquest procés mitjançant una defensa sense quarter no solament d'una manera de produir, sinó d'una manera d'entendre la vida que xocava de cara contra la lògica econòmica imperant en les relacions comercials i, sobretot, en els organismes que les regulaven, sense excloure ni tan sols les mateixes Nacions Unides.

En un debat que va tenir lloc a Barcelona aquells anys, Shiva sostenia: «Els països occidentals ja s'han dut les millors llavors a través dels seus bancs de llavors, i el Tractat de la Biodiversitat no cobreix això. Aquesta és una lluita oberta que encara no està resolta. No podem fer creu i ratlla. La qüestió és com regulem el mercat de llavors i els drets associats a aquestes llavors de manera que ens tinguin en compte. Els països rics parlen que ells estableixen drets sobre el

germoplasma. Què és això? Quin tipus d'entelèquia es volen inventar ara? És com si establissis drets sobre cèl·lules o parts de la cèl·lula. El que és veritablement important no és la constitució bioquímica de la llavor, sinó els coneixements dels agricultors sobre com tractar-la i en quines circumstàncies. Ja poden saber tot el que vulguin sobre els codis genètics de les llavors, les seves característiques biològiques o propietats elèctriques. Però si algú no els diu on i en quines condicions cal plantar-les, poc els serviran els seus coneixements científics. El dia de demà trauran la seva llavor del banc i no sabran quines són les condicions idònies per conrear-la, en quina situació, amb quina periodicitat, al costat de quins altres cultius, etc. I aquest dipòsit de saviesa és el que estem destruint. Traiem les llavors als pobles, les convertim en productes comercials, impedim que es continuïn expandint les que hi havia i desapareix tot aquest coneixement acumulat al llarg de segles. Per això, el que és veritablement greu en aquests moments és el pirateig intel·lectual, perquè només l'agricultor és qui sap què cal fer.»

L'eclosió de Seattle

Com un autor tot esperant la seva obra, Seattle es va convertir el 1999 en l'escenari on van

Vandana Shiva: una dona entre dones, l'aigua i la llavor
Luis Ángel Fernández Hermana

.....

L'aplicació de les polítiques d'ajustament estructural va dur als carrers de Nova Delhi, Bangalore, Hospet i altres ciutats menors d'Utter Pradesh centenars de milers d'agricultors indis durant els anys noranta del segle passat.

.....

convergir Vandana Shiva i els milers de manifestants que van arribar fins a la ciutat nord-americana amatents que fracassés la inauguració de l'Organització Mundial del Comerç (OMC). L'OMC substituïa el GATT i la Ronda de l'Uruguai, un pas que lògicament tenia el ple suport del BM i de l'FMI, que havien de beneir públicament la nova entitat. La diferència entre Vandana Shiva i la gran majoria dels que van arribar fins a Seattle a protestar contra l'OMC és que ella feia dècades que mirava a la cara al BM, a l'FMI i al GATT. No obstant això, el més sorprenent fou que la protesta dels milers de joves que es van congreguar a la ciutat nord-americana tingués com a objectiu aquestes organitzacions. El Nord mantenia un autisme aferrissat enfront de la creixent deterioració del medi ambient alimentat per unes regles d'intercanvi comercial en què la banca sempre guanyava i la banca sempre era la banca del Nord. Què havia succeït perquè, de cop i volta, fossin tan «populars» organismes com el BM o l'FMI i concitessin la fúria de tants joves?

Un dels factors que va contribuir a aquesta inesperada «presa de consciència», com va ser qualificada en més d'una ocasió pels mitjans de comunicació, havia operat de forma discreta, gairebé

de manera imperceptible. La Conferència de les Nacions Unides sobre Medi Ambient i Desenvolupament, que va tenir lloc a Rio de Janeiro el 1992, va anar acompanyada per primera vegada de l'anomenat Fòrum Global, una espècie de conferència alternativa organitzada –i poblada– per centenars d'entitats, associacions i ONG relacionades amb la defensa del medi ambient a tot el planeta. Mentre milers d'activistes tractaven de fer arribar la seva veu fins als salons de la conferència oficial des de –literalment– l'altra punta de la ciutat brasilera, l'Association for Progressive Communications (APC), una ONG dedicada a promoure l'ús de les incipients xarxes de telecomunicació basades en el protocol d'Internet, entrenava aquestes organitzacions perquè aprenguessin a intercanviar informació i a organitzar projectes en xarxa i, en general, a obtenir-ne una visió global del món, inassolible d'una altra manera.

Així, mentre el Banc Mundial rondava amb la seva política d'ajustament estructural per tres quartes parts del planeta sense que l'altra part sabés el que feia aquesta mà, Internet s'encarregava d'escampar informació seminal sobre les activitats d'aquestes entitats financeres, creant així una espècie de pessebre virtual

sense fronteres on abeuraven milers d'organitzacions. Aquest va ser el primer punt de trobada entre els moviments ambientals, sobretot els asiàtics, i el que després erròniament es va denominar moviment antiglobalització, l'extracció territorial del qual a l'origen era fonamentalment occidental. A Seattle, Vandana Shiva, com la veu més reconeguda i reconscible dels moviments del sud-est asiàtic, es va trobar per primera vegada amb una base social global que estava disposada a escoltar i a assumir una experiència que els mitjans de comunicació tradicionals els havia escamotejat sense rubor durant dècades.

A més, Vandana no era només la veu dels desposseïts, com emfatitzaven molts mitjans de manera interessada. La seva tasca en pro de la construcció de moviments capaços de posar en escac la lògica depredadora de les corporacions li havia reportat un prestigiós reconeixement internacional, com ho testificava que tan sols el 1993 rebés l'Ordre de l'Arca Daurada, el Premi Global 500, el guardó del Dia Internacional de la Terra, el Premi Nobel Alternatiu (Right Livelihood Award) per la seva defensa del paper de la dona en la conservació del medi ambient i el Premi Internacional Vida Sana. Tan important com això

és que, quan Shiva es va creuar amb el moviment antiglobalització a Seattle, no només tenia una dilatada experiència per oferir, sinó també una contundent obra repartida en desenes de llibres, articles i conferències.

En aquests últims anys, Shiva, animada irònicament pels mateixos mitjans de comunicació que abans la tractaven com un objecte exòtic difusor d'idees utòpiques, s'ha guanyat una presència incontestable en el moviment ambiental mundial. En l'actualitat el seu plantejament central apunta a una negociació que, per a molts, inclouent-hi prestigiosos col·legues que sempre li han prestat un clar suport públic, està impregnada d'un idealisme inassolible: la globalització que coneixem actualment no és una tendència inevitable de la societat actual en mans del capitalisme més salvatge, sinó que depèn de nosaltres arribar a acords significatius per impedir la destrucció de comunitats i biodiversitat absolutament essencials per defensar el medi ambient i la vida humana al planeta.

L'objectiu actual, per tant, és revocar els acords ja assolits al si de l'OMC, perquè organitzacions socials democràtiques siguin capaces de prendre decisions en el nivell apropiat i en el lloc adequat, com a única manera de garantir que es puguin extreure i aprofitar els fruits de coneixements ancestrals que promoguin la continuïtat de la vida sense necessitat d'«apartar» vastos sectors de la població i abocar-los al sofriment de la privació de recursos i a una espècie de desaparició programada. El desafiament no és menor; però tampoc ho han estat els que Vandana Shiva ha hagut d'afrontar durant les últimes tres dècades. I, com sempre, el seu discurs i la seva activitat se sostenen sobre els tres punts de suport que li han permès pensar i actuar durant tot aquest temps: les dones, les llavors i la gestió comuna de l'aigua. ●

.....

Obres

Vandana Shiva ha escrit nombrosos llibres i més de 300 articles en revistes científiques i tècniques de referència. Aquí tan sols s'esmenten alguns d'aquests textos.

Las nuevas guerras de la globalización. Editorial Popular, 2007.

India dividida: Asedio a la diversidad y la democracia. Editorial Popular, 2005.

Las guerras del agua: privatización, contaminación y lucro. Siglo XXI, 2003.

Cosecha robada: El secuestro del suministro mundial de alimentos. Ediciones Paidós Ibérica, 2003.

Biopiratería: El saqueo de la naturaleza y el conocimiento. Icaria, 2001.

La praxis del ecofeminismo: Biotecnología, consumo, reproducción. Icaria, 1998.

Ecofeminismo: Teoría, crítica y perspectivas. Icaria, 1997.

Abrazar la vida: mujer, ecología y desarrollo. Horas y Horas, 1995.

El Medi Ambient vist pel Sud. Edició a càrrec de Luis Ángel Fernández Hermana. Diversos autors (Beta Editorial, 1995). Capítol de Vandana Shiva: «El cierre y la recuperación de las tierras comunales».

DONES I MEDI AMBIENT

Gro Harlem Brundtland, la mare de la sostenibilitat

GRO HARLEM

BRUNDTLAND

Sofia Menéndez

Periodista experta en temes ambientals

El concepte de sostenibilitat, tan malejat darrerament, s'associarà per sempre a aquesta metgessa noruega. Tant des de la Comissió de Medi Ambient i Desenvolupament de les Nacions Unides com des de l'Organització Mundial de la Salut, s'han situat en l'agenda política mundial temes punyents i s'han intentat afavorir les capes més pobres i els països menys desenvolupats.

El concepte de «sostenibilitat» sempre estarà lligat a Gro Harlem Brundtland. De la tasca d'aquesta dona al capdavant de la Comissió de Medi Ambient i Desenvolupament de les Nacions Unides va sorgir un espectacular informe, el 1987, anomenat *El nostre futur comú*. Es tracta d'un document històric, d'extrema actualitat, que analitzava la situació ambiental del món per elaborar estratègies ambientals a llarg termini i arribar a un desenvolupament sostenible. L'informe definia aquest concepte com «[...] aquell desenvolupament que satisfà les necessitats de les generacions presents sense comprometre les possibilitats de les del futur; per atendre les seves pròpies necessitats». Cinc anys més tard, aquesta definició es va consagrar en el principi tercer de la Declaració de la Cimera de la Terra, que va tenir lloc el juny de 1992, a Rio de Janeiro (Brasil).

L'Informe Brundtland, com finalment s'ha conegut el treball de l'ONU que va dirigir aquesta dona excepcional, metgessa de professió, ha tingut una importància vital per al medi ambient del planeta. Sens dubte, el seu informe va ser l'eix principal de la reunió de Rio, on una gran part dels països del món van signar el Conveni de la biodiversitat, l'inici d'acord del canvi climàtic i l'Agenda 21, d'on partiren després les accions per portar a terme polítiques ambientals. Fruit d'aquesta trobada van ser també altres cime-res, com la de població, al Caire (1994), la de turisme sostenible, a Lanzarote (1995), o la de la dona, a Pequín (1995). Finalment, l'any 2002 tindria lloc la Cimera Mundial del Desenvolupament Sostenible a Johannesburg.

El discurs de Gro Harlem Brundtland davant l'Assemblea General de les Nacions Unides per presentar *El nostre futur comú* és realment visionari i la converteix en una de les primeres polítiques ecologistes de la història, molt per davant de l'exvicepresident dels Estats Units, Al Gore, i altres dirigents contemporanis com Tony Blair (Regne Unit). Amb una senzillesa i claredat sorprenents, la primera ministra de Noruega afirmava: «[...] el "medi ambient" és on vivim tots, i el "desenvolupament" és el que tots fem en tractar de millorar la nostra sort en l'entorn en què vivim. Totes dues coses són inseparables. A més, les qüestions de desenvolupament han de ser considerades com a decisives pels dirigents polítics que perceben que els seus països han arribat a un nivell cap al qual altres nacions han de tendir. Molts dels camins de desenvolupament que segueixen les nacions industrialitzades són veritablement impracticables. Les decisions en matèria de desenvolupament que prenen aquestes nacions, a causa de la seva gran potència econòmica i política, tindran una repercussió profunda sobre la capacitat de tots els pobles de mantenir el progrés humà per a les generacions esdevenidores.»

En fòrums de mig món, la doctora Brundtland va donar a conèixer aquest contundent informe. La primavera de 1988 va presentar a la premsa de Madrid *El nostre futur comú*. En aquesta ocasió vaig tenir l'oportunitat de conèixer-la en persona i des d'aquest moment he seguit atentament els seus passos, la seva batalla contra la pobresa, que és la lluita contínua per dur a la pràctica el concepte de desenvolupament sostenible.

Gro Harlem Brundtland, la mare de la sostenibilitat
Sofía Menéndez

.....

Des de la seva joventut, Brundtland ha estat compromesa amb qüestions ambientals, les desigualtats del Nord i el Sud i la lluita per arribar al desarmament en el planeta.

.....

Per a ella, qüestions crítiques de supervivència estan intrínsecament relacionades amb un desenvolupament desigual, amb la pobresa i amb el creixement de la població. Tot això crea una pressió sense precedents sobre les terres, les aigües, els boscos i altres recursos naturals del planeta, especialment als països en desenvolupament. L'espiral descendent de pobresa i degradació ambiental constitueix una pèrdua d'oportunitats i de recursos, especialment de recursos humans. Aquestes vinculacions entre la pobresa, la desigualtat i la degradació ambiental constitueixen el fil de la seva vida.

Gro Harlem Brundtland va néixer a Oslo, Noruega, el 20 d'abril de 1939, en una família socialista; va ser militant des de la seva joventut del Partit Laboralista (DNA). Va cursar Medicina a les universitats d'Oslo i Harvard. Estudiava i s'examinava en els intermedis dels seus quatre embarassos i la consegüent criança dels seus fills durant els primers anys. Gro Harlem és una dona de molt temperament, casada amb Arne Brundtland, un investigador i polític de dretes. El seu pare, Gudmund Harlem, va ser ministre en alguns governs laboralistes i fou d'ell, segons diu, de qui va heretar la seva principal vocació política. Brundtland va obtenir un màster en Salut Pública el 1965 i va ser assessora mèdica en la Secció d'Higiene i Epidemiologia de la Direcció General Noruega de Sanitat entre 1966 i 1968. Des d'aquesta data i fins al 1974 va servir en el Consell de Sanitat d'Oslo en qualitat de directora mèdica adjunta. El setembre de 1974 va entrar al Govern del laborista Trygve Bratteli, que la va nomenar ministra de Medi Ambient.

Des de la seva joventut, Brundtland ha estat compromesa amb qüestions ambientals, les desigualtats del Nord i el Sud i la lluita per arribar al desarmament en el planeta. Com ella diu, «vivim en una època de la història de les nacions en què es necessita més que mai una coordinació de l'acció política i de la responsabilitat».

Des de la perspectiva del seu càrrec com a ministra de Medi Ambient s'enfronta als problemes típics. Les seves propostes acaben en la frontera dels departaments amb més rellevància, principalment el d'Economia. Per aquest motiu, quan el 4 de febrer de 1981 li ofereixen substituir Nordli en la direcció del Govern, i Reiulf Steen en la del partit, protegida per les bases del seu partit, no dubta a acceptar els dos càrrecs i es converteix en la primera dona que assumeix els dos llocs al seu país. En

el gabinet que immediatament va constituir; vuit dels seus membres eren dones. En les eleccions següents, els partits *burguesos*, és a dir, el conservador (Høyre), el popular cristià (KrF) i el de centre (Sp), van aconseguir la majoria absoluta; el 14 d'octubre Brundtland va cedir el Govern al conservador Kåre Willoch. Però, lluny de desanimar-se per la derrota electoral, Brundtland prossegueix imparablement amb el seu treball internacional.

El desembre de 1983, el secretari general de les Nacions Unides li demana que assumeixi la direcció de la Comissió Independent i que redacti els problemes ambientals que afronta la comunitat mundial, fet que suposa tot un repte per a la doctora. En aquest moment, entre les seves responsabilitats quotidianes, Brundtland tenia la presidència del seu partit (DNA). La decisió d'acceptar la coordinació d'aquest monumental treball va tenir la seva base en l'argumentació que li va donar el secretari general, i davant la qual no va trobar cap refutació convincent per negar-s'hi: «Cap dirigent polític no havia arribat a ser primer ministre amb uns antecedents de diversos anys de lluita política, nacional i internacional, com a ministre de Medi Ambient. Això feia nodrir l'esperança que el medi ambient deixaria de ser una qüestió secundària en la presa de decisions polítiques importants.»

El medi ambient i l'activitat humana estan íntimament relacionats, i l'única manera de protegir-los és tenir-los en compte en totes les decisions que s'adoptin. Brundtland és conscient d'aquesta idea des del principi de la seva carrera com a funcionària de Salut Pública. Així, assegura Brundtland: «En última instància vaig decidir acceptar aquest repte d'afrontar el futur i de salvaguardar els interessos de les generacions venidores [...], ja que resultava meridiana clar que calia un mandat perquè la situació canviés.» Les Nacions Unides i el seu secretari general, segons ella, s'enfrontaven a una tasca i responsabilitat enormes. «Per fer realitat de manera responsable els objectius i les aspiracions de la humanitat es requereix el suport actiu de tothom», deia. Les seves reflexions i la seva visió sobre aquest assumpte es basaven també en altres fets importants de la seva experiència política: el precedent treball de la Comissió Brandt sobre qüestions Nord-Sud i de la Comissió Palme sobre qüestions de seguretat i desarmament, comissions de les quals va formar part.

Durant els tres anys de treball de la Comissió Mundial de Medi Ambient i Desenvolupament, Brundtland participa activament en les reunions amb els científics, polítics, sociòlegs i tècnics de mig món que van col·laborar en aquest treball, però sense baixar la guàrdia en la seva tasca de màxima responsable del seu partit a Noruega. Com ella va assenyalar, la «conjunció de ments» de l'equip que va elaborar *El nostre futur comú*, va suposar que, lluny de la negativitat de la situació global, el missatge i les recomanacions fossin optimistes, la qual cosa és clau per aconseguir un desenvolupament global sostenible. En les eleccions del 8 de setembre de 1985, la majoria governamental va conservar les seves posicions, però el partit laboralista va guanyar cinc escons i va passar a 71. La caiguda de Willoch el 29 d'abril de 1986 va permetre al partit de Brundtland ser el més votat, i el 9 de maig va formar un govern de minoria, encara que amb el suport dels socialistes d'esquerra (SV) des del Parlament; també aquesta vegada, vuit dels seus divuit membres eren dones. En assumir el Govern, va cessar com a cap del grup parlamentari laborista, lloc que ocupava des de 1981 i que tornaria a ocupar entre 1989 i 1990. Després de tres anys al Govern, en les eleccions del 10 i 11 de setembre de 1989, el seu partit,

el DNA, si bé es mantenia com el més votat, només va aconseguir reunir el 34,3% dels vots, i va caure fins als 63 escons, els resultats més baixos obtinguts des de 1945. Brundtland va declinar formar Govern, cosa que sí que va acceptar el conservador Jan Peder Syse el 16 d'octubre. Un any després, aquest Govern de coalició es va fragmentar i el 3 de novembre de 1990 Brundtland va tornar al poder per tercera vegada en nou anys, renunciant al lideratge del DNA en el Congrés de novembre de 1992, per descarregar-se en part de les seves responsabilitats polítiques i dedicar-se en exclusiva a les tasques de govern. Sens dubte, en aquesta decisió també van pesar raons d'índole personal, ja que un mes abans va haver d'afrontar el tràgic suïcidi del seu fill petit. Després d'un nou procés electoral el setembre de 1993, el DNA va experimentar una recuperació de quatre escons i, encara que lluny de la majoria absoluta, les divisions en el camp del centredreta van propiciar la candidatura de Brundtland, que va formar Govern el 3 de novembre, el primer per mèrits exclusivament electorals. En aquesta ocasió, nou dels dinou ministeris estaven dirigits per dones. En aquell moment el context partidista també tenia un fort component femení, ja que els tres princi-

pals partits (DNA, Høyre i Sp) estaven liderats per dones. Amb una conjuntura econòmica favorable, el Govern Brundtland va relançar el procés, diverses vegades iniciat i d'altres fracassat, d'entrada a la Comunitat Europea, tasca per a la qual només tenia el suport dels conservadors en l'oposició. Després de la sol·licitud formal d'adhesió a la fi de 1992, el juny de 1994 Brundtland va signar en el Consell Europeu de Corfú el Tractat d'adhesió. Els sondejos de l'opinió pública, que indicaven la impopularitat del que es temia que podia implicar dràstics canvis en el sistema de protecció social i en les maneres de vida tradicionals, molt arrelats al medi ambient, com també una pèrdua de sobirania nacional, es van confirmar en el referèndum del 28 de novembre de 1994, en què el *no* va recaptar el 52,4% dels vots. El resultat no va comportar la caiguda de Brundtland, que no havia fet de la consulta una qüestió de confiança, però sí que va cancel·lar definitivament la qüestió. El 25 d'octubre de 1996, Brundtland va anunciar, amb la normalitat característica als països escandinaus, la seva dimissió com a primera ministra, i va posar fi a quinze anys de domini de l'escena política, en els quals, malgrat els alts i

.....

El medi ambient i l'activitat humana estan íntimament relacionats, i l'única manera de protegir-los és tenir-los en compte en totes les decisions que s'adoptin.

.....

••••

**Gro Harlem
Brundtland va
influir força en
la Internacional
Socialista,
de la qual fou
vicepresidenta
fins al 1999.**

••••

baixos electorals, sempre va gaudir d'una gran popularitat, més acusada, si cal, en els últims temps. La va substituir Thorbjørn Jagland, que ja l'havia succeïda al capdavant del DNA el 1992. Durant una llarga temporada baixa el ritme de treball i torna de nou a l'escenari sociopolític en un càrrec internacional. El 13 de maig de 1998, Brundtland és elegida directora general de l'Organització Mundial de la Salut (OMS), càrrec que ocupa fins al 21 de juliol de l'any 2003. En el seu discurs d'acceptació davant l'Assemblea Mundial de la Salut, la doctora Brundtland relaciona els conceptes de sostenibilitat i salut. Es pregunta, quina és la nostra missió fonamental i considera que hem d'assumir el paper de consciència moral i d'autoritat tècnica per millorar la salut de la població del món, i hi afegeix: «Hem d'estar disposats a prestar assessorament, i ser capaços de fer-ho, no sobre totes les qüestions, sinó sobre les qüestions clau que poden desencadenar el procés de desenvolupament i atenuar el sofriment. Considero que el nostre objectiu ha de ser la lluita contra la malaltia i la mala salut: la promoció de sistemes de salut sostenibles i equitatius a tots els països.»

Qui contamina, paga

Gro Harlem Brundtland va influir força en la Internacional Socialista, de la qual fou vicepresidenta fins al 1999. Al si d'aquesta organització va generar debats de com trencar el cicle de la pobresa mitjançant la inversió en la infància. Així, afirma: «Un món on la pobresa és endèmica sempre serà propens a sofrir una catàstrofe ecològica o d'un altre tipus.»

Entre les aportacions que va dur a terme en un dels múltiples congressos dels socialistes als quals va acudir hi ha la seva ponència sobre «Qui contamina, paga». Per a Brundtland, és fonamental que tots els països assumeixin aquest principi i l'ús de productes que duren «des del bressol fins a la tomba», com ella mateixa diu.

Fa més de trenta anys que aquesta progressista intenta inculcar una altra mentalitat als seus companys de partit. Ja n'hi ha prou d'«usar i rebutjar»; estem obligats a acabar amb productes i materials efímers. En els preus s'haurien de reflectir els beneficis ambientals que aporten l'elaboració i l'ús de determinats productes, i també la seva qualitat i durada. Per a això, assegura Brundtland, s'haurien de fabricar coses de més durada, que, en cas de dany, puguin ser fàcilment reparades a fi d'utilitzar-les de nou.

Hem d'evitar l'ús de productes poc comuns i perillosos, i tendir més aviat a «ecoetiquetar» els envasos per indicar tant el seu contingut com la seva durada, explica pedagògicament aquesta doctora als seus companys. Paral·lelament, l'augment del cost del consum insostenible és un dels camins per aplicar el principi que qui contamina, paga. Si aquests increments de costos són predictibles, el sector privat amb visió de futur desenvoluparà estratègies comercials i processos productius d'acord amb aquest principi.

Alguns nous productes desenvolupats d'aquesta manera van trobar una acceptació significativa als mercats, al mateix temps que van beneficiar els consumidors i el medi ambient. Segons Brundtland, és necessari que la indústria inclogui objectius ambientals en els seus plans, i que se sotmeti a sistemes de verificació i control de qualitat. Les deixalles de la indústria i del consum familiar han de ser reduïts al mínim. Hauria de ser possible que l'any 2010 es poguessin reciclar totes les escombraries produïdes al planeta. Per al maneig de les deixalles perilloses hauríem de disposar de mètodes segurs abans de l'any 2000. Cal assegurar que no siguin exportats als països en vies de desenvolupament. Es tracta, així, de promoure comunitats locals «lliures de producció de deixalles», afirma la laboralista.

«Transitem ara cap a una societat postindustrial, un procés que no ha de ser vist amb temor i ansietat, sinó amb esperança i optimisme. Hem d'impulsar una imprescindible transició de la quantitat a la qualitat», acaba dient la vicepresidenta de la Internacional Socialista.

Acció política

Com a primera ministra de Noruega i, posteriorment, en els seus successius càrrecs públics, Gro Harlem Brundtland ha exigint dels altres caps de govern i autoritats internacionals més voluntat política per plantar cara al futur comú. Així, afirma, referint-se als vuitanta: «El decenni actual s'està caracteritzant per un retraïment de les preocupacions socials. Els científics criden la nostra atenció sobre els urgentíssims, però complexos, problemes que incideixen sobre la nostra supervivència: un globus terraquí que cada vegada s'escalfa més, els perills que corre la capa d'ozó de la Terra i la desertització que envaeix les terres agrícoles. A això responem demanant més detalls i assignant els problemes

a institucions que estan mal equipades per resoldre'ls. La degradació ambiental, considerada en primer lloc com un problema que pertoca principalment a les nacions riques i com un efecte secundari de la riquesa industrial, s'ha convertit en una qüestió de supervivència per a les nacions en procés de desenvolupament. Es tracta de part de l'espiral descendent d'un declivi ecològic i econòmic conjunt en què es troben atrapades moltes de les nacions més pobres. Malgrat les esperances oficials expressades arreu, actualment no s'identifica cap tendència, ni programa ni política, que ofereixi veritables esperances de satisfer el creixent abisme que separa les nacions pobres de les riques.»

A més, Harlem Brundtland afegeix que com a part del nostre desenvolupament hem acumulat uns arsenals d'armes capaces de desviar-nos dels camins que l'evolució ha seguit durant milions d'anys i de crear un planeta que els nostres avantpassats no reconeixerien.

Cimera de Johannesburg

Entre les recomanacions recollides en l'Informe Brundtland es demanava la realització de conferències sobre aquests temes, que va culminar amb la trobada de Rio, els primers quinze dies de juny de 1992. Deu anys més tard, amb l'Agenda 21 sobre la taula de 199 països subscriptors, tenia lloc a la ciutat de Johannesburg (Sud-àfrica), del 26 d'agost al 4 de setembre de 2002, la Cimera sobre el Desenvolupament Sostenible.

La doctora Brundtland no hi podia faltar; hi acudeix com a directora de l'Organització Mundial de la Salut i hi participa activament en diferents taules i discussions. Un dels temes principals que va tractar fou la definició i el consens quant a metes concretes, quantitatives i amb terminis establerts, per avançar més eficaçment en la transició cap al desenvolupament sostenible.

Entre altres temes, en la reunió esmentada es va plantejar explícitament la necessitat urgent d'identificar els recursos financers i tècnics necessaris perquè el desenvolupament sostenible sigui una realitat i beneficiï directament i particularment les comunitats rurals i urbanes dels països en vies de desenvolupament.

A la cimera, Brundtland participa en el grup de treball «Finançament per al desenvolupament sostenible, accions des de la perspectiva de l'Amèrica Llatina i el Carib», promogut pel

Govern de Mèxic, en què s'analitzen les oportunitats i els desafiaments per millorar les perspectives d'inversió i finançament per al desenvolupament sostenible, i es planteja la necessitat d'establir un nou equilibri entre l'economia de mercat i l'interès públic, mitjançant iniciatives conjuntes dels sectors públic i privat que permetin combinar la innovació dels mercats, la responsabilitat social i les regulacions adequades.

Dona i SIDA

En el seu treball com a directora de l'Organització Mundial de la Salut lluita contra la burocràcia i exigeix valor per actuar. En una de les conferències contra la sida, demana valor per afrontar les nostres societats en tota la seva complexitat: «Valor per parlar obertament sobre sexualitat, sobre violència contra nenes i dones, sobre l'abús de drogues i sobre la pobresa. Valor per centrar-se en els que són més vulnerables davant la sida. Valor per trencar el silenci. Malgrat les declaracions altisonants i les promeses sentimentals, les persones amb sida són discriminades i estigmatitzades. Es requereix valor per acabar amb aquestes actituds una vegada per sempre.»

Per a Harlem Brundtland, resulta molt positiu que les companyies farmacèutiques col·laborin amb diversos països a fi de facilitar l'accés a la salut a persones amb sida. Els ministres de Salut d'aquests països han demostrat un gran valor en començar a treballar d'aquesta manera, a causa de les dificultats a què es puguin enfrontar –almenys a curt termini– davant les expectatives de la seva gent.

«Es requereix valor per prevenir l'expansió de la sida. El més important és canviar alguns dels comportaments que contribueixen al contagi. La violència contra la dona incideix de forma important en l'expansió de la sida i és un problema de salut pública significatiu. Es requereix molt valor per començar a encarar la violència basada en el gènere, amb la intenció de prevenir la infecció de la sida. Juntament amb l'incest i l'abús de menors, la violació i la violència contra les dones continuen sent tabú.»

No avançarem, segons Brundtland, en la lluita contra la sida fins que les dones no assoleixin el control sobre la seva sexualitat: «El valor femení és imbatible. Jo confio que amb el temps tindrem èxit. El primer pas és pronunciar-se contra totes les formes de violència contra la dona: violèn-

No avançarem,
segons Brundtland,
en la lluita contra la
sida fins que les
dones no assoleixin
el control sobre la
seva sexualitat.

Gro Harlem Brundtland, la mare de la sostenibilitat
Sofja Menéndez

.....

**Per a aquesta doctora, la lluita contra el canvi
climàtic i contra la pobresa és una prioritat des de
fa molts anys.**

.....

cia domèstica, violacions i abús sexual. Però hi ha més. Les dones han de saber i sentir que la societat els dona suport quan es neguen al sexe no desitjat i sense protecció, i han de tenir accés a protegir-se elles mateixes contra el contagi de la sida.»

Brundtland afirma que els governs necessiten valor; mentre decideixen com ajudar millor els seus pobles a conèixer amb la sida. Això implica una administració efectiva dels recursos, de manera que responguin als interessos reals de la gent. Lideratge significa triar entre diferents opcions; optar amb un grau raonable de certesa, confiança i creativitat, de manera que els resultats puguin demostrar-se i mantenir-se. Les opcions seran difícils, però ignorar-les i allunyar-se'n implicarà el fracàs, afirma Harlem Brundtland.

Una de les prioritats d'aquesta dona política de manera integral ha estat sempre la lluita per la igualtat de la dona, i ho ha demostrat les tres vegades que va assumir el càrrec de primera ministra; sempre va nomenar un gran nombre de dones en els càrrecs de més rellevància.

Violència de gènere

.....

En l'última etapa de directora a l'OMS insta els governs que adoptin mesures per reduir la violència contra les dones. En l'Informe Mundial sobre la Violència i la Salut, de l'OMS, assenyala que gairebé la meitat de les dones que moren per homicidi són assassinades pels seus marits o parelles actuals o anteriors. De fet, la violència causa aproximadament el 7% de les defuncions entre la població femenina mundial d'entre 15 i 44 anys.

Amb motiu del Dia Internacional d'Eliminació de la Violència contra la Dona, el 25 de novembre, la doctora Gro Harlem Brundtland, directora general de l'Organització Mundial de la Salut va dir: «Hem de parlar de la violència, escoltar la història dels que l'han sofert. El primer pas per actuar eficaçment a fi de reduir la violència en les nostres societats consisteix a fer córrer la veu, trencar tabús i mostrar la violència que es dona entre nosaltres». Les enormes diferències de les taxes d'homicidi de dones mostren que la violència no és en absolut inevitable. Per exemple, les taxes d'homicidi femení en diversos països en desenvolupament i amb economies en transició superen el 6 per 100.000 habitants. Aquesta xifra és de 10 a 15 vegades més alta que la dels països amb les taxes d'homicidi femení més baixes (Japó, Regne Unit, Espanya,

França, Itàlia, Grècia), en què són del 0,4 al 0,5 per 100.000 habitants. Els homicidis femenins es poden prevenir determinant els factors que originen aquesta diferència i modificant-los.

En l'informe es destaquen diversos programes de prevenció prometedors, com els programes de desenvolupament social, la reducció de l'accés a l'alcohol i a les armes, especialment les de foc, la disminució de les desigualtats i el reforçament dels sistemes policial i judicial. En comptes d'acceptar senzillament la violència o de reaccionar davant ella, les esferes de la salut pública han de treballar amb els sistemes de la policia i la justícia penal, i amb els sectors de l'educació, el benestar social, l'ocupació i altres, per prevenir-la amb prou antelació.

Diu la doctora Brundtland: «Aquestes conclusions ens plantegen un repte. Els quaranta anys dedicats a millorar la vida de les dones han tingut resultats molt dispars. La majoria de les dones del món continuen sufrint pobresa, discriminació i violència. No obstant això, alguns països han superat aquesta situació, i no hi ha raó per què no puguem repetir aquests èxits.»

Amb la publicació de l'informe es va iniciar una campanya mundial de prevenció de la violència per advertir que la violència és un greu problema de salut pública i per assenyalar el

paper que els serveis de salut pública poden assumir en la seva prevenció. Molts països com Bèlgica, Brasil, Colòmbia, Costa Rica, Filipines, Moçambic, Papua Nova Guinea, Sud-àfrica i Tailàndia s'han compromès a organitzar actes per debatre les conseqüències de la violència i aplicar les recomanacions de l'Informe. Així doncs, l'Informe Mundial sobre la Violència i la Salut constitueix la primera recapitulació exhaustiva a escala planetària sobre els coneixements actuals en matèria de violència. El seu principal missatge és que la violència es pot prevenir. Les recomanacions són, entre altres, desenvolupar plans d'acció nacionals i locals, revisar i enfortir els serveis prestats a les víctimes de la violència i invertir més en la prevenció primària.

Milions de vides a l'Àfrica

Quan els líders dels vuit països més rics del món estaven a punt de reunir-se a Gleneagles (Escòcia), el 2 de juliol de 2005, Gro Harlem Brundtland i Michel Camdessus, representant personal de l'expresident francès Jacques Chirac, van escriure un article conjunt en la premsa més rellevant d'Europa, titulat «Salvar milions de vides a l'Àfrica», en què assenyalaven que per fi totes les peces encaixen per realitzar el que fa just una dècada hauria estat rebutjat per ser un esforç ben intencionat però ingenu: acabar amb la pobresa aclaparadora, origen de la inestabilitat política i econòmica del continent africà. El G-8 va ratificar l'any 2000 una sèrie d'Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni (ODM), pels quals els seus governs es comprometien a reduir substancialment la pobresa en els països en vies de desenvolupament abans de 2015, enfocant principalment els esforços cap a l'Àfrica. Segons Brundtland i Camdessus, «una prova crítica per al G-8 consisteix a saber si traurà benefici del que molts veuen com una oportunitat de victòria ràpida; és a dir, proporcionar els recursos per expandir les solucions provades a fi de reduir el pes aclaparador de les malalties, que és un dels factors principals de la contínua fragilitat econòmica i política de l'Àfrica, i de gran part de la seva profunda pobresa». Aquestes malalties, asseguraven, a més d'engendrar misèria humana a l'Àfrica, esgoten tant els recursos i la productivitat que perjudiquen l'economia en la seva totalitat, i afirmaven: «Per exemple, algunes estimacions mostren que si els països rics haguessin fet a l'Àfrica el que

van fer per a ells mateixos –l'eradicació de la malària–, el PIB anual seria de 100.000 milions de dòlars més respecte al d'avui. Fins i tot una reducció d'un 10% de les infeccions per paludisme hauria permès incrementar el PIB un 0,3%. Imagineu-vos el que podria aportar una major disminució de la malària i d'altres malalties debilitants.»

En la seva reunió imminent, els líders del G-8 tindrien l'oportunitat de crear el que s'anomenaria la Iniciativa de Finançament Internacional a favor de la Immunització (IFFm), que havia de permetre als països donants proporcionar un finançament immediat per a l'assistència sanitària a les nacions africanes mitjançant la venda de bons en els mercats financers internacionals, garantits pels compromisos dels governs donants.

Brundtland afegia: «És un moment poc comú de la història; ara el G-8 i tots els països avançats tenen una oportunitat sense precedents per assignar els recursos necessaris a la lluita contra la crisi sanitària mundial i altres problemes debilitants que afecten el continent africà. Amb el progrés tan a l'abast de la mà, ens correspon comptar amb el fet que els líders dels països més pròspers aprofitin aquesta oportunitat i surtin d'aquesta cimera llestos per invertir massivament a l'Àfrica. En el nostre món cada vegada més interdependent, tots traurem profit dels beneficis d'aquesta inversió vital.»

La cimera del G-8, finalment, va estar tenyida de dol pels atemptats que van tenir lloc a Londres en aquestes dates, i es va parlar sobretot de terrorisme. Els acords van ser agre dolços, encara que es van aprovar ajudes per a la vacunació dels nens a l'Àfrica i partides per lluitar contra el canvi climàtic.

Enviada especial per al canvi climàtic

L'última ocupació de l'exprimera ministra de Noruega, Gro Harlem Brundtland, consisteix a ser enviada especial de l'ONU per al canvi climàtic. Brundtland, l'expresident xilè Ricardo Lagos i l'excanceller de Corea Han Seoung-soo van ser nomenats, el 2 de maig de 2007, assessors del secretari general de les Nacions Unides en les seves consultes amb els governs, per treballar amb els caps d'Estat de tot el món sobre els temes climàtics.

Per a aquesta doctora, la lluita contra el canvi climàtic i contra la pobresa és una prioritat des de fa molts anys. Els enviats especials per

al canvi climàtic elaboraran una proposta que serà presentada davant la Conferència Mundial sobre el Clima, convocada pel desembre a Bali, i en una trobada internacional sobre el canvi climàtic que tindrà lloc probablement en la pròxima sessió de l'Assemblea General, al setembre.

Avui ja ningú no qüestiona el concepte de desenvolupament sostenible, i fins i tot les multinacionals, de moment només les més responsables, assumeixen ja aquesta definició i comencen a dissenyar les seves estratègies de negoci d'acord amb la sostenibilitat (per mitjà de l'anomenat triple balanç: econòmic, social i ambiental).

El que és nou de la declaració de Brundtland, davant els models econòmics en ús, és que posa l'èmfasi en una visió del creixement a llarg termini, obligant a la consideració dels efectes externs negatius que se'n deriven i destacant l'existència de certs límits físics que cal tenir en compte. Així, proposa la incorporació dels recursos naturals no renovables, la biodiversitat i el medi ambient com a variables del model, i advoca per la necessitat inexcusable del desenvolupament humà equilibrat a escala planetària. ●

DONES I MEDI AMBIENT

Wangari Maathai, sembrant llavors de consciència

Jordi Pigem
Escriptor i periodista

Reconeguda amb el Premi Nobel de la Pau del 2004, aquesta activista africana lidera un moviment de dones, Green Belt Movement, que ha plantat més de 30 milions d'arbres a Kenya per lluitar contra la desforestació, la transformació del paisatge i les condicions de vida de les dones africanes.

El mes de desembre de 2004, després de ser guardonada amb el Premi Nobel de la Pau, Wangari Muta Maathai es va convertir en la primera dona africana que rebia un Premi Nobel. També va ser el primer cop que el Comitè Nobel noruec atorgava un Premi de la Pau a una activista ecologista, fet que deixa palès que la relació entre la pau i l'ecologia és cada cop més reconeguda: no hi pot haver pau i democràcia si no hi ha entorns naturals saludables i formes de vida sostenibles. El desembre de 1984 Wangari Maathai va rebre el Premi Right Livelihood, anomenat, de manera informal, Premi Nobel Alternatiu. També va ser la primera dona de l'Àfrica oriental i central a rebre un títol de Doctora (en Biologia, 1971), ser nomenada catedràtica (en Anatomia, 1974), dirigir un departament universitari (Anatomia Veterinària, 1976) i ocupar una càtedra universitària (1977). Res d'això no es podia endevinar dels seus orígens rurals, a les terres altes de Kenya. A tall d'exemple, aquesta dona no va disposar d'un parell de sabates fins que no va tenir 15 anys i va començar a estudiar a l'institut. Malgrat tot, al discurs d'acceptació del Premi Nobel, va afirmar que la seva inspiració i la seva determinació provenien, en part, de les experiències i observacions de la natura durant la seva infantesa a la Kenya rural. Més endavant, va ser testimoni de la devastació dels boscos que havia vist de petita, que van ser substituïts per plantacions comercials que destruïen la biodiversitat local i erosionaven el sòl.

Trenta anys enrere, l'any 1977, Wangari Maathai es va adonar que la desforestació erosionava el sòl i creava pobresa i malnutrició, i va emprendre el projecte de reforestació més impressionant de la nostra època: el Moviment del Cinturó Verd, un moviment de base liderat per dones que, des que es va posar en marxa, ha permès la plantació de més de 30 milions d'arbres només a Kenya (com a mínim, tres de cada quatre arbres plantats encara són vius). En les activitats del Moviment del Cinturó Verd hi han participat centenars de milers de persones, sobretot dones de zones rurals. Aquesta iniciativa ha contribuït a crear més de sis mil viviers d'arbres, gestionats per sis-centes xarxes locals, i els seus mètodes s'han estès a Tanzània, Uganda, Malawi, Lesotho, Etiòpia, Zimbabue, Rwanda, Moçambic i altres països africans. El desembre de 1996 (dotze anys després de rebre el Premi Right Livelihood i vuit anys abans de ser guardonada amb el Premi Nobel de la Pau), a Barcelona, Wangari Maathai va compartir algunes de les seves experiències durant el Quart Simposi Internacional *Una Sola Terra*, coordinat per Santiago Vilanova, que duia per títol *Dona, Medi Ambient i Desenvolupament Sostenible*.

A més de la seva tasca per reforestar la terra i donar autonomia a les dones de les zones rurals, Wangari Maathai va desenvolupar un paper clau en la democratització de Kenya. Durant el règim autoritari de Daniel arap Moi, va ser empresonada en més d'una ocasió per les seves protestes (també va haver de ser hospitalitzada per pallisses de la policia o dels sicaris contractats

pel Govern). Finalment, va ser escollida diputada parlamentària amb un suport sorprenent a la seva circumscripció electoral: el 98% dels vots, i des de l'any 2003 exerceix el càrrec de viceministra de Medi Ambient i Recursos Naturals.

Per què no plantem arbres?

Wangari Maathai és una dona plena de força i de llum, una llum que prové de l'interior i que traspua fins i tot en les fotografies o el paper imprès. Va néixer l'1 d'abril de 1940 en una comunitat kikuyu (els kikuyus són el grup més nombrós de les 42 ètnies de Kenya), al petit llogaret d'Ihite, a les fèrtils terres altes de la que llavors era la Kenya britànica, des d'on es divisava el Mont Kenya cobert de neu. A la seva autobiografia, *Unbowed* (Random House, 2007, impresa, com no podia ésser d'altra manera per a una amant dels arbres, en paper reciclat), publicada recentment, afirma que es considera filla tant dels seus pares com de la seva terra nadiua. El seu pare, Muta Njugi, era un camperol. La seva mare, Wanjiru Kibicho, era una de les quatre esposes de Muta. La família sencera vivia en un recinte amb diverses cabanes independents per al pare i per a cadascuna de les seves dones i els seus fills. A la societat kikuyu tradicional, un home es pot casar amb tantes dones com vulgui, però, «al contrari que avui dia, en aquella època les normes culturals li exigien fer-se càrrec de tots els seus fills». Segurament, ningú no ha fet tant com la Wangari per aconseguir la igualtat de drets entre els homes i les dones a la Kenya actual. Però no guarda ressentiments envers la seva infantesa: «en molts aspectes, el sistema poligàmic era positiu per als nens. Tot i que la meua mare anava a treballar al camp cada dia, els meus germans i jo mai no ens sentíem sols. Si érem a casa, ens cuidava la persona adulta que fos allà en aquell moment». En els seus orígens, els deu clans kikuyu eren matrilineals, però, al llarg dels segles, gran part dels privilegis van ser heretats pels homes. Als set anys, la Wangari va començar a anar a l'escola en una missió catòlica regentada per germanes missioneres italianes. Era una estudiant brillant i, després d'acabar l'educació secundària amb unes de les notes més altes de la seva classe, va rebre una beca dels EUA per preparar els joves kenyans per a l'època de la postindependència, que estava a punt d'arribar. Alguns polítics kenyans havien convençut

el llavors senador John F. Kennedy i altres personalitats influents dels EUA perquè oferissin aquestes beques als joves del seu país, conegudes, més endavant, amb el nom de *pont aeri Kennedy*. Així doncs, als vint anys d'edat, la Wangari es va enfil·lar a bord d'un avió per primer cop a la seva vida i, uns dies després d'abandonar l'Àfrica rural es va trobar immersa als carrers plens de bullícia de Nova York, on va quedar impactada de trobar negres novaiorquesos. Durant els cinc anys i mig següents va estudiar a Kansas i a la Universitat de Pittsburgh, on va obtenir un màster en biologia.

Va tornar a Kenya, va realitzar feines de recerca a Alemanya, va acabar el seu doctorat i, a principis dels anys setanta, va començar una investigació postdoctoral sobre el cicle vital d'un paràsit que afectava el bestiar d'importació. Part d'aquesta recerca implicava anar a recollir papafines a les zones rurals. Va ser aleshores quan es va adonar que els rius baixaven tèrbols, plens de sediments, per les vessants de les muntanyes. Durant la seva infantesa mai no havia vist una cosa semblant. Immediatament, va pensar: «el sòl s'està erosionant. Cal fer alguna cosa». A les muntanyes, si la terra dels pendents no queda subjecta per les arrels robustes dels arbres, l'aigua de la pluja s'escola i erosiona el terreny. A la seva zona natal s'havia produït el mateix fenomen: els rius baixaven plens de terra vegetal, la major part provinent d'una vessant de la muntanya on el bosc autòcton havia estat substituït per plantacions comercials. Grans extensions de bosc havien estat talades per plantar te, cafè o arbres exòtics (de creixement ràpid però que degradaven el sòl i dessecaven l'ecosistema aquós). Les figueres són arbres sagrats per a moltes de les tradicions africanes. Quan era una nena, la Wangari s'estimava especialment una figuera molt grossa que es trobava prop d'una font d'on solia treure aigua. La «fascinava la manera com l'aigua neta i fresca s'escapava a través del fang vermell i flonjo, tant suau que ni tan sols no es movien els grans de terra del voltant». La figuera ja no hi era i la font s'havia assecat, com també havien desaparegut moltes altres fonts que coneixia quan era petita. «Vaig plorar la pèrdua d'aquell arbre. Sentia un gran respecte per la saviesa del meu poble i valorava la manera com generacions i generacions de dones havien transmès a les seves filles la tradició cultural de mantenir les figueres allà on eren. Pensava que jo també ho podria transmetre als meus fills.»

.....

A més de la seva tasca per reforestar la terra i donar autonomia a les dones de les zones rurals, Wangari Maathai va desenvolupar un paper clau en la democratització de Kenya.

.....

Durant la seva infantesa mai no havia vist fam, ni nens morint-se de gana, ni barraques: «hi havia més menjar que el que necessitàvem, els aliments eren nutritius i saludables, els homes i les dones estaven sans i forts i sempre teníem llenya suficient per cuinar». Ara les dones havien de recórrer llargues distàncies per anar a buscar aigua, que no sempre era neta, la gent patia malnutrició i les vaques estaven molt primes. L'erosió del sòl havia esgotat el valor nutritiu de les terres, que no produïen com abans. La Wangari es va adonar que la degradació ambiental era una amenaça molt més seriosa per al bestiar que les paparres que estava estudiant. I encara pitjor; representava una amenaça perillosa per a tot el país i per als seus habitants. En aquella època ja era membre del Consell Nacional de Dones de Kenya (National Council of Women in Kenya, NCWK), i va decidir dirigir-se a les dones de les zones rurals per investigar els problemes que patien. Aquestes dones solien ser les primeres a adonar-se dels problemes ambientals. «Escoltant les dones parlar sobre l'aigua, l'energia i la nutrició —els temes essencials de l'ecologia— vaig poder comprendre el vincle entre la degradació ambiental i les necessitats que patien les comunitats locals.» Com va expressar durant la conferència del Premi Nobel:

«Les dones amb qui vam treballar ens contaven que, a diferència del passat, no podien cobrir les seves necessitats bàsiques a causa de la degradació del seu entorn immediat i de la introducció de conreus comercials, que havien substituït les plantacions familiars d'aliments. Però el comerç internacional controlava el preu de les exportacions d'aquests agricultors a petita escala i no els garantien uns ingressos raonables i justos. Vaig aprendre que quan destruïm, saquegem o administrem malament el nostre entorn estem soccavant la nostra qualitat de vida i la de les generacions futures.»

En lloc de produir aliments perquè les persones poguessin menjar, els agricultors s'havien vist forçats a conrear te i cafè. A causa de la manca de menjar autòcton i de llenya per cuinar les dones alimentaven els seus fills amb productes elaborats, que són menys nutritius que els aliments africans tradicionals però consumeixen menys energia a l'hora de cuinar.

La Wangari va decidir fer alguna cosa per lluitar contra la desforestació i totes les seves implicacions: despreniments de terres, assecament

de les fonts, manca de fusta per fer llenya, desertificació, malnutrició i pobresa. «Si comprens el que passa i estàs preocupat», afirma, «et veus empès a actuar». Va tenir una pensada simple i pràctica: «Per què no plantem arbres?». Qualsevol persona pot plantar un arbre i els resultats es podrien observar en un període de temps relativament curt. A més de subjectar la terra, els arbres proporcionarien llenya, fusta per a les tanques, farratge per als animals, fruites per menjar (si fossin arbres fruiters) i ombra per a les persones i els animals. A més, també permetrien restablir la salut de l'ecosistema, ja que protegirien les conques i atraurien altra vegada els ocells i la biodiversitat. La Terra estava essent despallada i la Wangari va sentir que la seva missió era cobrir-la de verd.

Enginyeres forestals sense estudis

El 5 de juny de 1977, Wangari Maathai, acompanyada de centenars de persones, la majoria membres del NCWK, es va dirigir a peu fins al parc Kamukuiji, a les afores de Nairobi, per plantar set arbres en honor a set persones de diversos grups ètnics, com Waiyaki wa Hinga, el líder kikuyu que, després d'arribar a un acord amb els militars britànics, va ser traït per aquests darrers i enterrat viu. Aquests arbres van formar el primer *cinturó verd* i, malgrat el vandalisme i la necessitat de llenya de la població dels voltants, actualment, dos d'aquests arbres encara són vius, i els seus grans dossers proporcionen un lloc per descansar sota l'ombra als habitants de la zona.

Wangari Maathai va crear un viver d'arbres i les iniciatives de reforestació de seguida es van estendre mitjançant les xarxes del NCWK i van arribar a les escoles, els agricultors i les esglésies. Els nens de les escoles s'ho passaven bé cavant forats a terra, anant a peu fins al viver per recollir els arbres, plantant-los i tenint-ne cura. A més, van transmetre el missatge a les seves mares i, d'aquesta manera, molts grups de dones es van afegir al Moviment del Cinturó Verd. La Wangari era la coordinadora del projecte i demanava als amics i als donants que patrocinessin arbres i sortissin al camp a plantar-los i a crear vivers. Va establir un procediment de deu punts, començant per formar un grup i acabant per plantar els arbres i assegurar-se que sobrevivien. Per cada arbre que sobrevisqués als primers sis mesos, el grup rebia un petit incentiu (equivalent a quatre centaus de dòlar americà d'aquella

.....

Les figueres són arbres sagrats per a moltes de les tradicions africanes.

Quan era una nena, la Wangari

s'estimava especialment una figuera molt grossa que es trobava prop d'una font d'on solia treure aigua.

.....

època). Hi havia monitors que ensenyaven la gent i supervisors que s'asseguraven que els arbres estaven cuidats.

En pocs mesos, van començar a rebre ajudes de grups i ambaixades estrangers mentre que, al mateix temps, se'ls acabaven les plàntules dels viviers. La Wangari va decidir anar a visitar el conservador en cap de boscos de Kenya, Onesimus Mburu, i li va explicar els seus plans. El seu objectiu era plantar un arbre per cada habitant de Kenya que, en aquell moment, tenia una població de 15 milions de persones. El seu eslògan era *una persona, un arbre* (semblant a l'eslògan que el partit dels Verds d'Alemanya faria servir uns quants anys més tard abans d'unes eleccions: *un arbre, un vot*). Mburu no creia que poguessin utilitzar tantes plàntules i va regalar-los totes les que tenia. Però, uns mesos més tard, el Moviment del Cinturó Verd ja havia emprat totes les llavors i, per continuar la seva tasca, van haver de començar a crear els seus propis subministres de plàntules. Des d'aleshores, la població de Kenya, un dels països amb un creixement demogràfic més elevat del món, s'ha multiplicat per dos i, fins i tot així, el somni de plantar un arbre per cada habitant del país s'ha fet realitat. Aquesta dona va aconseguir tots aquests objectius al mateix temps que era mare de tres criatures i participava en diverses iniciatives civils i socials.

Els enginyers forestals no enteniën per què Wangari Maathai treballava amb dones camperoles, i li deien que «per plantar arbres, fan falta persones amb estudis». Tot i així, ben aviat la Wangari va aprendre que els experts poden complicar les coses més senzilles. De fet, els enginyers forestals havien començat a donar lliçons a les dones sobre la «inclinació de la terra i el punt d'entrada dels rajos solars, la profunditat de la sembra, el contingut de la grava, el tipus de sòl i totes les eines i coneixements especialitzats» que feien servir. La majoria d'aquestes dones eren analfabetes, però també eren camperoles: durant tota la vida havien cultivat llegums, mill i blat de moro. Després de tot, tal com ha escrit la Wangari «tot el que havien de saber era com posar una plàntula dins la terra i cuidar-la perquè creixés, cosa que no semblava pas tan difícil. Qualsevol persona pot fer un forat a terra, posar-hi un arbre, regar-lo i adobar-lo». Va dir a les dones que seguïssin la seva intuïció, i d'aquesta manera es van convertir en el que ella anomena amb orgull *enginyeres forestals sense estudis*.

Les comunitats autòctones van contribuir a difondre la iniciativa de reforestació a altres comunitats, transmetent les idees i multiplicant el procés una vegada i una altra. Quan la iniciativa va començar a adquirir rellevància, es va encoratjar les dones perquè plantessin fileres de plàntules de, com a mínim, un miler d'arbres per formar *cinturons verds* que mantinguessin el sòl subjecte, proporcionessin ombra i protecció i, al mateix temps, embel·lissin el paisatge. I així és com va sorgir el nom de *cinturó verd*.

Els arbres es poden plantar a qualsevol espai lliure, al voltant de camps, granges i poblats. És recomanable plantar arbres autòctons que serveixin per fer llenya, com els baobabs, les acàcies, els cedres i els espinals o bé arbres fruiters: cítrics, papaiers, plataners i figueres. Sovint, abans de plantar un arbre, s'anuncia el compromís del Moviment del Cinturó Verd:

«Essent conscients que Kenya es veu amenaçada per l'expansió de les condicions desèrtiques, que la desertificació és el resultat del mal ús de la terra mitjançant la tala indiscriminada d'arbres, l'eliminació de matolls i l'erosió consegüent del sòl per part dels elements, i que aquestes accions comporten sequeres, malnutrició, fam i mort, ens comprometem a salvar la nostra terra i prevenir aquesta desertificació plantant arbres allà on sigui possible».

Com va escriure al seu primer llibre, *El Moviment del Cinturó Verd*, «la terra és un dels recursos més importants de Kenya i de tot Àfrica. El sòl fèrtil vegetal s'hauria de considerar un recurs valuós, especialment quan és tan difícil de crear. Tot i així, cada any, milers de tones de sòl vegetal desapareixen de les zones rurals kenyanes. Durant les estacions de pluges, aquesta terra flueix en rierols vermells que baixen pels pendents i desemboquen als rius plens de fang que, finalment, arriben a l'oceà Índic, d'on mai més no es podran recuperar. I, malgrat tot, sembla que no ens preocupi. Perdre sòl vegetal s'hauria de comparar amb la pèrdua de territoris a mans d'un enemic invasor. Si els països africans se sentissin amenaçats per aquest tipus de perill, mobilitzarien els seus exèrcits, la policia i les reserves: fins i tot els ciutadans serien reclutats per anar a lluitar».

Actualment, menys d'un 2% dels boscos originals de Kenya estan coberts de vegetació. Com indica Jared Diamond a la seva obra *Collapse*, la desforestació va ser la causa directa de la desaparició de petits enclavaments habitats, com l'illa de Pasqua i les colònies medievals escandina-

ves de Grenlàndia (que, com el seu nom anglès indica, *Greenland*, era verda i frondosa als dos grans fiords del sud-oest), i una de les causes principals de la desaparició de cultures com la maia. Avui dia, aquest destí amenaça països com Haití, on, fins ara, la inestabilitat política ha fet fracassar els intents d'establir un Moviment del Cinturó Verd.

Del parc Uhuru a la democràcia

El parc Uhuru és l'única zona verda de grans dimensions del centre de la superpoblada Nairobi. Un lloc on desenes de milers de famílies poden respirar una mica d'aire fresc i de pau abans de tornar als carrers i les carreteres plens de soroll i de contaminació de la gran ciutat. En aquest sentit, es pot comparar amb el que representa el Central Park per a Nova York o el Hyde Park per a Londres. A la tardor de 1989, el Govern de Kenya planejava en secret construir un gratacels de seixanta pisos al mig del parc, amb una estàtua del president, Daniel arap Moi, just davant de l'edifici. Seria el gratacels més alt de tot Àfrica i implicaria un cost d'uns 200 milions de dòlars americans (d'aquella època). L'objectiu principal d'aquesta obra era donar *prestigi* al Govern kenyà, a costa de malmetre l'harmonia de l'únic racó tranquil del centre de Nairobi. En aquells moments, al país hi havia una dictadura d'un sol partit, presoners polítics i tortures, i molt poques persones gosaven desafiar el Govern en públic. Wangari Maathai era una d'aquestes persones. S'havia adonat que «un cop comences a treballar seriosament amb el medi ambient, hi vincles tota la resta de factors: els drets humans, els drets de les dones, els drets ambientals, els drets dels nens... Un cop has fet aquestes connexions, ja no et pots dedicar només a plantar arbres».

Algú que havia sentit a parlar dels plans urbanístics del Govern es va posar en contacte amb ella, que, immediatament, va començar a escriure cartes adreçades a diversos ministres demanant més informació sobre el projecte (i a enviar-ne les còpies oportunes als diaris més importants). Durant mesos, les seves cartes no van obtenir cap resposta, però el Govern cada cop se sentia més incòmode, fins al punt de dedicar tota una sessió al Parlament a ridiculitzar i insultar Wangari Maathai per haver-se atrevit a qüestionar el Règim. Moltes persones, impressionades per l'exemple de la Wangari, es van atrevir a participar en les protestes o a

escriure cartes als diaris contra el projecte de construcció. A l'anomenat Racó de la Llibertat del parc Uhuru es van plantar arbres per demanar l'alliberament dels presos de consciència i una transició pacífica a la democràcia. Tots aquests fets van ser recollits pels mitjans de comunicació i la tensió es va anar acumulant. Wangari Maathai i els seus seguidors van ser víctimes d'empresonaments temporals, amenaces de mort i pallisses (la Wangari va ser colpejada al cap amb un garrot, que la va deixar inconscient i gairebé li va causar la mort). A més, la Wangari també va escriure algunes cartes als inversors estrangers que havien de participar en la construcció del monstre. El projecte es va aturar, i va ser finalment desestimada l'any 1999. Era el primer cop durant dècades que el Govern havia hagut de cedir davant l'opinió pública. La democràcia estava arribant, es podia percebre a l'aire. L'any 1992, en part gràcies a l'activisme de Wangari Maathai, Kenya va legalitzar els partits polítics de l'oposició. La

reforestació i la defensa de les zones verdes es van convertir en una via cap a la democràcia, tal com va recordar la Wangari a la conferència Nobel:

«En aquell moment, els arbres es van convertir en un símbol de la pau i la resolució de conflictes, especialment a l'època dels conflictes ètnics a Kenya, durant els quals el Moviment del Cinturó Verd va emprar arbres de la pau per reconciliar les comunitats enfrontades. De manera semblant, durant el procés de redacció de la Constitució de Kenya també es van plantar arbres de la pau a moltes zones del país per fomentar la cultura de la pau. Fer servir els arbres com a símbol de la pau és una tradició africana molt arrelada. Per exemple, quan hi havia un enfrontament, les persones grans dels kikuyu solien posar una branca d'un arbre *thigi* entre les dues parts, que feia que deixessin de lluitar i es reconcilïessin. A l'Àfrica, hi ha moltes comunitats amb tradicions d'aquest tipus.»

Nodrir la diversitat biocultural

Amb els anys, Wangari Maathai és cada cop més conscient del vincle essencial que hi ha entre la diversitat biològica i la diversitat cultural. Per exemple, la conservació de les llavors autòctones i els coneixements sobre plantes medicinals estan estretament relacionats amb les cultures locals que viuen a la mateixa terra. Per donar veu i vot a la població local, a les reunions del Moviment del Cinturó Verd a les zones rurals sempre s'empren les llengües vernacles (en lloc del suahili), fins i tot si es fa necessària la presència d'un traductor: «La recuperació cultural és potser l'única cosa que pot evitar la destrucció del medi ambient, l'única manera de perpetuar el coneixement i la saviesa heretats del passat i necessaris per a la supervivència de les generacions futures. Una nova actitud envers la natura permet adoptar una nova actitud envers la cultura i la seva influència en el

.....

Amb els anys, Wangari Maathai és cada cop més conscient del vincle essencial que hi ha entre la diversitat biològica i la diversitat cultural.

.....

.....

**Wangari Maathai
també és conscient
que els problemes
ambientals estan
molt relacionats
amb la visió
materialista del món
que els europeus van
introduir al
continent africà**

.....

desenvolupament sostenible: una actitud basada entendre que la pròpia identitat, el respecte cap a un mateix, la moralitat i l'espiritualitat tenen un paper fonamental en la vida d'una comunitat i en la seva capacitat d'emprendre accions que la beneficiïn i garanteixin la seva supervivència.» Wangari Maathai també és conscient que els problemes ambientals estan molt relacionats amb la visió materialista del món que els europeus van introduir al continent africà, com deixa escrit al seu llibre *Unbowed*: «abans que arribessin els europeus, els kenyans no miraven els arbres i hi veien fusta, com tampoc no miraven els elefants i hi veien reserves de vori per comercialitzar ni miraven els guepards i hi veien pells precioses per vendre. Però, quan Kenya va ser colonitzada i vam topar amb els europeus, amb els seus coneixements, la seva tecnologia, la seva consciència, religió i cultura –tot nou per als africans– vam transformar els nostres valors en una economia monetària com la seva». Tot es percep ara segons el seu valor econòmic. El colonialisme també va eclipsar les cultures africanes tradicionals davant la poderosa cultura europea moderna, que pretenia posseir l'única veritat i l'única manera correcta de fer les coses. Com sabem, s'intenta persuadir les comunitats africanes tradicionals perquè considerin que la seva relació amb la Natura és «primitiva, inútil i representa un obstacle per al desenvolupament i el progrés en una època de tecnologia avançada i intercanvi d'informació». Tot i així, les visions del món i els estils de vida tradicionals eren sovint més sostenibles, com queda palès als diaris i als llibres de text dels missioners i els exploradors europeus, i tal com defensa Wangari Maathai en un article publicat poc abans de ser guardonada amb el Premi Nobel de la Pau, *The Cracked Mirror*: «Fins que no van arribar els europeus, les comunitats locals veien la Natura com una font d'inspiració, d'aliments, de bellesa i d'espiritualitat. Les societats que encara no s'han industrialitzat tenen una connexió més pròxima amb l'entorn físic, que sovint tracten amb reverència. Com que encara no han comercialitzat el seu estil de vida ni la seva relació amb els recursos naturals, els seus hàbitats ofereixen una gran diversitat biològica autòctona, tant de fauna com de flora. Ara bé, aquests mateixos hàbitats són els que estan més amenaçats per la globalització, la comercialització, la privatització i la pirateria dels materials biològics de què disposen.»

Els governs colonials europeus «ens van dir que els nostres sistemes religiosos eren immorals, les nostres pràctiques agrícoles, ineficients, els nostres sistemes tribals de govern, irrellevants, i les nostres normes culturals, bàrbares, irreligioses i salvatges. Això mateix va succeir amb els aborígens australians, els nadius americans a l'Amèrica del Nord i els pobles autòctons de l'Amazones.

Jo no dono gràcies a Déu per l'arribada de la civilització d'Europa, perquè sé que, a l'Àfrica, segons m'explicaven els meus avis, la major part de coses funcionaven molt bé abans del colonialisme. El líders tenien certa responsabilitat davant del poble. La gent tenia aliments per menjar. Transmetien la seva història (les seves pràctiques culturals, les seves històries i el significat del món que els envoltava) gràcies a les tradicions orals, i aquesta tradició era rica i valuosa. I, el més important, vivien amb harmonia amb les altres criatures i l'entorn natural, i protegien aquest món».

Per a Wangari Maathai, «la humanitat necessita trobar la bellesa en la seva diversitat de cultures i acceptar que hi haurà molts idiomes, religions, vestimentes, danses, cançons, símbols, festivals i tradicions. Aquesta diversitat s'hauria de considerar una herència universal de l'ésser humà». Però, com ella mateixa esmenta, no es tracta només de recuperar la ceràmica o la dansa d'una cultura. Com sol recalcar el filòsof intercultural Raimon Panikkar, les cultures no es poden reduir al folklore: cada cultura ens obre a una nova realitat i no es deixa reduir als paràmetres d'una altra cultura. Creure, com ha fet Occident durant els últims segles, que els nostres propis valors i coneixements son universals és, segons Panikkar, «l'essència del colonialisme».

Els seminaris sobre civisme i medi ambient organitzats pel Moviment del Cinturó Verd s'anomenen *kwimenya* (autoconeixement) perquè permeten als participants saber qui són. «Fins llavors, els participants han estat veient el món a través d'un mirall que no els pertany, el mirall dels missioners o dels seus professors o de les autoritats colonials que els han dit qui són, i que escriuen i parlen sobre ells. Només han pogut veure una imatge distorsionada, si és que mai s'han arribat a veure els mateixos.» Sense *kwimenya*, la gent «se sent insegura i s'obsessiona amb l'adquisició de coses materials».

Protegir la integritat de la vida

En coherència amb la seva crida a enfortir les cultures locals, Wangari Maathai ha criticat durament els intents contemporanis de privatitzar o manipular la vida. «Avui dia, les patents sobre formes de vida i l'enginyeria genètica que se'n deriva es justifiquen afirmant que són beneficiosos per a la societat, especialment per als pobres, ja que permeten obtenir més aliments i medicaments i de major qualitat. Però, de fet, el monopoli de les matèries primeres biològiques impedeix deliberadament el desenvolupament d'altres opcions. Els camperols estomen totalment dependents de les empreses que els proporcionen les llavors.» La Wangari troba especialment indignant que es patenti el material viu —una pràctica que ella anomena *biopirateria*— i que algunes empreses multinacionals pretenguin posseir els drets exclusius de llavors que, després de tot, s'han anat desenvolupant al llarg dels segles de coevolució amb l'agricultura tradicional.

Les anomenades llavors *terminator*, creades amb l'objectiu de forçar els camperols a comprar llavors noves cada temporada per tal de restar-los autonomia i fer que esdevinguin dependents de les empreses, minarien completament la cultura de les comunitats camperoles i la seva capacitat d'aconseguir els aliments necessaris per sustentar-se. «En aquestes circumstàncies, si creiem que l'esclavitud i el colonialisme eren violacions flagrants dels drets humans, cal que ens adonem del que ens espera al final del camí encobert de la biopirateria, la creació de patents de la vida i el desenvolupament de l'enginyeria genètica. El genocidi a través de la fam, com encara no s'ha vist mai fins ara, edevé una possibilitat alarmant.»

La Wangari és conscient que «les injustícies dels acords econòmics internacionals» forcen els camperols a cultivar conreus comercials. Però la seguretat alimentària s'ha de basar en el cultiu d'aliments autòctons per als habitants locals «i només vendre al mercat els excedents d'aquests cultius. De la mateixa manera, la seguretat alimentària nacional implica que un país ha de tenir la capacitat de produir prou llavors i aliments per als seus ciutadans. Als mercats de matèries primeres estrangers només s'haurien de comercialitzar els excedents».

Una crida per a una nova consciència

L'ecologia ben entesa ens permet veure la interdependència de tots els fils de la xarxa de la vida, com va observar el fundador del Sierra Club, John Muir; fa més de cent anys: «Quan intentem isolar qualsevol cosa, ens adonem que està lligada a tota la resta de l'univers». Fa un parell d'anys, un prestigiós informe sobre la mort de l'ambientalisme (*The Death of Environmentalism*) atribuïa la manca d'èxit de les organitzacions mediambientals nord-americanes (malgrat els seus pressupostos milionaris) al fet que l'ecologia hagi perdut la seva perspectiva original, que pretenia englobar totes les esferes, i hagi quedat reduïda a un interès especial. El medi ambient ha passat a considerar-se quelcom extern, aliè a les nostres vides i competència de determinats especialistes que saben què fer-ne, la qual cosa revela fins a quin punt ens sentim desvinculats de la natura. Wangari Maathai no ha caigut en aquesta trampa. De seguida es va adonar que plantar arbres estava «lligat a tota la resta», per dir-ho amb l'expressió de Muir. La interdependència de totes les coses també es expressada pel concepte tradicional bantu d'*ubuntu* (que es podria traduir lliurement com «existeixo perquè tu existeixes» o bé «creixo quan tu creixes»), que ha estat decisiu per al procés de reconciliació de Sud-àfrica.

Wangari Maathai creu que, com a éssers humans, tenim una responsabilitat especial envers la Terra: «si s'espera més d'aquells a qui s'ha donat més, cal que acceptem la nostra responsabilitat especial, que és més del que s'espera dels elefants o les papallones». És el nostre repte i la nostra responsabilitat, afirma, «donar als nostres fills un món ple de bellesa i de meravelles».

El Moviment del Cinturó Verd ha plantat més de 30 milions d'arbres durant trenta anys, i els ocells han tornat als seus hàbitats. Les arrels d'aquest Moviment tenen molta relació amb els arbres, però el tronc i les branques s'enfilen amunt, maldant per recolzar els homes i les dones que estimen la terra, donant-los esperança i conscienciant-los. Com va deixar escrit la Wangari quan tot estava començant, «l'objectiu principal del Moviment del Cinturó Verd és conscienciar-nos fins al punt que ens veiem empesos a actuar correctament amb el medi ambient perquè els nostres cors han quedat captivats i les nostres ments s'han convençut que cal fer allò que és correcte, deixant de banda el que diguin els altres».

Més recentment, cap al final del seu discurs d'acceptació del Premi Nobel, Wangari va remar-

car igualment la necessitat d'arribar a un nou nivell de consciència: «Estem cridats a ajudar la Terra a curar-se de les seves ferides i, durant el procés, curar també les nostres: rebre amb els braços oberts tota la creació, amb tota la seva diversitat, bellesa i meravelles. Durant el curs de la història, hi ha un moment en què la humanitat ha de passar a una nova fase de consciència, a un nivell moral més elevat. Un moment en què hem d'abandonar les nostres pors i donar esperança els uns als altres. Aquest moment és ara.» ●

DONES I MEDI AMBIENT

Ellen Swallow Richards, pionera de les ciències ambientals

SWALLOW

Mercè Piqueras

Biòloga i presidenta de l'Associació Catalana de Comunicació Científica

Pionera en l'estudi de les ciències ambientals i primera dona admesa a l'Institut de Tecnologia de Massachusetts, va dedicar grans esforços vitals perquè les dones fossin reconegudes en el món de la ciència i admeses en les societats científiques.

El Vassar College és una institució universitària nord-americana que fins al 1969 va ser exclusivament per a dones i que es troba situada a Poughkeepsie, a la vall del riu Hudson, a uns 120 quilòmetres al nord de la ciutat de Nova York. En una de les seves sales, una placa recorda una dona que s'hi va graduar el 1870. Sota el nom i l'any de graduació s'indica: «Pionera en l'estudi de la vida familiar; fundadora de l'economia domèstica». Durant molts anys l'economia domèstica era la matèria a què s'associava el nom d'aquella dona, Ellen Swallow Richards (1842-1911). Però aquella dona mereix ser recordada també per altres fets de la seva carrera professional: va ser una pionera de les ciències ambientals, molt abans que la matèria que ara entenem per ciències ambientals hagués estat definida, i va ser la primera dona admesa a l'Institut de Tecnologia de Massachusetts (MIT).

Els anys de formació

Ellen Henrietta Swallow, més coneguda com Ellen Swallow Richards o Ellen Richards (Richards era el cognom del seu marit), va néixer el 3 de desembre de 1842 a Dunstable (Massachusetts). Era filla única i fins als quinze anys va ser educada a casa pel seu pare i la seva mare. El 1859, la família es va traslladar a Westford i allà l'Ellen va poder seguir l'ensenyament secundari a la Westford Academy. Els minsos recursos econòmics de la família la van obligar a treballar per poder ajudar a casa i estalviar diners per pagar-se els estudis superiors. Ja tenia vint-i-sis anys quan el 1869 va ingressar al Vassar College,

un centre modern, fundat el 1865. El seu fundador, Matthew Vassar, cerveser d'origen anglès, volia que el College fos per a les noies d'aquella regió de l'Amèrica del Nord el que Yale i Harvard eren per als nois. Dues persones del Vassar College van influir molt en la dedicació de l'Ellen a la ciència: Charles Farrer, catedràtic de química que feia veure a les seves alumnes el paper que aquesta ciència tenia en les situacions de la vida quotidiana, i Maria Mitchell, catedràtica d'astronomia i directora de l'observatori del College fins que va retirar-se el 1888. Mitchell, segurament la científica nord-americana més coneguda del segle XIX, va ser la primera dona admesa a l'Acadèmia Nord-americana d'Arts i Ciències (AAAS), el 1848, i a l'Associació Nord-americana per a l'Avanç de la Ciència (AAAC), el 1850, i va lluitar sempre pel dret de les dones a incorporar-se al món de la ciència.

L'Ellen, que tenia una bona preparació, va completar els seus estudis al Vassar College en dos cursos. Després de la graduació va decidir sol·licitar l'ingrés al MIT. L'Institut de Tecnologia de Massachusetts era un centre d'educació superior modern, fundat el 1861 per William Barton Rogers (1804-1882) com a resposta a les necessitats creades per la industrialització del país. Rogers va inspirar-se en els instituts de tecnologia europeus, però volia que el treball pràctic tingués un paper destacat en els plans d'estudis del MIT, que va ser un centre pioner en la promoció del treball de laboratori i la recerca feta pels mateixos estudiants. Les actes de les reunions de la corporació que regia el MIT en la dècada de 1870, que es conserven en l'arxiu del centre,

Ellen Swallow Richards, pionera de les ciències ambientals
Mercè Piquer

.....
**El 1873 l'Ellen va
ser la primera dona
que va obtenir
el títol de Bachelor
of Science
—equivalent a una
llicenciatura—
al MIT.**
.....

reflecteixen el conflicte creat per la petició de l'Ellen de ser admesa per estudiar-hi química. El fet que l'aspirant ja tingués un títol universitari va facilitar el seu ingrés al MIT; el 14 de desembre de 1870 va aprovar-se que fos acceptada com a «estudiant especial de química, amb el benentès que la seva admissió no havia de considerar-se com un precedent per a l'admissió general de dones». Es va decidir que qualsevol altra sol·licitud d'ingrés a la Facultat de Ciències Industrials per part d'una dona hauria de tractar-la el Comitè de la mateixa facultat, que tindria plens poders per acceptar-ne o rebutjar-ne la petició sense haver de consultar la Corporació.

En una carta escrita a una amiga el 1872, l'Ellen li explicava la seva estranya situació al MIT, en un ambient que fins aleshores havia estat reservat exclusivament als homes: «Espero estar fent un camí que altres mantindran obert. Potser el fet que jo no sigui radical, i que no faci escarafalls als deures de la dona, i que consideri un privilegi netejar [...] em fa tenir aliats més forts que qualsevol altra cosa [...]. En general, sóc útil i no poden dir que l'estudi m'ha malmès per fer cap altra cosa.» Aquestes paraules contrasten amb al seva trajectòria, però cal considerar-les en el context social de l'època.

El 1873 l'Ellen va ser la primera dona que va obtenir el títol de *Bachelor of Science* (equivalent a una llicenciatura) al MIT, al mateix temps que el Vassar College li atorgava un títol de mestratge (*Master of Sciences*) per un treball de recerca per calcular la quantitat de vanadi present en mostres de ferro. Aleshores va començar sengles col·laboracions amb John M. Ordway i William Ripley Nichols, ambdós professors del MIT, les quals serien molt fructíferes i duradores. El primer era un expert en química tècnica, mentre que Nichols era una autoritat en matèria de subministrament d'aigua.

Ciència i família

.....

El 1875 l'Ellen va casar-se amb Robert Hallowell Richards, cap del Departament d'Enginyeria de Mines del MIT, i va començar a col·laborar amb ell en l'anàlisi química de minerals, sense abandonar però, el seu propi treball. El viatge de noces ja va ser un viatge de treball: van anar a Nova Escòcia... acompanyats dels alumnes d'en Robert. Els coneixements de francès i alemany que tenia l'Ellen van ser molt útils perquè el seu marit pogués estar al dia de les novetats

en el seu camp a través de la lectura que ella feia de les revistes sobre mineria i metal·lúrgia. En la història de la ciència hi ha registrades moltes dones científiques que s'han casat o han estat companyes de científics. De vegades, la dona ha abandonat la seva carrera professional o ha passat a ser l'«ajudant» del marit, fins i tot en casos en què eren investigadores brillants. L'Ellen va tenir la sort de casar-se amb un científic que sabia apreciar el treball de la seva dona, n'estava orgullós i va fer el que va poder per promocionar-la. De tota manera, al principi, el casament va perjudicar l'Ellen econòmicament, perquè els anys 1875-1878 el MIT no va pagar-li cap sou perquè treballava per al marit i no consideraven, per tant, que es tractés d'una relació laboral. La parella va instal·lar-se en una casa a Jamaica Plains, una zona residencial als afores de Boston, i l'Ellen, que estava preocupada per la qualitat de l'aire i de l'aigua dels habitatges, va convertir aquella llar en un laboratori d'enginyeria ambiental. Va reformar-la completament, posant molta cura en el sistema de ventilació i de calefacció; comprovant l'estat de les canonades i canviant les juntures que perdien aigua. Quan encara no hi havia aigua corrent en el seu barri, va fer instal·lar a la cuina una bomba manual per fer-ne pujar des d'un pou fins a un dipòsit del segon pis de la casa i poder tenir així aigua per al vàter i per rentar-se. Va dissenyar de nou l'escalfador d'aigua que hi havia al soterrani de la casa, canviant la canonada d'entrada i el cremador per aconseguir que l'aigua s'escalfés més ràpidament amb un consum menor de combustible. I va acoblar un dipòsit d'aigua a la caldera, de manera que servís per proporcionar calor a l'hivern. Eren mecanismes que més endavant van ser estandarditzats per la indústria, però ni ella ni el seu marit no van pensar mai a patentar-los. A partir del coneixement de les propietats de l'aire que la parella tenia, també van dissenyar i instal·lar a casa seva un sistema mecànic de ventilació que era molt innovador: A més de la millora en la qualitat de vida, aquella casa servia a l'Ellen com a aula ambiental, per demostrar als seus estudiants com es podien millorar les condicions de vida a la llar.

Les dones i l'ensenyament de la ciència

.....

El novembre de 1876, com a resposta a una sol·licitud feta per l'Associació per a l'Educació de la Dona de Boston, el MIT va inaugurar un laboratori específic per a dones, per propor-

cionar-los millors oportunitats d'educació científica. Tot i que se'n va encomanar la direcció a John M. Ordway, l'Ellen va ser la persona encarregada de muntar aquell laboratori i de cercar subvencions per al manteniment –l'esmentada associació va pagar instrumental, aparells i llibres. Al laboratori s'impartien classes de química analítica, química industrial i mineralogia. Com a novetat, en una època en què la biologia no era considerada necessària per estudiar les condicions ambientals ni per a altres estudis de les facultats i centres de ciències aplicades, l'Ellen va introduir-hi l'estudi de la química relacionada amb la fisiologia animal i vegetal.

En el primer informe sobre el Laboratori de les Dones, que l'Ellen va escriure per a l'Associació per a l'Educació de la Dona de Boston, explica que el laboratori ha estat molt útil per a dones que es dediquen o volen dedicar-se a l'ensenyament de la ciència, ja que els experiments els serveixen per il·lustrar els fets científics que han estudiat. Expressa la seva especial satisfacció per la presència en els cursos de dues dones en particular: una dona que està estudiant medicina i està casada amb un metge, i una altra que s'ha inscrit per estudiar mineralogia. La dona del metge s'ha inscrit als cursos del laboratori per recomanació del seu marit, que l'Ellen suposa que deu ser molt intel·ligent i «veu els defectes en l'educació que ell va tenir i vol per a la seva esposa el millor que els temps moderns li poden oferir». L'altra és una dona que, al laboratori, ha aconseguit fer una cosa que sempre havia desitjat: ser capaç d'identificar les espècies minerals anant més enllà de la determinació a partir de les seves característiques morfològiques. El Laboratori de les Dones va estar en funcionament fins al 1883, any en què el MIT va construir més laboratoris en un nou edifici, en els quals es van admetre homes i dones. Més de cinc-centes dones van passar pel Laboratori de les Dones els set anys que va estar en funcionament.

Gràcies a l'interès i la insistència de l'Ellen, les ciències de la salut van introduir-se en els programes de la Societat per Promoure els Estudis a la Llar (The Society to Encourage Studies at Home). Aquesta entitat va ser fundada el 1873 per Anna Eliot Ticknor i consistia en una xarxa de dones que impartien estudis per correspondència a altres dones. Les «sòcies» eren dones de classe benestant i una educació refinada; interessades en el desenvolupament cultural de les dones, es dedicaven a transmetre'ls,

de manera altruista, els seus coneixements. Ho feien amb mitjans senzills: un programa d'assignatures per a una formació cultural d'acord amb els temps, la correspondència que s'establí entre l'ensenyant i l'alumna, i una biblioteca que prestava a les alumnes els llibres que els interessaven. En la segona meitat del segle XIX, la ciència s'estava fent popular; i a la Societat van crear-se seccions de botànica, zoologia, astronomia, matemàtica, mineralogia, arqueologia i ciències sanitàries. Pel que fa a aquesta última matèria, que va incorporar-se al programa el 1886, l'Ellen deia que no es tractava de fer les dones independents o que adquirissin una formació d'especialistes, sinó de «permetre'ls que sabessin quan i com eren necessaris els serveis dels especialistes per assegurar les condicions higièniques d'una casa». Malauradament, a la mort d'Anna Eliot Ticknor, el 1896, ningú no va ocupar el seu lloc al front d'aquella entitat i l'any següent les dones que en formaven part van decidir dissoldre-la i fer donació del patrimoni bibliogràfic acumulat (fotografies, il·lustracions i uns 3.000 llibres) a biblioteques públiques. Durant els vint-i-tres anys de funcionament, la Societat per Promoure els Estudis a la Llar, que ha estat qualificada com a «universitat silenciosa», va proporcionar una educació alternativa a unes set mil dones nord-americanes, amb innovacions pedagògiques molt per davant del seu temps.

Una carrera en química sanitària

La recerca en química sanitària, que l'Ellen va fer dirigida per Nichols, va tenir després aplicació pràctica en salut pública. La Junta de Salut Pública de l'estat de Massachusetts va començar a fer un estudi de la qualitat de l'aigua que se subministrava a la població i l'experiència de l'Ellen, que ja havia treballat com a química per a aquella entitat del 1872 al 1875, va ser de gran utilitat per resoldre alguns problemes en el disseny d'un projecte que avui dia es considera clàssic. Sota la seva supervisió van analitzar-se més de 20.000 mostres d'aigua. Els resultats d'aquelles anàlisis van permetre fer generalitzacions a llarg termini, vàlides no només a Massachusetts, sinó extrapolables a altres regions del món.

El 1884, el MIT va nomenar l'Ellen professora auxiliar de química sanitària, lloc de treball que va mantenir fins a la seva mort i que va compaginar amb la seva activitat externa com a analista d'aigües i consultora per a moltes institucions

públiques i privades. A més, va dirigir altres activitats relacionades amb la seva recerca i va viatjar pel país fent conferències i cursos, i defensant les causes que per a ella eren prioritàries, servint d'inspiració per a moltes altres persones que van seguir els camins que ella va anar obrint al llarg de la seva carrera.

Malgrat el treball tan valuós que l'Ellen va fer al MIT, en aquella època era impensable que ella –o qualsevol altra dona– pogués tenir-hi una càtedra. Segons les actes del Comitè de la Corporació del MIT –el cos intern que anys enrere havia hagut de debatre si era adient acceptar-la com a estudiant–, en tancar-se el Laboratori per a Dones el novembre de 1883, es demana al president de la Corporació que doni les gràcies a la senyora Richards pels seus serveis i que li comuniqui que, tot sentint-ho molt, al MIT no hi ha de moment cap lloc de treball disponible per a ella. No obstant això, l'abril de 1884 van oferir-li de nou treballar com a professora ajudant del professor Nichols.

Les ciències de l'alimentació i de la llar

Durant la dècada de 1880, les estacions d'agricultura experimental del Govern nord-americà feien recerca per trobar els millors pinsos per a la ramaderia. L'Ellen defensava una estratègia similar per millorar els aliments i la nutrició en els humans. El 1890 va aconseguir recollir alguns milers de dòlars per instal·lar, amb la seva col·laboradora Mary Hinman Abel, una estació experimental de tecnologia dels aliments de projecció pública, que van anomenar la Cuina de Nova Anglaterra. Era un local on es venien menjars per endur que es cuinaven a la vista del públic, en una mena de classes pràctiques per ensenyar als nombrosos grups d'immigrants com preparar plats que fossin alhora gustosos i econòmics. En aquell espai, l'Ellen i la Mary van fer proves amb nous estris i aparells de cuina. Amb les seves alumnes del MIT, l'Ellen analitzava les característiques nutritives de cada plat. Va publicar els resultats dels estudis fets a la Cuina de Nova Anglaterra en articles científics i de divulgació.

Però amb el temps, l'Ellen va adonar-se que saber preparar correctament els aliments era només una mínima part de les necessitats que tenien les classes populars, més necessitada d'un habitatge i un lloc de treball amb condicions higièniques adequades. Al MIT va establir un curs d'enginyeria sanitària, del qual va ser la primera

Ellen Swallow Richards, pionera de les ciències ambientals
Mercè Piqueras

professora. A partir de les anàlisis de l'aigua que va fer per a la Junta de Salut Pública de Massachusetts, va desenvolupar el «mapa de presència natural de clor», un model que va adoptar-se arreu en els estudis d'aigües, com a indicador de les concentracions probables de clor en relació amb la distància a masses d'aigua salada.

La Fira Mundial de Chicago

El 1893, en el pavelló de Massachusetts de la Fira Mundial de Chicago (coneguda com a fira Colombina perquè s'havia de celebrar el 1892 per commemorar els 400 anys de l'arribada de Colom a Amèrica) hi havia una exposició anomenada la «Cuina Rumford», que era el resultat de l'aplicació dels principis de la química a la ciència de la cuina. Era un projecte en el qual Ellen havia treballat durant tres anys, junt amb John A. Abel, farmacòleg i marit de la seva col·lega Mary. Per cobrir les despeses del muntatge de l'exposició, el menjar que es preparava a la «Cuina

Rumford» es venia al públic, però no es tractava d'una activitat per fer negoci, sinó per amortitzar les despeses del muntatge, que incloïa l'adaptació d'un edifici ja existent. La finalitat d'aquella exposició era únicament científica i educativa. En el rerefons d'aquesta activitat hi ha un debat sorgit entre la mateixa Ellen i Bertha Honore Palmer, que presidia el Comitè de Dones Gestores de la Fira. Les opinions que cadascuna tenia sobre la manera de presentar una exposició que mostrés els avenços de la tecnologia de l'alimentació i la ciència de la cuina eren oposades. Palmer volia muntar una «cuina model» en el pavelló de les dones, per mostrar a les visitants els darrers avenços i fer-los demostracions pràctiques. L'Ellen, en canvi, no estava d'acord en la localització de l'exposició en un pavelló només pensat per a les dones per dos motius. En primer lloc, com a promotora de l'educació superior de les dones en igualtat amb els homes no volia que aquella activitat tingués un biaix «femení», i que fos una més de les demostra-

cions culinàries que s'estaven organitzant en aquell pavelló. D'altra banda, com a fundadora i directora de l'esmentada Cuina de Nova Anglaterra, a Boston, va exigir el control de les activitats dissenyades per a la Fira de Chicago. Tanmateix, Palmer no estava disposada a renunciar al control que creia que li corresponia per tractar-se d'una activitat relacionada amb la cuina i, per tant, «femenina». Finalment, Palmer va muntar una «Cuina Model» en el pavelló de les dones i l'Ellen va muntar la seva exposició en un petit edifici independent bastit en una altra secció de la fira. El nom de «Cuina Rumford» amb què va anomenar la seva instal·lació era un homenatge a Benjamin Thompson, comte de Rumford (1753-1814), metge de Nova Anglaterra que va ser un pioner en els estudis de nutrició i dietètica.

La Fira de Chicago va deixar la seva empremta en la cultura nord-americana. En aquest tipus d'esdeveniments es presentaven al gran públic les darreres descobertes científiques i tecnolò-

La recerca en química sanitària, que l'Ellen va fer dirigida per Nichols, va tenir després aplicació pràctica en salut pública.

giques que podien tenir un impacte en la societat. L'electricitat, aquella força invisible que servia per generar moviment o per il·luminar la nit, va ser una novetat destacada de la Fira de 1893. També s'hi van presentar novetats relacionades amb l'alimentació, entre les quals hi havia alguns productes que després van fer-se molt populars en la societat nord-americana, com ara el xiclet amb sabor de fruita, el *Postum* (una mena de malta per prendre en comptes de cafè, que encara es coneix avui dia), *Quaker Oats* (cereals preparats per prendre'ls amb la llet), les hamburgueses, i diverses begudes amb gas.

En l'informe que la mateixa Ellen va enviar al Comitè de Massachusetts per a la Fira de Chicago, detalla el procés de preparació del pavelló per a la «Cuina Rumford», així com les despeses i els ingressos generats per l'exposició i les activitats que es van dur a terme durant la Fira. Descriu que la intenció d'aquell muntatge era «il·lustrar l'estat actual del coneixement en relació amb la composició dels materials de l'alimentació humana, els mitjans per fer que aquests materials estiguin disponibles al màxim per a la nutrició i la necessitat de cadascun [dels nutrients] per a una ració de treball». Afegeix que pretenia també commemorar el centenari dels serveis prestats a la humanitat per Benjamin Thompson, nascut a Massachusetts, que va ser el primer a aplicar l'expressió «ciències de l'alimentació» als estudis dels aliments humans i el primer que va aplicar la ciència a la preparació dels aliments. L'Ellen creia que «qualsevol cosa en moviment i qualsevol cosa que s'ofereixi per menjar atreu la gent». A la «Cuina Rumford», que estava situada prop del Pavelló d'Antropologia i de diverses exposicions de caire etnogràfic, s'hi explicaven els fonaments científics de la cuina, i els plats que es preparaven a la vista del públic eren venuts després de consumir allà mateix. No era, però, una activitat amb finalitat de lucre, res no es preparava expressament per ser venut. Les vendes es feien únicament per reduir les despeses i la finalitat era únicament informativa, educativa i científica. No es tractava únicament que el públic aprengué la manera de preparar els plats, sinó també de mostrar la ciència al darrere de la gastronomia i fer palès que és possible millorar les qualitats dels aliments que consumim. Es repartien al públic les receptes dels menús, en les quals s'indicaven els valors nutricionals en «proteïdes», greixos i carbohidrats, així com el valor calòric de cada plat. El nombre de racions venudes a

la Fira reflecteix l'èxit d'aquesta activitat: malgrat que va inaugurar-se amb més de tres mesos de retard i que no va poder sortir anunciada a les guies oficials, durant els dos mesos que la Cuina va ser oberta al públic, i en un horari que anava només de les dotze del migdia a les dues de la tarda, s'hi va servir menjar per a unes deu mil persones, en un espai que, per les seves dimensions només permetia que simultàniament hi hagués trenta persones assegudes a les taules per menjar. En unes vitrines, l'Ellen havia exposat el treball de recerca relacionat amb la nutrició.

A més d'atreure l'atenció d'un públic general, la «Cuina Rumford» va interessar a un públic especialitzat: científics, mestres, persones que treballaven en salut pública o encarregades de menjadors col·lectius. Al mateix temps va difondre el treball de l'Ellen i aviat va rebre sol·licituds per col·laborar com a consultora en dietètica d'hospitals, manicomis i escoles. A partir d'aleshores es crea la professió de nutricionista, que requereix uns estudis superiors.

Les societats científiques

Ellen Swallow Richards va tenir un paper fonamental en l'aprovació de l'admissió de dones en la Societat d'Història Natural de Boston. El 1875 hi va presentar tres treballs, que el president d'aquella institució va llegir als socis en nom de l'autora. L'autoria d'una dona darrere aquells treballs va generar el debat sobre la possibilitat d'acceptar-hi dones sòcies. En la seva reunió anual de 1876 van decidir establir dos tipus de membres: els membres «residents», que eren els anteriors membres «corporatius» (única categoria que tenia la institució), i els membres «associats», que serien els nous i que, amb el temps podrien ascendir a la categoria de residents. Quan alguns mesos després van ser admises vint-i-una dones i un home, va fer-se palesa la intenció d'aquella decisió; era una manera d'impedir a les dones la igualtat amb la resta de socis. L'anàlisi de les actes i la correspondència en relació amb aquest canvi revela les reticències dels membres d'aquella societat a l'entrada de dones amb tots els drets perquè pensaven que els comentaris poc delicats dels homes en tractar temes de biologia podien ofendre les dones i això podria fer que molts socis es reprimissin de participar en debats.

En canvi, ni l'Ellen ni cap de les altres dones —poques— que als Estats Units es dedicaven a la

Ellen Swallow

Richards va tenir un

paper fonamental

en l'aprovació de

l'admissió de dones

en la Societat

d'Història Natural

de Boston.

Ellen Swallow Richards, pionera de les ciències ambientals
Mercè Piqueras

.....

L'ecologia era, en temps de l'Ellen, una ciència incipient, que ella va enfocar especialment a l'estudi de l'efecte de les condicions ambientals en les societats humanes.

.....

química en la segona meitat del segle XIX, no van poder entrar; ni que fos per la porta petita, a la Societat Americana de Química. Aquesta institució va fundar-se el 1874 arran d'una trobada professional que va fer-se a la casa on havia viscut Joseph Priestley (1733-1804), en un llogarret de Pennsilvània, per commemorar el centenari de la descoberta de l'oxigen. La idea va partir d'una dona, Rachel Bodley, que era catedràtica de química i degana del Women's Medical College de Filadèlfia, que al final no va poder assistir a la reunió. Sí que van assistir-hi l'Ellen i dues altres dones. A la foto oficial però, no hi apareix cap d'elles. Més sort va tenir l'Ellen el 1879, en què va ser elegida membre a tots els efectes de l'Institut Americà d'Enginyers de Mines, per convertir-se en la primera dona membre d'aquesta institució. Casualment però, el seu marit, Robert H. Richards, n'era vicepresident.

El llegat de l'Ellen Swallow Richards

.....

L'ecologia era, en temps de l'Ellen, una ciència incipient, que ella va enfocar especialment a l'estudi de l'efecte de les condicions ambientals en les societats humanes. En el seu llibre *Sanitation in Daily Life* (La higiene de la vida quotidiana) fa servir el terme ecologia, encunyat pel biòleg alemany Ernst Haeckel el 1866, per referir-se a l'estudi de l'entorn dels éssers humans i dels efectes que produeix en les seves vides. Aquella ciència interdisciplinària aviat va passar a ser dominada per científics homes, que eren una immensa majoria en el món de la biologia i pràcticament de totes les disciplines científiques i cada cop més va anar identificant-se amb la botànica i la zoologia, bandejant l'estudi dels ambients humans. Caldria esperar fins gairebé la meitat del segle XX, perquè un microbiòleg d'origen francès, René Dubos, considerés els humans com una espècie que, com qualsevol altra, es veu afectada positivament o negativament per les condicions ambientals, i s'adonés que la influència de l'entorn en la salut és un fenomen universal.

L'Ellen considerava l'educació de les dones com a tasca fonamental del seu programa d'educació ambiental. Les dones eren el centre de la llar i la seva manera de dur-la tenia repercussions en la salut de tots els membres de la família. En l'educació de les dones, considerava primordial que adquirissin bons coneixements sobre nutrició, sobre la manera de detectar les adulteracions d'aliments i la manera de ventilar adequadament les cases, i sobre altres aspectes de la vida familiar que contribueixen al benestar i la salut. Avui dia, les idees de l'Ellen en relació amb el paper de la dona com a centre de la llar poden semblar retrògrades. Tanmateix, la seva actitud en la preparació de la participació a la Fira Mundial de Chicago demostra que creia que aquells coneixements no havien de ser exclusius de la dona. Com s'ha indicat abans, cal tenir en compte el context social en què es movia. El casament es veia com el destí ideal de tota dona, i les condicions de moltes cases –fins i tot en famílies benestants–, que eren el lloc «de treball» de les mestresses de casa, no

afavorien la higiene i la salubritat. En un dels seus escrits, L'Ellen afirmava: «Les condicions per viure adequadament inclouen aliments naturals i aigua de boca segura, una atmosfera neta i sana per viure i treballar; un habitatge apropiat i l'adaptació al treball, al descans i al lleure.» Malgrat els anys transcorreguts, les normes que ella recomanava continuen tenint vigència. En el llibre *Home Sanitation. A Manual for Housekeepers*, descriu de manera molt detallada, i ajudant-se amb dibuixos, les característiques que ha de tenir un habitatge pel que fa a aspectes com ara la situació, la instal·lació de l'aigua, la ventilació, la calefacció, la il·luminació o el mobiliari. Creu que la higiene és fonamental per a la salut i acaba el llibre amb aquestes paraules: «Ja han passat els temps en què es creia que la malaltia era una interferència directa de la providència, com a càstig merescut. La pestilència, la febre i el defalliment són realment un càstig per un pecat, però per un pecat d'ignorància. En aquesta època d'il·lustració científica, d'invencions i d'informació generalitzada, és imperdonable la ignorància de les condicions primàries de salut i vigor: Un coneixement dels principis d'higiene hauria de considerar-se una part essencial en l'educació de les dones, i l'obediència a les lleis de la higiene hauria de considerar-se, com els deus manaments, un deure religiós.»

El 1911, després d'una breu malaltia, l'Ellen va morir a casa seva, la casa que ella i el seu marit havien transformat en un laboratori de la llar, pel qual havien passat molts estudiants per experimentar les qualitats dels aliments, i provar els estris i les instal·lacions i calcular-ne el consum en combustible, temps i diners. El 1973 l'Institut Tecnològic de Massachusetts va commemorar el centenari de la graduació de l'Ellen. Potser com a desgreuge pel tractament discriminatori que aquesta dona va rebre en el seu temps per part de la institució a la qual va dedicar la major part de la seva vida professional, aquest centre va instaurar la càtedra Ellen Swallow Richards que «honora l'esperit pioner i les fites professionals de la senyora Richards i reforça el paper de les dones en el professorat del MIT».

●●●●●●

L'Ellen afirmava:

«Les condicions per viure adequadament inclouen aliments naturals i aigua de boca segura, una atmosfera neta i sana per viure i treballar, un habitatge apropiat i l'adaptació al treball, al descans i al lleure.»

●●●●●●

.....

Bibliografia

Bergmann, H. F. (2001). «The Silent University»: The Society to Encourage Studies at Home, 1873-1897. *The New England Quarterly* 74:447-477

Lippincott, G. (2003). «Something in motion and something to eat attract the crowd»: *Cooking with science at the 1893 World's Fair*. *J. Technical Writing Communic* 33:141-164

Massachusetts Institute of Technology (MIT). Ellen Swallow Richards: Rumford Kitchen: Institute Archives. Disponible a: <http://libraries.mit.edu/archives/exhibits/esr/esr-mit.html> (Data de consulta: 15.12.2004)

Massachusetts Institute of Technology (MIT). Ellen Swallow Richards: Rumford Kitchen: Institute Archives. Disponible a: <http://libraries.mit.edu/archives/exhibits/esr/esr-rumford.html> (Data de consulta: 03.05.2007)

Massachusetts Institute of Technology (MIT). Ellen Swallow Richards: Women's Laboratory: Institute Archives. Disponible a: <http://libraries.mit.edu/archives/exhibits/esr/esr-womenslab.html> (Data de consulta: 15.05.2007)

Richards, E. S. (1904). *Home Sanitation. A Manual for Housekeepers* (edició revisada). Withcom & Barrows, Boston, 85 p.

Richards, E. S. (1907). *Sanitation in daily life*. Withcom & Barrows, Boston, 82 p.

Trescott, M.M. (1990). «Women in the intellectual development of engineering». A: Kass-Simon G., Farnes P., *Women of Science. Righting the record*. Indiana Univ. Press, Indianapolis, p. 147-187.

DONES I MEDI AMBIENT

Petra Kelly, la tragèdia d'una gran esperança

ATOMKRAFT?
NEIN DANKE

Joaquim Elcacho

Periodista expert en temes ambientals

Veu molt crítica amb la societat occidental, va denunciar l'organització dels partits polítics tradicionals i els vincles entre el poder econòmic i el poder militar. D'esperit revolucionari i trencador, va ser una de les fundadores d'Els Verds alemanys. A principis dels noranta va començar el seu eclipsi i va morir, en circumstàncies estranyes, l'any 1992.

El premi Right Livelihood (conegut com el «nobel alternatiu») va ser concedit el 1982 a Petra Kelly, «per forjar i posar en pràctica una visió nova de la societat que uneix les preocupacions ecològiques amb el desarmament, la justícia social i els drets humans». La frase es podia completar amb un recordatori explícit a la defensa de la no-violència que sempre va marcar la trajectòria de Petra Kelly i amb una referència a la seva complexa experiència vital però, en qualsevol cas, el jurat internacional resumia amb les seves paraules bona part del treball d'una persona que estava intentant revolucionar les bases d'una societat ancorada en el poder de les armes, l'explotació dels recursos naturals i la marginació de les classes socials més desfavorides.

Durant dues dècades transcendentals, Kelly va denunciar l'organització dels partits polítics tradicionals i va mostrar les relacions entre el poder econòmic i les estructures militars. El protagonisme de Petra Kelly en la creació de Die Grünen (Els Verds, a Alemanya), a principis dels anys vuitanta, va ser la punta de l'iceberg d'una trajectòria política extraordinària basada en sòlides arrels humanistes i decidides conviccions revolucionàries. El seu eclipsi, deu anys més tard, resumia la realitat d'una persona sovint immersa en la crisi física i existencial. La seva mort, l'any 1992, en circumstàncies confuses, va arribar abans d'haver pogut fer realitat moltes de les seves il·lusions. Octavi Piulats, cofundador de Die Grünen, professor d'història de la filosofia de la Universitat de Barcelona i una de les poques persones de Catalunya que va

conèixer personalment Petra Kelly recorda ara, 15 anys després de la seva mort, que «darrere la feblesa d'aquella persona físicament malaltissa s'amagava una mena de Joana d'Arc de l'ecologisme; semblava demanar protecció constant però quan parlava deixava anar una força política inigualable».

Petra Karin Lehmann (el cognom original corresponia al primer nom de casada de la seva mare) va néixer el 29 de novembre del 1947 a Günzburg, una petita població (19.000 habitants) de Baviera (Alemanya), al peu del Danubi. La República Federal Alemanya continuava en aquells moments sota els efectes de la II Guerra Mundial i comptava amb una forta presència militar nord-americana. A banda dels difícils aspectes socials, la infància de Petra va ser força complexa. El casament dels seus pares es va produir després que la seva mare, Marianne, es quedés embarassada, quan encara no tenia 18 anys. El pare va abandonar la família quan Petra tenia sis anys. La mare va treballar a partir del divorci (1954) com a intèrpret per als militars nord-americans i, finalment, l'any 1958 es va casar amb l'oficial John E. Kelly. Una mica més tard naixeria Grace Patricia, l'única germana de Petra.

A més de l'ambient postbèl·lic i els problemes familiars, els anys d'infància de Petra van estar marcats també pel seu període d'estudis en una escola de monges (només per a nenes) i per la presència i els consells de la seva àvia materna, Kunigunde; una persona que l'acompanyaria durant bona part de la seva carrera personal i política.

.....

**Durant dues dècades
transcendentals,
Kelly va denunciar
l'organització dels
partits polítics
tradicionals
i va mostrar les
relacions entre el
poder econòmic i les
estructures militars.**

.....

La família Kelly va abandonar Alemanya al desembre de 1959 per instal·lar-se als Estats Units (primer a Geòrgia i poc després a Virgínia). Des de petita, Petra va ser una noia feble, malaltissa. Entre altres problemes de salut va patir una afecció renal que li va provocar la pèrdua d'un dels ronyons (va ser operada per primera vegada quan tenia 9 anys). La precària salut i la seva tendència a dormir molt poques hores –tots els seus coneguts destacaven– que era una estudiant i treballadora infatigable– li van donar des de molt jove un aspecte dèbil i anèmic –amb unes ulleres molt marcades– que la va caracteritzar fins a la seva mort.

D'altra banda, durant molts anys Petra va ser una catòlica devota, fins al punt de pensar a fer-se monja. La mare i l'avia Kunigunde l'havien educat en el catolicisme i durant molt temps va mantenir unes sòlides conviccions religioses, tot i que a partir de l'adolescència es mostrés radicalment oposada a la jerarquia de l'Església. Molt possiblement, aquesta formació religiosa va forjar també el caràcter gairebé místic que l'acompanyava sempre.

L'arribada als Estats Units va suposar un canvi important en la vida de Petra Kelly (en aquella època ja feia servir el cognom del seu pare adoptiu). A més d'obligar-la a expressar-se en anglès i integrar-se en un sistema escolar completament diferent (a Alemanya, durant anys al convent, «l'únic home que veia a diari era el sacerdot de l'escola», recordava), Petra va descobrir en la societat americana les idees i l'empenta dels activistes i els nous moviments socials que es revelaven contra la Guerra del Vietnam i el segregacionisme racial. Als 16 anys es va independitzar dels seus pares i entre el 1966 i el 1970 va estudiar ciències polítiques a l'Escola de Serveis Internacionals de l'American University, a Washington.

Abans de graduar-se Petra Kelly ja havia destacat com a organitzadora de seminaris polítics i participant en manifestacions contra la guerra del Vietnam i pels drets de les minories. Les seves conviccions van quedar consolidades amb les lectures de personatges com Mahatma Gandhi, Martin Luther King, Henry David Thoreau i Dorothy Day, una periodista nord-americana i devota catòlica convertida en activista social en defensa de les classes més desfavorides. En el terreny més quotidià, Kelly mostrava també la seva admiració per personatges públics com Joan Baez, que en aquells moments era una de les cares més conegudes en contra de la

guerra del Vietnam, i el senador Robert F. Kennedy, destacat defensor del moviment pels drets civils de la població afroamericana. De fet, el 1968 va treballar com a voluntària en la campanya del senador per aconseguir ser el candidat presidencial del Partit Demòcrata creant l'organització Students for Kennedy in Washington. Després de l'assassinat de Bob Kennedy, Petra es va sumar a la campanya del senador Hubert H. Humphrey.

Una vegada graduada *cum laude*, amb 23 anys, Petra Kelly decideix tornar a Europa per cursar el doctorat a la Universitat d'Amsterdam. Només arribar a Europa, la seva agenda s'omple de nou d'activitats en contra de la proliferació d'armes nuclears i en defensa de les persones necessitades. Petra Kelly incorpora en aquella època Alexandra Kollontai entre les seves referències ideològiques. Kollontai va ser una figura destacada, heterodoxa i finalment marginada en la Revolució Russa. La lluita per l'emancipació de la dona, abans i després del 1918, la postura crítica davant l'estructura piramidal del Partit Comunista i, sobretot, el plantejament revolucionari sobre el paper de la dona en la societat, van marcar profundament Petra Kelly. No es pot oblidar que, a més de defensar els drets laborals i socials de la dona, la revolucionària russa va definir la família tradicional com un instrument d'explotació de la dona i va defensar l'amor lliure no com a exemple de promiscuïtat sinó com a expressió de la llibertat sexual de la dona. Aquests dos conceptes i la marginació a què es va veure finalment sotmesa Alexandra Kollontai es veurien reflectits en la vida de Petra Kelly fins a la seva mort.

A banda de les transcendentals qüestions socials de l'època, el drama que més va marcar la vida de Petra Kelly en aquella època va ser la mort de càncer de la seva germana Grace Patricia (a l'edat d'11 anys), el febrer del 1970. Anys més tard, Kelly explicaria que el patiment de la seva germana, sotmesa a un tràgic tractament de radioteràpia, i la falta de suport humà en els hospitals on va ser atesa van radicalitzar les seves conviccions. Fruit d'aquella dura experiència, Petra va crear el 1973 una associació destinada a donar suport a la recerca en càncer infantil i a ajudar socialment i psicològicament les persones afectades.

Entre el 1970 i el 1971, i sense temps per superar els seus drames personals, Petra completa els estudis de ciència política i integració europea a la Universitat d'Amsterdam, col·labora

DIE

.....

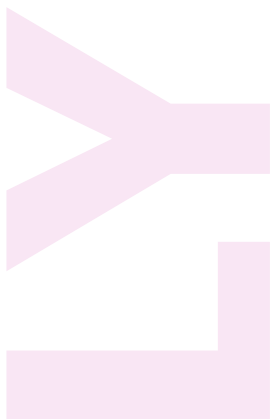
Durant molts anys Petra va ser una catòlica devota, fins al punt de pensar fe-rse monja. La mare i l'avia Kunigunde l'havien educat en el catolicisme.

GRÜNEN

amb l'Institut Europeu i fa pràctiques a les oficines de la Comissió Europea, a Brussel·les. El 1973 es converteix en funcionària de la Comunitat Europea, primer destinada a l'Oficina Econòmica i Social, i més tard a la Secretaria d'Afers Socials, Protecció Ambiental, Consum i Serveis de Salut. L'experiència en l'administració europea va durar gairebé una dècada i li va servir per conèixer a fons els problemes que afectaven el medi ambient, la salut i els drets de les persones. A més, Kelly vivia en primera persona els problemes laborals i de discriminació de la dona, treballant en una oficina amb 300 homes. «Em veia obligada a ser força agressiva per lluitar pels meus drets laborals. Em sentia explotada. Perquè, a més, si mantens una actitud crítica respecte al teu treball sent dona, si protestes, si exigeixes, de seguida tots diuen: és que aquesta dona deu ser lesbiana, o una histèrica, o ha d'estar boja», explicava Kelly en un entrevista concedida a Rosa Montero (*El País Dominical*, 16-XI-1984). Kelly no era partidària de convertir la seva vida privada en motiu de comentaris públics però la singularitat de les seves relacions sentimentals obliguen a intercalar la seva biografia pública amb la –sovint– tragèdia personal. Així és inevitable recordar que quan tenia només 24

anys, Petra Kelly va conviure amb Sicco Mansholt, un líder socialista holandès que va ser ministre en sis ocasions, va participar en el consell fundador de la Comunitat Europea i va presidir la Comissió Europea de març de 1972 a gener del 1973. Mansholt estava casat (amb quatre fills) i tenia 39 anys més que Petra Kelly. La relació sentimental va durar poc més d'un any. Entre el 1972 i el 1979, Kelly participa activament en la Bundesverband Bürgerinitiativen Umweltschutz (BBU, Associació d'Iniciatives Ciutadanes per la Protecció Ambiental) i en nombroses organitzacions feministes, sindicals i antimilitaristes de diversos països europeus, el Japó i Austràlia. També el 1972, Kelly dona suport al canceller Willy Brandt i s'afilia al Partit Socialdemòcrata Alemany (SPD). Entre el 1976 i el 1984, Petra Kelly manté relacions sentimentals amb el sindicalista irlandès John Carroll, també molt més gran que ella. El 1978, Petra queda embarassada però avorta a causa del seu delicat estat de salut. El març del 1979 pren part en la fundació del partit Die Grünen (Els Verds), primer com a coalició electoral i just un any més tard com a partit polític, i paral·lelament anuncia la seva

sortida de l'SPD. Entre d'altres, Rudi Dutschke, Heinrich Böll, i Joseph Beuys l'acompanyen en la creació d'una organització política que es defineix com un antipartit i que intenta recollir les iniciatives ciutadanes dels anys setanta de defensa del medi ambient, democràcia participativa, antimilitarisme i no-violència. No s'ha d'oblidar que durant tota aquella dècada, Alemanya va viure afectada, entre altres crisis socials, per la presència intermitent de la Rote Armee Fraktion (Fracció de l'Exèrcit Roig, amb una dona entre els seus líders més coneguts, Ulrike Meinhof). Die Grünen aconsegueix el seu primer gran èxit popular encapçalant les manifestacions en contra de la decisió de l'OTAN de desplegar més míssils Pershing II en territori de l'RFA. La defensa del canceller socialdemòcrata Helmut Schmidt de les propostes dels Estats Units i del Pacte de l'Atlàntic Nord deixaven un ampli espai per al creixement del nou partit verd i pacifista entre l'electorat d'esquerres. Aquell mateix 1979, Petra Kelly és designada candidata verda a les eleccions al Parlament Europeu i el març de 1980 es converteix en una de les tres portaveus del nou partit alemany. Tot i que la nova formació naixia amb una orga-

«Ser tendre i al mateix temps subversiu: això és el que significa per a mi, políticament, ser verd i actuar com a tal», va escriure Kelly.

nització assembleària i completament oposada als personalismes (obligava a rotar els seus portaveus i representants cada dos anys), Petra Kelly es va convertir des del primer moment en la imatge que personalitzava Die Grünen. Aquesta realitat era més evident en l'àmbit internacional, atès que Kelly era una de les poques representants del nou partit alemany que dominava a la perfecció l'anglès.

El març de 1980, Die Grünen s'estrena amb èxit (5,3% dels vots) a les eleccions al Parlament de Baden-Württemberg i poc després aconsegueix representació també a la Baixa Saxònia, Berlín Oest, Hamburg, i Hessen. En canvi, el 1982, la candidatura de Die Grünen encapçalada per Petra Kelly al land de Baviera no va superar la barrera del 5%. Com a petita compensació personal, Kelly rep dos mesos més tard l'International Right Livelihood Award.

El setembre de 1982, la coalició socialdemòcrata liderada pel canceller Schmidt perd la majoria de govern a favor d'una coalició cristiano-demòcrata i liberal (Helmut Kohl). Mentrestant, els sectors més a la dreta de Die Grünen abandonen el partit i es consolida el liderat dels sectors que defensen la mobilització ciutadana contra l'energia nuclear; les armes nuclears o noves infraestructures que afecten el medi ambient (com l'autopista d'accés a l'aeroport de Frankfurt), sovint amb espectaculars enfrontaments amb la policia.

Les eleccions al Bundestag del març de 1983 donen a Die Grünen un 5,6% dels vots, que supera la mítica barrera del 5%, amb més de dos milions de vots, i situant 28 diputats al Parlament Federal Alemany. Petra Kelly, que afirmava que el Parlament havia de ser com «un mercat on exposar les nostres idees», es converteix en diputada, portaveu del partit verd (juntament amb Marieluise Beck Oberdorf i Otto Schilly, que anys més tard arribaria a ser ministre de l'Interior en un dels governs de coalició amb el Partit Socialdemòcrata Alemany, SPD) i membre de la Comissió Parlamentària d'Afers Estrangers.

Die Grünen, una suma d'elements molt diversos i sovint contradictoris, va introduir al Bundestag no només noves formes de vestir (davant els tradicionals colors grisos dels parlamentaris de dretes i socialdemòcrates) sinó també una agenda política que incloïa la protecció dels boscos contra la pluja àcida, el futur de l'energia nuclear o la paritat de gènere.

L'activitat política i la presència pública de Petra Kelly es multiplicava de manera paral·lela a la del seu partit; tot i que la seva resistència física continuava donant signes evidents de preocupació. Entre molts altres moments destacats, el maig de 1983 Kelly participa en la gran protesta antimilitarista a l'Alexanderplatz, a Berlín, poc després és nomenada Dona per la Pau de l'Any (concedit per la Women Strike for Peace) i el 1984 publica el seu primer llibre *Fighting for Hope*, que incloïa una introducció d'Heinrich Böll, premi Nobel de Literatura del 1972.

Del 1984 són algunes de les reflexions més emotives, compromeses i representatives del pensament de Petra Kelly:

«Ser tendre i al mateix temps subversiu: això és el que significa per a mi, políticament, ser verd i actuar com a tal. Entenc el concepte de tendresa en el sentit ampli. Aquest concepte, per a mi també polític, inclou una relació de tendresa amb els animals i les plantes; amb la natura, amb les idees i l'art, amb la llengua i la Terra, amb un planeta sense sortida d'emergència. I per descomptat, tendresa en la relació amb els humans, tendresa amb les persones també dins un partit alternatiu i no violent, que aposta públicament i constantment per la suavitat, la descentralització, la no-violència... Aquesta via de tendresa significa aprendre a concebre el nostre planeta, incloent l'atmosfera, els oceans i els continents, com una unitat orgànica viva. El nostre ecosistema és l'univers... Ens hem de respectar a nosaltres mateixos i al nostre entorn. La Terra on tenim les mateixes arrels».

Durant els primers anys com a diputada, Kelly treballa en molts fronts, des de les manifestacions multitudinàries dins Alemanya en contra dels projectes militars de l'OTAN i el Pacte de Varsòvia i l'ocupació de l'ambaixada alemanya a Sud-àfrica, fins a contactes amb els dissidents russos, campanyes contra les centrals nuclears, actes de suport als exiliats del Tibet i denúncia de la repressió xinesa o accions d'impuls als partits verds i grups ecologistes a Austràlia, al Japó o fins i tot a Espanya. De fet, una de les seves actuacions internacionals va ser exigir al govern alemany que demanés disculpes al poble de Gernika pel bombardeig durant la Guerra Civil.

Petra Kelly, a més, es troba en aquells moments enmig d'una de les grans guerres internes de Die Grünen, la rotació dels càrrecs. El nou partit verd mantenia en principi l'obligació de canviar tots els seus càrrecs polítics cada dos anys i Petra

Kelly considerava que aquesta exigència era positiva de manera genèrica però que resultava contraproduent en situacions com el Bundestag, amb legislatures de quatre anys. La seva aplicació estricta portava a perdre les persones amb més experiència i coneixement del debat polític en benefici d'una visió antipersonalista que no portava enlloc. El pes polític que tenia en aquells moments Petra Kelly va fer possible que es beneficiés d'una excepció en la norma de rotació cada dos anys i es mantingués durant tota la legislatura 1983-1987 i, a més, repetís com a diputada en les eleccions següents.

Kelly va aprendre moltes coses de Gandhi però una de les lliçons més pragmàtiques era comparar amb el Mahatma la idea que els mitjans de comunicació tenen una importància destacada en la creació de moviments socials. Kelly es mostrava extremadament crítica amb els mitjans de comunicació que només buscaven en Die Grünen enfrontaments interns i que feien de la seva vida personal una llista constant de tafaneries, però sabia que tenir *bona premsa* era un element clau per fer avançar les seves reivindicacions. També sabia que els mitjans de comunicació necessiten l'existència de líders que mantinguin una continuïtat (no que canviïn cada dos anys). Personatges públics en els quals els mitjans puguin projectar programes i actuacions; una idea que a principis dels anys vuitanta no compartien altres membres de Die Grünen.

Les eleccions del gener de 1987 van ser una important victòria per a Die Grünen, amb el 8,3% dels vots i 42 escons al Bundestag. La política de dretes i d'aliança amb els Estats Units del canceller Helmut Kohl (Unió Cristiano-demòcrata, CDU), que governava en coalició amb els liberals (FDP), i l'accident de Txernòbil van fer créixer de nou les expectatives socials d'un jove partit que continuava tenint Petra Kelly com a referent públic. Kelly, ja qüestionada per alguns sectors del partit en aquella època, va ser una de les poques dirigents de Die Grünen que, a més de tenir una excel·lent oratòria parlamentària i una activitat reivindicativa espectacular, sabia plantejar i expressar la coherència i transcendència dels seus ideals; com quan parlava de feminisme en el capítol «Dona i poder», del llibre *Ecofeminisme: Dones, cultura i natura*, coordinat per Karen J. Warren:

«Hi ha una clara i profunda relació entre militarisme, degradació ambiental i sexisme. Qualsevol proposta de canvi social que no ataqüi l'estructura de domini dels homes serà incom-

pleta. El poder patriarcal ha portat la pluja àcida, l'escalfament del planeta, els estats militaristes i in comptables casos de patiment humà. Les dones hem de canviar la política entrant-hi no com Margaret Thatcher sinó com Jean Baker Miller; no exercint el poder sobre els altres sinó compartint el poder amb els altres. Les dones del moviment verd estem involucrades en grans lluites; des de la destrucció de la natura fins a l'imperialisme polític i el militarisme, però també estem determinades a acabar amb les petites batalles de cada dia—sovint invisibles—que afecten el conjunt de les dones».

Curiosament, a banda del seu feminisme ideològic, Petra Kelly en aquella època ja vivia la seva tercera relació sentimental amb un home molt més gran que ella, en aquest cas l'exgeneral Gert Bastian, a qui havia conegut en l'activitat política als inicis de *Die Grünen*. Aparentment, Kelly buscava protecció física i emocional en les seves relacions sentimentals amb homes molt més grans que ella, una recompensa que en cap cas va tenir l'èxit de la continuïtat.

A partir del 1987, Kelly comença a distanciar-se dels nuclis ideològics del seu partit; en especial quan es va veure involucrada en una nova i més forta crisi política interna, coneguda popularment per la batalla entre els *fundis* (fonamentalistes, contraris als pactes amb l'SPD per entrar en governs de coalició i crítics amb la proposta de reunificació alemanya) i els *realos* (realistes o pragmàtics, defensors de coalicions de govern amb l'SPD).

Kelly va mostrar sempre la seva preocupació pels militants verds que «només busquen arribar al poder» i defensava que Die Grünen mantingués «els fonaments i la independència» de les seves demandes bàsiques. Amb tot, tampoc no es podia dir que Kelly fos la inspiradora i líder dels *fundis*, atès que a finals dels anys 1987 Petra ja havia iniciat un camí personal que la portava cap a interessos socials (com la defensa del Tibet) i personals cada vegada més allunyats de la batalla política. A més, davant l'inici de l'eclipsi en el lideratge intern de Petra Kelly, a Die Grünen anaven guanyant pes personatges com Joschka Fischer, que després d'una joventut d'extrema esquerra (i acusacions de violència terrorista) s'havia convertit en un destacat representant dels *realos*, per arribar a ser ministre de Medi Ambient al *land* de Hessen l'any 1985 gràcies a la primera coalició de Die Grünen amb l'SPD (i que el 1998 seria ministre alemany d'Afers Estrangers).

.....

**Kelly va mostrar
sempre la seva
preocupació pels
militants verds que
«només busquen
arribar al poder».**

.....

Petra Kelly, la tragèdia d'una gran esperança

Joaquim Elcacho

La crisi interna esclata amb més virulència l'any 1990 amb motiu de les primeres eleccions de l'Alemanya reunificada. Die Grünen torna a quedar per sota de la barrera del 5% i deixa de tenir representació al Bundestag, una situació que provocaria la reacció dels sectors *realos* (que acusaven els *fundis* del fracàs electoral). Curiosament, un dels motius que, segons els experts, va fer que Die Grünen perdés aquell any les eleccions, va ser la utilització de reivindicacions en defensa del medi ambient global, demanant atenció al problema del canvi climàtic, per exemple. En aquell moment històric, la ciutadania alemanya estava més preocupada pels problemes interns i l'impacte de la reunificació que no pas per l'escalfament del planeta, deien els analistes polítics.

El 1991, i en part com a conseqüència de la crisi desfermada pel fracàs electoral, la conferència de Die Grünen celebrada a Neumünster va deixar en clara minoria la candidatura de Petra Kelly a l'executiva federal (només va rebre una trentena de vots).

La crisi política era paral·lela a la decadència en l'estat de salut física i l'estabilitat psicològica de Petra Kelly. La primavera del 1992, el company sentimental de Petra Kelly, Gert Bastian, va ser atropellat per un taxi mentre creuava un carrer i, pocs dies més tard, la mateixa Kelly havia de ser ingressada en una clínica a causa

d'una crisi nerviosa. D'aquella època és la coneguda frase referida a l'estreta relació amb el seu company. Una frase que molts van interpretar a finals del 1992 –potser amb raó– com una indicació que Petra volia morir al costat del seu company: «Si Gert no hi és, jo tampoc no vull ser-hi més». Amb tot, Petra Kelly va mantenir fins a la seva mort, l'1 d'octubre del 1992, una agenda plena d'activitats, dins i fora d'Alemanya. Cap indici no deixava entreveure el seu final tràgic.

El matí del 19 d'octubre, la policia va trobar morts Petra Kelly i Gert Bastian al seu domicili del barri popular de Tannenbusch, a Bonn. La versió policial oficial indicava que, l'1 d'octubre, Gert Bastian havia disparat un tret al cap a Petra Kelly, mentre ella dormia, i poc després s'havia suïcidat fent servir la seva arma. Les teories de conspiració van omplir centenars d'articles, mitja dotzena de llibres i una pel·lícula. Però tot apunta que, en realitat, el desenllaç no va estar provocat ni per agents secrets russos ni xinesos sinó per un drama sentimental protagonitzat per Gert Bastian. Segons els documents donats a conèixer per *Der Spiegel* anys més tard, l'exgeneral volia abandonar Petra Kelly però sabia que, si prenia aquesta decisió, no podria evitar el seu suïcidi. Finalment hauria optat per una tràgica i aparentment inexplicable alternativa.

Records des de Catalunya

«Kelly va venir a Barcelona l'estiu del 1990 convidada per la Fira del Llibre Feminista, la recordo acompanyada del seu amic, un home gran, molt més gran que ella, un dels fundadors d'Els Verds i una personalitat alemanya en la política alternativa». Aquest és el primer pensament que li ve a la memòria a l'escriptora i periodista catalana Mercè Ibarz, possiblement l'última persona que va publicar una entrevista amb Petra Kelly a l'Estat espanyol. Mercè Ibarz va publicar la seva conversa amb la líder de Die Grünen el 19 d'agost de 1990 a *La Vanguardia Magazine* i gairebé 17 anys més tard li vam demanar que fes memòria: «Sé que em va impressionar després la seva mort, es va suïcidar? Em sembla recordar que quan va morir, vaig pensar que alguna cosa fràgil havia copsat a Barcelona, no en aquest sentit de la mort sinó d'una persona insegura: però estaven recents les disputes d'Els Verds que la van allunyar de la direcció del partit i, quan la vaig veure, aquesta fragilitat més aviat em va semblar que venia d'aquí».

El record és encara més fresc i transcendental per al professor d'història de la filosofia de la Universitat de Barcelona, Octavi Piulats, cofundador de Die Grünen (va viure una llarga temporada a Alemanya) i cofundador de la revista *Integral*, un referent de l'ecologisme i les alternatives socials a l'Estat espanyol. «Em van trucar dema-

.....
**El matí del 19 d'octubre de 1992, la policia va trobar
morts Petra Kelly i Gert Bastian al seu domicili del
barri popular de Tannenbusch, a Bonn.**
.....

nant-me que m'entrevistés amb Petra Kelly, volia saber coses del moviment ecologista a l'Estat espanyol poc abans del seu viatge a Tenerife, al maig del 1983, on havia de trobar-se amb ecologistes espanyols en la segona edició del Festival de Cine Ecológico y de la Naturaleza en el Puerto de la Cruz. Vam estar parlant dues hores a l'aeroport de Frankfurt. Era la primera vegada que la veia cara a cara i em va sorprendre molt la seva pal·lidesa i la sensació de persona feble que busca la protecció dels homes que l'envolten». Aquella aparença feble es transformava quan començava a parlar; recorda ara Octavi Piulats. «Tenia una clarividència sorprenent, una visió política envoltada de misticisme». Piulats va indicar a Kelly que posar en marxa a Espanya un partit a l'estil de Die Grünen era una proposta abocada al fracàs però ella va donar suport decidit (fins i tot amb recursos econòmics) a les persones —poques— que van intentar seguir les passes del partit verd alemany. Piulats va seguir la trajectòria de Petra Kelly i destaca que el seu moment de glòria va ser entre el 1989 i el 1990, quan tothom seguia els seus discursos, «fins i tot la CNN la tenia com a referència», i que a partir d'aquell any va accentuar la seva deriva entre «espiritualista i orientalista». Respecte a la seva mort, Octavi Piulats descarta les teories de conspiració i dóna per bona la versió documentada per *Der Spiegel*, que indicava que el drama sentimental de Gert Bastian va acabar en una doble tragèdia. ●

Bibliografia

KELLY, Petra. *Luchar por la esperanza*. Ed. Debate (Círculo de Lectores), 1984.

KELLY, Petra. *Fighting for Hope*. Chatto & Windus, The Hogarth Press, Translation, 1984.

KELLY, Petra. *Pensar con el corazón*. Círculo de Lectores, 1992.

KELLY, Petra. *Por un futuro alternativo*. Ed. Paidós, 1997.

KELLY, Petra. *Thinking Green! Essays on Environmentalism, Feminism, and Nonviolence*. Parallax Press, 1994.

KELLY, Petra. *Nonviolence Speaks to Power*. Matsunaga Institute for Peace, University of Hawaii, 1992.

KELLY, Petra et al. *Vivir ligeramente sobre la Tierra*. Premios Nobel Alternativos. Integral, 1992.

MUÑOZ, Àngel (coord.). *Homenaje a Petra Kelly: la esperanza es verde*. Calenda ed., 1993.

PARKIN, Sara. *The Life and Death of Petra Kelly*. Rivers Oram Press/Pandora, 1995.

Internet

Biografia publicada pel Museu Històric Alemany (en anglès): <http://www.dhm.de/lemo/html/biografien/KellyPetra/index.html>

Biografia publicada per The Right Livelihood Award (en anglès): <http://www.rightlivelihood.org/recip/kelly.htm>

Biografia publicada pel portal Ciudad de Mujeres (en castellà): <http://www.ciudaddemujeres.com/mujeres/Politica/KellyPetra.htm>

Entrevista de Harry Kreisler, Institute of International Studies (en anglès): <http://globetrotter.berkeley.edu/conversations/KellyBastian/kelly-bastian0.html>

Nonviolence Speaks to Power, Petra K. Kelly, Text en línia (en anglès): http://www.globalnonviolence.org/nv_speaks_to_power.htm

Visites a Espanya: <http://www.inisoc.org/anasegur.htm>